

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА
ІНСТИТУТ ЕТНІЧНИХ, РЕГІОНАЛЬНИХ
ТА ДІАСПОРОЗНАВЧИХ СТУДІЙ
ЦЕНТР ЕТНОГЛОБАЛІСТИКИ**

В. Б. ЄВТУХ

ЕТНОСОЦІОЛОГІЯ: ДОВІДНИК

**КИЇВ
Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова
2011**

УДК 316.347(035)
ББК 60.55
Е 27

Євтух В. Б.

Е 27 Етносоціологія: довідник / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Ін-т етнічних, регіональних та діаспорознавчих студій, Центр етноглобалістики. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 205 с.

УДК 316.347(035)
ББК 60.55

ВСТУП

Цей довідник – черговий етап осмислення й узагальнення інформації про етносоціологічне знання, яка накопичилася на певному відтинку розвитку цієї наукової галузі. Саме ж видання стає саме по собі вкладом у розвиток етносоціології, яка була започаткованою мною в Україні понад двадцять років тому. За цей час етносоціологічні напрацювання стали помітними, як у парасольковій для етносоціології науці – соціології, так і в усій українській соціогуманістиристиці. Нагадаю читачеві про такі роботи, котрі я особисто, а також у співпраці з моїми колегами видали за цей проміжок часу: “Немцы в Украине: статус, этничность, миграционные установки (по результатам социологического исследования) (1993 р.) (до речі, це була одна з перших праць українських етносоціологів, що була видана у Європі – німецькою мовою у Мюнхені), “Енциклопедія української діаспори. Том 4. – Австралія. Азія. Африка” (1995 р.), “Этничность на постсоветском пространстве” (1997 р.), “Етнічний довідник. У трьох частинах” (1997 р.), “Етнічні спільноти України” (2001 р.), “Міжетнічна інтеграція: постановка проблеми в українському суспільстві” (2003 р.), “Українська діаспора. Соціологічні та історичні студії” (2003 р.), “Етносоціологія. Терміни та поняття” (2003 р.), Етнонаціональна структура українського суспільства” (2004 р.), “Закордонне українство” (2005 р.), “Українська діаспора як соціокультурна система” (2007 р.), “Етнічність. Глосарій.” (2009 р.), “Енциклопедія української діаспори. Том 1. Сполучені Штати Америки. Книга 1. А-К” (2009 р.), “Концептуальні конструкти етносоціальних реалій: досвід трьохлітніх досліджень” (2010 р.), “Етносоціологія. Етнічна динаміка українського суспільства” (2010 р.), “Українська етнічність у сучасному світі” (2010 р.) тощо. Значний доробок українських етносоціологів – це статті у фахових журналах в Україні та за її межами (за моїми підрахунками, їх кількість перейшла цифру 200). Українська етносоціологія творилася на різного роду наукових зібраннях, як от

конгресах та конференціях, які проводилися Соціологічною асоціацією України (САУ), Асоціацією дослідження національностей (Нью Йорк), Львівським соціологічним форумом тощо.

До її розвою на українських теренах долучилися добротні фахівці із інших галузей знань, а нині компендіум дослідників поповнюється молодими науковцями, для котрих етносоціологічна проблематика є захоплюючим заняттям, подеколи, й навіть професійним. Власне, великою мірою цей довідник, окрім того, що він деяким чином нарощує наші знання з етносоціологічної царини, звернений, передусім, до молодих дослідників та студентів, у поле зору котрих потрапила етносоціологія.

Інформація у довіднику розміщена таким чином, щоб вона не дратувала читача, не виглядала так, як у фігурному ковзанні обов'язкова програма, яку усі мають пройти від початку і до кінця. Хотілося, щоби від споживання цієї інформації (усієї чи якихось окремих її частин) той, хто зважиться з нею познайомитися, отримав задоволення й, можливо (чого дуже бажалося б автору), перейнятися етносоціальними та етнокультурними проблемами сучасного суспільного розвитку й відкривати нові цікаві дослідницькі теми, аналізуючи їх за закономірностями етносоціологічного жанру, тим самим підносячи мою улюблену науку “етносоціологію” на ще вищий щабель у прагненні осмислити складні явища нашого буття й буття довколишніх.

Викладу кілька попередніх роздумів щодо матеріалу, які, нам мою думку, допоможуть сприйняти авторський задум й обрати для себе ту інформацію, що на даний момент здається найбільш необхідною та релевантною до ситуації, коли цей довідник потрапляє до рук: можливо, потрібно здивувати своїми знаннями екзаменатора з фаху, який занесений у *curriculum* (з латини – навчальний план), чи то, здивувавшись тому, що у нашому житті є ще й таке явище як етносоціологія, збудилося бажання зазирнути за визначення, поняття та спеціалізовані коментарі й прийняти, або відмовитися від свого спілкування зі світом етносоціальних, етнокультурних, етнопсихологічних конструктів, які постійно оточують нас.

Отже, передусім, статтею “Етносоціологія: від протоісторії до визнання як науки” я прагнув ввести читача у сутність етносоціологічної тематики й відтворити, бодай, коротко шлях становлення й розвитку етносоціології як специфічної галузі соціологічного знання з особливою

акцентуацією на українському контексті. Наступним моїм завданням я вважав за необхідне подати зміст термінів, які складають базу для теоретичних міркувань про стан і перспективи досить таки ще нової для українських наукових реалій науки етносоціології. Завважу, що вони (терміни, які я пропоную у нашому довіднику) стали звичним явищем етносоціологічного наукового простору у поліетнічних країнах Європи та Америки. Оскільки етносоціологія великою мірою сформувалася на стиці кількох наук (я би сказав у висліді їх активної взаємодії), то звичним є явище інтенсивного проникнення в етносоціологію термінології з суміжних наук. Цим пояснюється поява у довіднику розділу, який містить цю термінологію, яка, до речі, розширює наші знання про етнічні феномени, з котрими ми чи не щодня стикаємося. Для фахівців, чи для тих, у кого проснеться бажання професійно займатися етносоціологією, з'являється необхідність познайомити їх з найбільш поширеними методиками, які допомагають досліджувати й осмислювати надзвичайно складні явища, пов'язані з етнічністю.

Ніхто не заперечить аксіоми про те, що наука твориться фахівцями. У спеціальному розділі довідника я знайомлю читача з певною кількістю дослідників із багатьох країн, для котрих етносоціологія стала справою професійного зайняття, чи тих, хто, вивчаючи дотичні до етносоціології проблеми, збагачує останню. Звичайно, прив'язуючи виклад до українських реалій, я подаю чималу кількість імен вітчизняних дослідників. З задоволенням й захопленням я представляю блискучих вчених різних часів та із різних, вклад яких у становлення й розвиток етносоціології неймовірний: Ю. Бромлей, Ф. Гекманн, Л. Гумплович, Л. Дробіжева, Ф. Знанєцькі, Дж. Портер, Ф. Рігс, А. Ручка, Е. Сміт, В. Сторосольський, В. Трощинський, Дж. Фішман та інші; й тих, хто своїми дослідженнями докладає чимало зусиль до позитивного позиціонування етносоціології в сучасній ієрархії соціогуманітарних наук.

На підтвердження тези про те, що етносоціологія є поважною наукою у системі суміжних наук й зацікавленість нею постійною зростає, свідченням чого – значна кількість дослідницьких центрів по усьому світу, які інтенсивно вивчають феномен етнічності у соціологічному ракурсі, – у книзі вміщується перелік деяких з них. Зазначу, що ця частина не дуже значна: з одного боку, обсяг довідника не дозволяє вмістити інформацію навіть про ті центри, про діяльність котрих хотілося б розповісти, а з іншого, сподіваюся, що найближчим часом я

завершу підготовку спеціального довідника “Етнічність: дослідницькі та інформаційно-культурологічні центри у сучасному світі”, де можна буде віднайти інформацію про понад тисячу таких осередків. До речі, про авторитет етносоціологічної науки говорить низка спеціалізованих видань, деякі із котрих (переважно часописи) перераховується у довіднику. Зазвичай, кожен центр, особливо дослідницький, має свій друкований орган, де дискутуються етнічні проблеми суспільного розвитку із застосуванням соціологічних методів та методик.

Логічним завершенням викладу матеріалу став список рекомендованої літератури, який, хоча й не такий об’ємний, відтворює стан розвитку етносоціології на сьогоднішній день і дає можливість зазирнути у її майбутнє.

У вступові доречно скласти щиру подяку усім тим, хто надав мені допомогу у виданні довідника, чи то своїми слушними і коректними порадами, чи то безпосередньою включеністю у процес підготовки: Ірині Заїнчківській, Ірині Копері, Юлії Сюсель, з котрими я працюю на кафедрі теорії та методології соціології в Інституті соціології, психології та управління, Лесі Макаренко, керівниці видавничо-редакційного відділу та Людмилі Савенковій, директору наукової бібліотеки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

ЕТНОСОЦІОЛОГІЯ: ВІД ПРОТОІСТОРІЇ ДО ВИЗНАННЯ ЯК НАУКИ

Загальні завваги

Відразу кілька завваг, які дадуть змогу з'ясувати авторську ідею цього проекту про етносоціологію, його теоретико-концептуальні підходи й націленість на результати. Отже: **1)** для вибудовування логіки викладу, яка дозволить прослідкувати шлях становлення та конституювання етносоціології, я скористаюся висловом “у черзі за визнанням” відомого у всьому світі американського письменника та літературознавця українського походження Юрія Шевельова (Юрія Шереха) – на мою думку, він адекватно з надзвичайним емоційним забарвленням відтворює шлях будь-якого феномена, а наукового тим паче, до свого визнання, передусім, у колі фахівців. Щодо етносоціології, то цей вислів стосується її без будь-яких застережень, оскільки ця наука, дійсно, є однією з наймолодших у переліку наук про суспільство, принаймні, в Україні, й вона виборює своє місце (додам, успішно) у системі соціогуманітарного знання; **2)** стаття буде складатися із трьох змістовних частин, які відтворять фази її розвитку: **перед порогом** – тут йтиметься про зародження етносоціології, її об'єктно-предметну (проблемну) зону, початки формування її поняттєво-термінологічного апарату, випрацювання методичної (від методів) бази та підготовки фахівців з цієї дисципліни; **на порозі** – саме на цьому відтинку маю намір продискувати питання про те, на якому рівні розвитку перебуває етносоціологія сьогодні, наскільки вона укорінилася у системі соціогуманітарних наук у нашій країні, про її здобутки, про взаємодію вітчизняних дослідників з зарубіжними (через участь у формалізованих наукових заходах – міжнародні конференції, симпозиуми, “круглі столи” – та через способи й шляхи дослідження проблем етносоціології), її практичне застосування (чи комфортно почувається вона у товаристві інших наук, чи є запит на етносоціологію у сучасному суспільстві, зокрема українському); **поза ним...** – власне, спробую змодельовати майбутнє (перспективу)

етносоціології, її світло у науковому лабіринті; **3)** у своєму викладові я буду опиратися на українські, російські, європейські та, особливо, американські (саме тут найбільш відчутні висліди дискусій, якщо й не сутності змісту етносоціології, то, безумовно, проблем, які я включаю у її об'єктно-предметну зону) наукові реалії; **4)** важливий для мене технологічний момент: у цьому конкретному випадку я скористаюся наступною схемою покликання на моїх наукових колег (зарубіжних й вітчизняних): оскільки я у попередніх своїх роботах тим чи тим чином постійно їх згадував, чи то солідаризуючись з їх думкою, чи то спираючись на їх доробок, чи то полемізуючи з ними, то тут (якщо виникатиме дотичність до них, до їх думок та тверджень) я після мого викладу у дужках буду їх згадувати, а у тих випадках, де я буду використовувати цитати з їх праць, я обов'язково буду покликатися на ці праці; **5)** на завершення викладу подам список літератури – опубліковані праці українських дослідників про етносоціологію та тих, які безпосередньо стосуються тем її проблемного поля, що, на мою думку, дасть додаткові можливості евалюації стану її розвитку у нашій країні – цей список читач може знайти у розділі “Рекомендована література”; **6)** основний акцент у ході викладу матеріалу буде зроблений на українські практики у їх міжнародному контексті.

Пошуки протоетносоціологічного коріння: теоретичний ракурс

Соціологія як наука та навчальна дисципліна є, у порівнянні з рештою традиційних наук, укорінених у європейських інтелектуальних дослідках доби Античності та Середньовіччя (філософія, історія, фізика, математика та інші), доволі молодого. Про суспільство мислило і писало чимало великих і потужних розумів стародавнього людства, але ніхто не виокремлював ці студії як самостійну галузь знання. Втім, вже за нової доби, у другій чверті XIX століття фундатор соціології Огюст Конт започаткував цей новий напрям модерної науки як позитивну, практичну та конструктивну науку саме про *модерне, сучасне* суспільство. Її метою було дати рецепти подолання суспільних проблем та хвороб, окреслення шляхів суспільних, політичних, економічних реформ на шляху до розв'язання конфліктів та подолання людської ворожнечі. Від свого початку соціологія будувалася як ідеалістичний інтелектуальний проект,

спрямований на досягнення соціальної гармонії, яка б дала кожній людині можливість для гідної самореалізації за умов свободи та справедливості. У цьому сенсі вона була виплеканим запізнілим дитям Просвітництва XVIII століття, коли вважалося, що універсальний людський розум здатен принести самим людям якісно інше і краще життя.

Протягом усього XIX століття накопичення статистичних відомостей, прогрес порівняльної етнології та правознавства, соціальної історії, розвиток емпіричних соціальних досліджень формували підґрунтя для сучасної соціологічної науки, у дійсності створеної вже на межі XIX та XX століть великими ученими французом Емілем Дюркгаймом та німцем Максом Вебером. І від того ж самого часу (якщо не від самого початку) нам важко говорити про соціологію як про теоретично та методологічно *цілісну* науку, бо в її доволі розмитих межах утворилося чимало окремих шкіл, галузей, напрямів, підходів: одні більш зацікавлені у вивченні соціальної та масової психології, інші – економічних відносин в суспільстві, одні – вивченням відносин між групами на виробництві, другі – у розробці математичних та статистичних методів обчислень соціальної інформації, деякі напрями важко відрізнити від політології. В останнє століття спроби побудувати всеохоплюючу та всепояснюючу соціальну теорію були приречені лише на відносне та фрагментарне сприйняття світовим науковим загалом, продиктоване мінливими забаганками інтелектуальної та політичної моди доби. Соціологія продовжує жити у своїх багатьох іпостасях та обличчях, – *галузях соціологічного знання*, число яких множиться усе більше залежно від поступового об'єктивного ускладнення нашого соціального буття та зростання скептицизму науковців щодо самої можливості та потенціалу широкого *теоретичного синтезу* (по суті – поєднання та узагальнення) у порівнянні з очевидною успішністю здобутків соціології щодо дуже конкретних та вузьких проблем – тобто *емпіричного аналізу*. Ця ситуація постійно змушує говорити соціологів про “кризу соціологічного знання”, але ця констатація “кризи” є лише симптомом невтомного творчого пошуку науковців, який природно відбувається за кожної чергової генерації дослідників. Відкривши і з'ясувавши “усе”, можна поставити хрест на своїй “науці”, бо реальний світ постійно змінюється, і справжня наука змінюється разом з ним.

Утім, зауважу, що одним з “найболючіших місць” (чи “одвічних питань”) соціології як науки ще від XIX століття є “*національне питання*”. Становлення сучасних національних держав та, взагалі, “національного” погляду на світ збігається у часі зі становленням соціології, але соціологи, як може скластися враження, найчастіше уникали вивчення цієї проблеми, вважаючи, що “*національне*” не є предметом зацікавлення соціології. Натомість це – проблеми скоріше історії, політики та культури. Підставою для такого твердження була домінантна позиція європейських науковців у тому, що наука є наслідком діяльності розуму, раціонального пізнання світу, а от національні колізії та міжнаціональні конфлікти є наслідком радше масових неконтрольованих афектів, емоцій та настроїв, дуже суб’єктивних сприйняття та мінливих політичних амбіцій, – а що може бути більш далеким від наукової *раціональності* та розв’язання реальних та *об’єктивних* суспільних проблем? При цьому, завважу, кожен соціолог був громадянином певної конкретної національної держави і, зазвичай, патріотом рідної країни.

Оскільки, склад населення певної території у даний конкретний час не є таким від початку часів, а є результатом різних суперечливих історичних обставин, економічних зв’язків, міграцій, колонізаційної чи асиміляційної політики, то соціологи змушені шукати пояснення такому стану речей у рамках наукових парадигм, які виходять за прийняті концептуальні підходи лише соціології. Тут, передусім, йдеться про етнонаціональні контексти, які, до речі, своїм розвитком (досить часто суперечливим) змушують дослідників і практиків до нестандартних рішень. Різні етнічні спільноти, пов’язують з певною територією різні емоційні та історичні зв’язки, пам’ять поколінь. Наведемо приклади *міжетнічних конфліктів*, які важко розв’язуються у демократично-плебісцитарний спосіб:

1) *Косово у колишній Югославії*. Більшість населення в останні роки там складають не серби, а албанці, але останні є історично пізнішими *мігрантами*. Для історичної пам’яті сербів Косово – це фундаментальна історична цінність, оскільки саме там відбулася битва на Косовому полі 1389 року, коли навала турок-османів на п’ятьсот років поклала край існуванню незалежної Сербії і дала початок героїчній боротьбі сербів за свободу. В краї чимало древніх православних храмів, які є святинами сербського народу. Проте демократичний плебісцитарний принцип дозволяє косовським албанцям в разі їх згуртування і висунення

відповідних вимог виокремитися зі складу Сербії (що де-факто власне вже відбулося). “Попереджаючи” цей демократичний вибір, у 1990-і роки албанські та сербські збройні формування намагалися здійснити “етнічну чистку” краю, змусивши іноетнічне населення тікати звідти, аби забезпечити “своїм” “демократичну більшість”. Якщо ж заглибитися у нетрі історії, то на землях майбутніх Косово і Сербії до приходу слов’ян на Балкани у VI-VII століттях н.е. жили іллірійці – предки майбутніх албанців. Цей факт є для нас промовистим щодо того, яку вагому і часом сумну роль у сьогоденні можуть відігравати події, що відбулися сотні років тому. Це приклад значення *етнічної історії*, яка є далеко не останнім аргументом у сучасних етнічних конфліктах та необхідності їх вивчення із застосуванням специфічних методів, які за сучасних інтерпретацій пов’язуються з етносоціологією.

2) *Палестинська проблема і близькосхідна криза*. Дві тисячі років тому терени Палестини становили *етнічний ареал* розселення давніх євреїв, але після антиримських повстань більшість євреїв були *депортовані* зі своєї батьківщини і розсіялися по усьому світу, утворивши *діаспорний (розсіяний)* народ. Потужна групова солідарність і релігійна окремішність від довколишніх дозволили євреям зберегти свою *ідентичність* протягом наступних століть. У другій третині 19 ст. виник сіоністський рух, гаслом якого стало повернення євреїв на історичну батьківщину. Проте з VII-VIII століть н.е. терени Палестини вже були заселені переважно арабами. Розпочався рух євреїв репатріантів, яким втім далеко не одразу вдалося досягти якогось кількісного паритету з місцевими арабами. Після другої світової війни міжнародне співтовариство намагалося утворити з британської підмандатної території Палестина державу для двох народів. Проте невдалий напад арабських монархій, які знаходилися поруч, на єврейські поселення мав наслідком військово-політичну перевагу саме Ізраїлю і напіввоєнний стан у регіоні на наступні десятиліття. Спроби розв’язати його мирним і демократичним способом час від часу перериваються воєнними діями та терористичними акціями.

3) *Північна Ірландія (Ольстер)*. Завоювання англійцями кельтської Ірландії розпочалося ще у XII столітті, а найбільш жорстоким воно було у XVI-XVII століттях, коли ірландців і англійців розділила ще й релігія (перші залишилися католиками, а другі стали протестантами). Тоді більшість населення півночі країни було вирізана, а на ці землі почали

переселятися колоністи-протестанти. Тому, коли у 1922 році Ірландія здобула самостійність, до її складу не увійшли ці північні графства, оскільки ірландці-католики були у меншості. Ірландські радикали не визнали такого поділу Ірландії, а радикали-протестанти не були схильні ділитися своїм монопольним контролем над Ольстером. В Ірландії усі розмовляють англійською мовою, тому цей конфлікт, етнічний за своїм початковим змістом набув форми скоріше міжконфесійного (серед протестантів є й англійці, й шотландці, які себе не виокремлюють з релігійної громади). Суперечності в краї досягли апогею наприкінці 1960-х років, коли масові збройні заворушення змусили Лондон запровадити у регіоні військовий стан. Терористична війна та насильство тривали близько 30 років, забираючи життя мирних людей. Ситуацію, коли історично якісь землі є ірландськими, а за складом населення тут переважають англійці, вже не можна розв'язати лише шляхом взаємних компромісів, бо формальна арифметична демократія або ж апеляція до давнього минуло явно нічим не можуть зарадити цій ситуації.

4) *Українсько-польське прикордоння у 1940-і роки.* Довге історичне життя поруч на теренах Галичини, Волині, Холмщини, Підляшшя, Перемишльщини різних етнічних груп (українці, поляки, євреї, німці) тривало лише до другої світової війни та “післявоєнного врегулювання”. Німецькі окупанти майже знищили усіх євреїв, а після 1945 року місцеві німці (у складі 12 млн. зі Східної Європи) були в свою чергу депортовані до Німеччини. Поділ Польщі між Третім Рейхом та СРСР у 1939 році встановив кордон переважно по річках Сан і Буг. Війна між двома тоталітарними імперіями, що розпочалася у червні 1941 року, поставила цей кордон під сумнів. Сили Опору окупованих теренів – польські та українські – сподівалися на відновлення своїх держав після війни, але щодо їхніх кордонів погляди українців та поляків були несумісні. Обидві сторони вважали, що майбутній світоустрій буде встановлюватися за плебісцитами (як після попередньої війни) і потрібно (поки фронти великих держав далеко) забезпечувати свою етнічну більшість на спірних теренах. Тому поруч із підливними діями проти німців, повстанці польської Армії Крайової та Української Повстанської Армії (УПА) часом проводили систематичні “етнічні чистки”, виганяючи або вирізаючи сільське населення іншої національності. Зазначу: *етнічні кордони завжди проходять по межах ареалу сільського населення, бо по містах їх проводити неможливо.*

5) *Крим*. Найдавнішим населенням (принаймні, яке ми знаємо) Кримського півострову, що збереглося до сьогоднішнього дня, є *кримські татари, карайми та кримчаки*. Кримські татари єдині з *давніх народів*, окрім українців, хто має на території сучасної України *державну традицію* (Кримське ханство). Проте вони становлять очевидну меншість населення нинішньої Кримської Автономної Республіки, де більшість, приблизно з 1920-х років, складають росіяни (в етнічній термінології – *русськіє*). Інші етнічні спільноти (греки, вірмени, італійці, німці) були депортовані з Криму або за Російської імперії, або радянськими органами безпеки під час другої світової війни. Кримських татар примусово виганяла з краю російська влада після Кримської (1853-1856 рр.) та російсько-турецької війни 1877-1878 років і вони були змушені (до половини їхньої чисельності) емігрувати до Туреччини. Після революції 1917 року татари вимагали національної автономії, але отримали її пізніше, нетривало і лише для кількох районів. У 1944 році усе кримськотатарське населення було примусово депортоване у Сибір та Середню Азію. Вони отримали змогу повернутися лише з кінця 1980-х років. Євреї та кримчаки були під час війни майже цілком винищені німцями. Таким чином, за існування під владою Російської імперії та СРСР Крим був фактично очищений від тих народів, котрі історично його населяли, і його історія з 1783 року (входження до складу Росії) становить постінний ланцюжок тих дій, які сьогодні зветься *етноцид* або *геноцид*. Більшість сучасного населення півострову – пізні післявоєнні мігранти (на відміну від попереднього “старожилого” населення), переважно з Росії, яких переселяли, аби відновити кількість населення та знищену економіку краю. У результаті демократичну більшість становить населення, котре не має у Криму історичної традиції і яке проживає на найкращих землях (Гірський та Південний Крим), що були відібрані у депортованих татар. Відповідно, навіть після повернення, кримсько-татарський народ залишається обмеженим у можливостях відновлення свого традиційного господарювання, або ж повернення на землі предків, його потенціал соціальної мобільності також залишається штучно обмеженим.

Ми можемо побачити у своїх дефініціях нації невизначеність класиків соціології *саме як соціологів* щодо дуже вагомій соціальної проблеми, яка за останні двісті років стала підставою для війн, революцій, реформ та найрізноманітніших соціальних конфліктів на всіх соціальних рівнях.

При цьому при загостренні стосунків Франції на Німеччини на початку ХХ століття, а особливо під час першої світової війни, Е. Дюркгайм та М. Вебер ігнорували один одного *і як соціологи*, бо були представниками не лише конкуруючих наукових теорій та методологій, але й патріотами своїх країн, які ворогували на полі бою. Німці не читали і не шанували французьких колег – і навпаки.

Втім, протягом 1890-1930 рр. у світ виходило чимало праць, які претендували на науковість в осмисленні націоналізму, але домінуюче в соціології бачення, окреслене згаданими класиками, сприймало їх надто “обережно”, плекаючи чистоту науки. Автори, зазвичай, були надто близькі до “певних політичних сил” або відверто займалися політикою. Саме тому, зазначу, “національне” або “етнічне” в соціології переходило у статус маргінального, або, скоріше, *підсвідомого* – як у самих Е. Дюркгайма та М. Вебера, котрі чітко розрізняли себе “як соціологів” та “як патріотів”. У цьому сенсі національні студії в соціології за “стриманістю” визнання опинилися у товаристві соціально-психологічної школи Гюстава Лебона, яка зважувала на *ірраціональність* масової поведінки людей, та теорій елітаризму Вільфредо Парето та Гаєтано Моска, думки яких суперечать популістській ліберально-демократичній риторичі.

Характерно, що найбільш болюче сприймали “національне питання” науковці у молодих нестабільних національних державах (Італії, Німеччині, Польщі) та у Франції, в якій демократичні традиції перепліталися з популістським націоналізмом на тлі хронічної франко-німецької ворожнечі. Проте, починаючи з 1933 року, коли нацисти прийшли до влади у Німеччині, акцент на націоналістичних пристрастях та подеколи спорідненому з ними расизмі став відверто “поганим тоном” серед науковців демократичних країн. Багато з провідних європейських соціологів емігрували до США, де з очевидних історичних причин “національне питання” часто вважалося неактуальним, а зацікавлення ним – ненауковим. Втім, саме цей спокійний, у порівнянні з національно та етнічно строкатою Європою, інтелектуальний клімат врешті і дозволив після другої світової війни започаткувати новітні студії з міжетнічних відносин та націоналізму без побоювання вчених щодо звинувачень у політиканських амбіціях. У Європі, обтяженій поділом між двома політичними системами “холодної війни” та сумними

спогадами про звірства нацизму, націоналізм та етнічні процеси певний час не мали перспектив на адекватне вивчення.

Зацікавленість етносоціологічною проблематикою у США існувала і на початку ХХ-го століття, коли відбувалося становлення американської емпіричної соціології. Відомим прикладом таких досліджень є класична робота **Вільяма Томаса** (1863-1947 рр.) та **Флоріана Знанецького** (1882-1958 рр.) “Польський селянин у Європі та Америці” (5 т., 1913-1920 рр.). Проте від етносоціологічних праць другої половини століття її відрізняє інший вектор зацікавлення: автори ставили собі за мету не стільки розглянути особливості взаємин польського селянина-емігранта з іноетнічним середовищем, скільки розробити на підставі свого емпіричного дослідження (побудованого переважно на біографічному методі) універсальну типологію “стійких зразків соціальної поведінки” тих, хто тим чи тим чином опинився на американській землі. Це завдання органічно відповідало тогочасному стану розвитку соціології та завдань, які перед нею стояли. Через п’ятдесят років вектор зацікавлень вже дещо зміниться.

Причиною цього стала помітна криза таких усталених уявлень про етнонаціональний розвиток США, як *англоконформізм* та теорія “*плавильного казана*”. Попри те, що США є переселенською країною, населення якої складається з представників численних етнічних груп, основні інститути державності та культурні стандарти формувалися на ґрунті британських традицій та англomовної культури. Саме “WASP – White Anglo-Saxonian Protestants (Білі англо-саксонські протестанти)” займали панівні ніші у суспільному й культурному розвитку цієї країни й пропаговані ними стандарти були, і багато в чому залишаються, усталеними для еліти країни. Тому у другій половині ХІХ століття – 1920-х роки державна адміністрація часом ініціювала різні асиміляційні стратегії, спрямовані на прискорене розчинення іммігрантів в новому середовищі. Фактично англоконформізм (хоча як усталений термін він був запроваджений уже постфактум, у 1954 році С. і М. Коулзами) був офіційною доктриною урядових кіл у сфері міжнаціональних відносин.

На зміну англоконформізму прийшла теорія “*плавильного казану*” (за назвою популярної п’єси І. Зангвілла, що була поставлена на американських сценах у 1908 році). Її суть полягає в тім, що усі емігрантські групи, змішуючись, утворюють єдину американську націю, єдину американську культуру, яка відрізняється від тих націй і культур, з

яких вийшли іммігранти. “Плавильний казан” враховував не лише факт асиміляції іммігрантів етнічною спільнотою, яку утворили у США вихідці з Британських островів, але й наявність *міжетнічної інтеграції* внаслідок контактування представників різних народів. Попри думки про перспективи “змішування” в Америці представників усіх народів і континентів, урядова політика враховувала чинник потенційної “асимілятивності” прибульців, віддаючи перевагу представникам Британських островів, Німеччини та Скандинавії, які займали в імміграційних квотах до 1960-х років близько 73%. Очевидно, що менша етнокультурна дистанція сприяла їх швидкому “переплавленню”. На початку ХХ століття популярними були ідеї щодо найефективнішої дії “казана” на нових територіях, які інтенсивно освоювалися, проте доволі швидко стало зрозумілим, що асиміляційні та інтегративні процеси найшвидше діють у міському середовищі індустріальних осередків. Вторинною метою дії “казану” було створення “американської симфонії” – суспільства без національних та соціальних конфліктів. Проте у 1960-1970-х роках відбувався процес підйому етнічної самосвідомості і посилилася тенденція до певної окремішності етнічних груп. Асиміляційно-інтегративні тенденції виявилися не таким потужними, як очікувалося. Особливо це торкалося випадків, коли певні етнічні групи розселялися більш-менш компактно, що дозволяло їм утворювати простір для функціонування власної мови і культурних традицій. Особливо це стосується іспаномовного населення.

Альтернативою “казану” з 1950-х років стала концепція *культурного плюралізму*, запропонована ще 1915 року **Г. Калленом**, (сам термін у науковий обіг він запровадив у 1934 році). Метою Г. Каллена було зупинити примусову асиміляцію як антидемократичний процес, котрий руйнує етнічні культури, не будучи корисним суспільству. Цей громадський діяч вважав, що культурна різноманітність населення США є джерелом збагачення загально американської спільної культури. Він закликав прийняти концепцію культурного плюралізму у якості моделі етносоціального розвитку США. Врешті ця концепція утвердилася, але вона має свої межі, зокрема у питанні статусу етнічних мов, де офіційна роль англійської є незаперечною.

Зрозуміло, що всі ці проблеми і дискусії активізували наукову спільноту, яка мала сформулювати свої підходи етносоціальної проблематики,

аргументовані відповідними емпіричними дослідженнями та належною науковою методологією.

Зрушенням у баченні національної проблеми сприяло утвердження таких понять, як “**етнічність**” та “**етнонаціональна ситуація**”. Формулювання останньої передбачає врахування таких параметрів, як міжетнічні відносини, кількісний та якісний склад етнонаціональних груп, механізм поповнення етнічних утворень, рівень соціального задоволення і пов’язані з цим дії представників етнічних груп, спрямовані на поліпшення свого соціально-економічного становища та політико-правового статусу. Але найсуттєвішим було запровадження більш нейтрального поняття “етнічність”, оскільки “**національність**” тягла за собою занадто багато важко передбачуваних політико-правових наслідків: поняття “**нація**” в англomовному світі суттєво відрізняється від такого у континентальній Європі.

Проблема етнічності – то проблема, наближена до культурологічних досліджень. Але тут відсутнє відмежування від соціології: по-перше, у західному світі наука *культурна антропологія* (набагато ширший теоретико-методологічний та практичний **аналог** нашої етнології), особливо її відгалуження *соціальна антропологія*, покриває і великий шар соціальних студій, а по-друге, визначення перерахованих параметрів етнонаціональної ситуації, вочевидь вимагає застосування суто соціологічного дослідницького інструментарію. Тому можна стверджувати, що, коли створювались концепції аналізу етнонаціональної ситуації у США та Канаді – поліетнічних переселенських суспільствах, в яких “національна проблема” була не суто внутрішньою, але й ще міждержавною, як у Європі, *було подолано межу між етнонаціональною проблематикою та соціологією*. Логічним наслідком такого процесу стало формування нової галузі останньої, яка водночас є комплексним міждисциплінарним напрямом досліджень, – **етносоціології**.

Етносоціологія: вибудовування штучного конструкту чи об’єктування закономірності

1) Методолого-концептуальні питання. Свій виклад про цей аспект етносоціології розпочну з визначення об’єктно-предметної зони, за Леонадією Дробіжевою (одна з родоначальників етносоціології в Росії),

проблемного поля етносоціології (**Методологические проблемы этносоциологических исследований // Социологический журнал. 2006, № 3-4**), й подам його у найостаннішій авторській версії. Принагідно нагадаю, що від першої моєї спроби окреслити об'єкт та предмет етносоціології (1997 р.) знання про цю науку постійно нарощувалися, що позначилося на трансформації самого її визначення. Якщо суворо дотримуватися вимог ВАК України, за якими захищаються кандидатські й докторські дисертації, то ми мусимо у кожній науковій праці, а тим паче у цілій науці, чітко розділяти об'єкт і предмет дослідження. Попереджуючи з'ясування суті об'єкта та предмета етносоціології, зверну увагу на етимологію самого слова, яке дало назву нашій науці. Слово “етносоціологія” має складну етимологію. Воно походить від грецького *ethnos* (народ), від латинського *socius* (суспільний, товариство; той, хто спільно з кимось бере участь у чомусь), від грецького *logos* (наука). Завважу, що для означення сукупності людей (те, що ми часто-густо називаємо *народ*) у грецькій мові існує два терміни: *ethnos* – у етнічному, етнографічному значенні та *laos* – у соціально-політичному значенні, власне, сукупність людей – громадян певної держави або населення країни. Для етносоціології обидва значення є релевантними.

Отже, **об'єктом** етносоціології (етносоціологічних досліджень) є поліетнічні суспільства (соціуми) або суспільства з поліетнічним складом населення, а у конкретному вияві – етнічні спільноти. При цьому варто мати на увазі, що до таких я пропоную зараховувати племена, етноси, нації, етнічні (національні) меншини, етнічні групи (подеколи й субгрупи), іммігрантські та діаспорні спільноти. Особливістю і найважливішою ознакою етносоціології є те, що у ній об'єкт досліджуються через особистість, належну до тієї чи іншої етнічної спільноти, і через стосунки цієї особистості із собі подібними та відмінними від себе; **предметом** етносоціології виступають соціальні аспекти розвитку та функціонування етнічних спільнот, їх взаємодія, а також індивідів, які включені у ці спільноти, та соціального довкілля, як і етнічні аспекти розвитку соціумів та соціальних груп.

Однак, я не буду обмежуватися рамками такого визначення, а розширю інтерпретацію розуміння об'єктно-предметної зони (поля) через перерахування тем та проблем, якими сьогодні опікується етносоціологія, як в Україні, так і у зарубіжному науковому світі:

параметри соціальної структури народів (в етнічному, а не у політичному значенні терміна), вагомі явища культури різних етносів, взаємообумовленість змін у етнічних культурах, етнічних орієнтаціях індивідів та колективів, закономірності й особливості міжетнічних відносин. У широкому розумінні терміна предмет етносоціології включає соціальні події, процеси, зв'язки, явища, які відбуваються в етнічно маркованому соціальному просторі. Одним із головних завдань етносоціології є з'ясування механізму відтворення етнічних феноменів, їхньої взаємодії з суспільними явищами того чи іншого соціального організму, оскільки етноси завжди є складовими різних соціальних утворень. Предметом етносоціології стали також соціологічно збагненні зв'язки та відносини у середовищі етнічних спільнот як соціумів (систем) та за їхніми межами, а також зв'язки, що виникають при взаємодії одної спільноти з іншими. Етносоціологія вивчає комунікації (взаємодію та відносини) *homo ethnikos* (людини етнічної) та суспільства. *Homo ethnikos* (поруч з подібними феноменами – *homo politikus* – людиною політичною та *homo oeconomicos* – людиною економічною) – це саме ті іпостасі людини як соціального фактора, коли вона діє як представник певної людської спільноти, які включені в етнічну систему.

У контексті мого викладу зверну увагу на основні функціональні напрямки етносоціології; до них належать: а) соціологія етносу як соціокультурної комунікативної системи, вивчення проблем етнічної ідентифікації та етнічної стратифікації; б) соціологія етнічних (національних) меншин та діаспор, мігрантських груп; в) соціологічне дослідження міжетнічних (міжнаціональних) конфліктів; г) вивчення проблем соціальної адаптації у різних етнокультурних середовищах; д) проблеми етнорегіоналізму та етносепаратизму, міжетнічної взаємодії.

2) Структура проблемного поля. Окреслені теми визначають саму структуру проблемного поля етносоціології, як, зрештою, і структуру цієї науки у контексті її розвитку, передусім, в українському суспільстві:

а) Теоретичні проблеми етносоціології пов'язані з розробкою методологічних та концептуальних засад формування та розвитку науки, методів етносоціологічних досліджень, термінів та понять, які можуть застосовуватися в етносоціології, моделі взаємодії етносоціології з іншими соціогуманітарними науками.

б) Етнонаціональна структура та етнічна динаміка населення поліетнічних суспільств, з особливим акцентом на вплив на неї етнодемографічних чинників – міграцій.

в) Етнічність як етнокультурне та соціальне явище, що включає етнічну ідентифікацію та ідентичність, етнічне відродження, етнічну ментальність, етнічні стереотипи та етнічні автостереотипи, етнічну мову, етнічні маркери сучасних суспільств та процесів.

г) Трансформаційні процеси, які відбуваються під впливом взаємодії етнічних явищ з явищами соціальними, такі як маргіналізація, міжетнічна конфліктність, асиміляція, адаптація тощо.

д) Етносоціальний простір поліетнічного суспільства, його динаміка під впливом сучасних міграційних процесів, етнополітики та інших об'єктивних й суб'єктивних факторів.

е) Етнокультурний простір та функціонування у ньому культур компонентів етнонаціональної структури суспільства з врахуванням взаємин поліетнічної країни з іншими країнами, передусім, із країнами походження різних компонентів етнонаціональної структури суспільства.

є) Глобальні міграції та глобальні діаспори, зокрема процеси формування нових етнічних спільнот та їх вплив на динаміку світового порядку.

ж) Етнополітичний менеджмент у поліетнічних суспільствах: компаративний аналіз та побудова моделей етносоціального розвитку, які в силу природи зазначеного структурного компонента проблемного поля етносоціології творяться на стиці етносоціології та етнополітології.

3) Історія пошуку свого шляху. Можна стверджувати, що етносоціологія як окрема галузь соціологічного знання почала формуватися у 1920-х – 1930-х роках у Німеччині та Сполучених Штатах. Відразу зазначу, що у цих країнах етносоціологію трактують по-різному. У даній статті я не буду вдаватися до детального з'ясування розбіжностей, зупинюся лише на найбільш характерних для цих двох шкіл.

Нагадаю, що термін “етносоціологія” у науковий обіг увів вчений Людвіг Гумплович (Ludwig Gumplowicz), а на практиці почав застосовувати Ріхард Турнвальд (Richard Thurnwald). Оскільки ці імена в етносоціологічному контексті, принаймні, в Україні, з'являються не дуже часто, то мушу сказати по кілька слів про їх особистості й їх внесок у розвиток етносоціології. Л. Гумплович народився у тодішній Краківській Республіці (1838 р.), студіював юриспруденцію, а згодом працював

професором за спеціальністю “державне та управлінське право” в університеті м. Грац (Австрія). Його вважають одним із засновників європейської соціології; основним дослідницьким полем Л. Гумпловича стали гноблені етнічності та меншини, передусім, слов'яномовні у Гамбурзькій імперії, а також такі феномени, як раса та антисіонізм. Серед його праць, які стимулювали розвиток етносоціології, – “Єврейські повстання у минулому і сьогодні” (1959 р.), “Раса і держава” (1875 р.), “Право національностей та мови в Австро-Угорщині” (1879 р.), “Расова боротьба. Соціологічні дослідження” (1983 р.). Щодо Р. Турнвальда (1869-1954 рр.), то він, народившись у Відні й отримавши освіту юриста, працював у різних країнах (Австро-Угорщині, Великобританії, Єгипті, США), але найбільше часу він провів у Німеччині. Саме тут він інтенсивно опрацьовував наукові проблеми, пов'язані з етносоціологічною тематикою. Зокрема, Р. Турнвальд заснував “Журнал психології народів та соціології”, опублікував фундаментальну працю у п'яти томах “Людські суспільства та їх етносоціологічні засади” й викладав етнологічні й соціологічні дисципліни в університетах Берліна. Оскільки досвід Німеччини відіграв визначальну роль у становленні етносоціології, то логічно спочатку звернутися до практик цієї країни. Від свого зародження до кінця 1960-х років нова наука займалася тут практично лише аналізом родинних стосунків, системами родинності та термінологією у цій царині. Такий підхід до змісту етносоціології обґрунтовувався думкою про те, що соціальні структури, форми соціальної організації та уявлення про правовий порядок в неіндустріальних суспільствах визначаються, передусім, саме родинними стосунками. На мою думку, така практика має право на існування, хоча останнім часом цьому аспекту приділяється мало (я би сказав, необґрунтовано мало) уваги, як у Німеччині, так і в інших країнах. Сьогодні (починаючи від 1970-х років) німецька етносоціологія охоплює такі проблеми: соціальні аспекти, відносини людей, організовані структури у різних суспільствах. При цьому увага німецьких етносоціологів концентрується на вивченні індивіда, а також на економічних, правових та когнітивних обумовленостях функціонування соціальних систем, що знайшло реалізацію у появі досліджень про особистість, стосунки між статями, соціальні ролі представників обох статей, відносини індивіда та суспільства, організацію соціальних процесів тощо. До речі, у Німеччині професори Тюбінгського

університету видали унікальний підручник з етносоціології (**Goetze D., Muehlfeld C. Ethnosoziologie. Stuttgart, 1984**).

У Сполучених Штатах сам термін “етносоціологія” практично не вживається; якщо у наукових дослідженнях він і зустрічається, то, передусім, він стосується проблемного поля (у нашому розумінні) етнографії. Власне, специфікою етносоціології у США є те, що вона у теоретико-концептуальному плані базується на традиціях культурної антропології, яка тут має досить міцне підґрунтя. Дослідники схиляються, маючи на те підстави, до думки (Л. Дробіжева), що початки етносоціології проглядаються у добре відомій для соціологічного співтовариства праці В. Томаса та Ф. Знанецького “Польський селянин в Європі та Америці”, яка уже згадувалася вище. Нині об’єктно-предметне поле етносоціології (знову ж таки в українському трактуванні) у дослідженнях американських науковців корелюється з термінами “соціологія міжетнічних стосунків”, “соціологія расових відносин”. До речі, спецкурси під такими назвами викладаються у багатьох університетах США (про це йдеться у моїй спеціальній публікації). Подібна ситуація спостерігається і у Великобританії: тут здійснюються інтенсивні етносоціологічні дослідження у рамках з’ясування відмінностей та взаємодії за біологічними ознаками у тріаді “білі – чорні – кольорові”. До речі, у Великобританії етносоціологічні дослідження мають чітко виражене соціальне акцентування. Таку специфічну рису певною мірою можна пов’язувати з сильними позиціями соціальної антропології, зокрема, “Манчестерської школи”, яка сформувалася навколо Макса Глюкмана, й її могутнім впливом на етносоціологічні дослідження.

На пострадянському просторі етносоціологія постає на початку 1980-х років як дослідницька дисципліна на основі узагальнення російськими етнологами надзвичайно багатого масиву емпіричного матеріалу у висліді завершення наукових проєктів, пов’язаних з дослідженням проблем міжнаціональних відносин на терені колишнього Радянського Союзу, а пізніше міжетнічних відносин у Російській Федерації. Центрами етносоціологічних студій стали Інститут соціології та Інститут етнології та антропології Російської академії наук (раніше Інститут етнографії АН СРСР), а також групи науковців, які виконували численні міжнародні проєкти з етнонаціональної проблематики. Науково-дослідницькі пошуки російських етносоціологів базуються на

кількох визначальних засадах, запропонованих свого часу Ю. Арутюновим, В. Кондратьєвим, Л. Дробіжевою та О. Сусоколовим (**Этносоциология: цели, методы, некоторые результаты исследований. Москва, 1984**): **а)** етносоціологія вивчає етнічну специфіку усіх соціально значущих сфер життя суспільства, розглядаючи їх у контексті соціологічних критеріїв з застосуванням методики соціологічного дослідження; **б)** етносоціологія – міждисциплінарна наука; **в)** завдяки етносоціологічним дослідженням суспільство отримує знання про реальну картину життєдіяльності сучасних народів, їхні настрої та орієнтації.

В Україні етносоціологія починає формуватися як наука наприкінці 1980-х років й зосереджує свою увагу на дослідженнях поліетнічного характеру українського суспільства, статусу українського етносу й етнічних спільнот (етнічних, національних меншин), процесів у їх середовищі та міжетнічної взаємодії. Вона тут практично синхронно розвивається у двох напрямках: як дослідницька та як навчальна дисципліна. Засади етносоціології були сформовані у Центрі етносоціологічних та етнополітичних досліджень Інституту соціології НАН України (1991-2000 рр.). Класичним зразком дослідження, яке вперше було здійснене в Україні за етносоціологічними канонами, стало дослідження статусу німців в Україні. Воно було проведене у згаданому Центрі й майже одночасно опубліковане в Україні та Німеччині (Київ, Мюнхен, 1993 р.). Практично ж концептуальні засади етносоціології почали реалізовуватися у дослідженнях в установах НАН України, передусім, в Інституті соціології, Інституті філософії й Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології; в Інституті етнічних, регіональних та діаспорознавчих студій та у спеціальних навчальних курсах, запроваджених у провідних університетах – Київському національному університеті імені Тараса Шевченка та Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна й деяких інших.

Короткий екскурс у історію становлення та розвитку етносоціології засвідчує, що ця наука постала не випадково, а з'явилася у висліді об'єктивної необхідності вивчення етнічно маркованих феноменів, які суттєво впливають на суспільний розвиток багатьох країн.

Щоб дати відповідь на поставлене питання про штучність чи природність виокремлення етносоціології із соціології, варто звернутися ще до кількох моментів, які, на мій погляд, є визначальними у цій дискусії.

Передусім, йдеться про наявність масиву емпіричного матеріалу з етнонаціональної проблематики, поняттєво-термінологічного апарату, мережі дослідницьких центрів та усталеного співтовариства дослідників, які працюють у цій царині.

Спробую довести гіпотезу (вона такою є на початку мого викладу й вона використовується мною для вибудовування логіки моєї аргументації) про природний характер появи науки етносоціології. Постановка питання про штучність конструкту пов'язана з тим, що свого часу (1980-і роки) московські етнологи долучилися до обґрунтування (в усній дискусії) “права на життя” фрази Юліана Бромлея: нова наука етносоціологія постає дуже просто – береш від терміна “етнологія” першу його частину й додаєш термін “соціологія” й маєш гібрид “етносоціологія”. Власне, за цією версією, етносоціологія – продукт маніпулювання на рівні слово(терміно)творення. Принагідно завважу, що я не відкидаю продуктивності суто лінгвістичного методу у термінотворенні: він дозволяє систематизувати (у термінах) поняття, які вже існують, й конструювати нові терміни для понять, котрі нами ще не виявлені, або ж не осмислені, але вже існують у реальному та віртуальному (наголос на комп'ютерних технологіях) просторі. На підтвердження цієї думки відсилаю читача до досвіду створення двох глосаріїв з етнічної проблематики (**Fred Riggs. Ethnicity. InterCocta Glossary. Honolulu, Hawai, 1985; Євтух Володимир. Етнічність: Глосарій. – Київ, 2009**).

Поріг зрілості наукової галузі

Сьогодні у тих, хто визнає етносоціологію як самостійну науку, є достатньо аргументів, щоб заперечити ідею штучності її появи. Вочевидь, найбільш вагомим серед них є наявність просто-таки колосального масиву емпіричного матеріалу та необхідність на нових теоретичних засадах (або в рамках іншої, ніж до певного часу, парадигми) інтерпретувати феномен етнічного ренесансу, який спочатку охопив Сполучені Штати та Канаду (середина 1960-х років), а згодом поширився на європейські країни (1970-і роки) і на колишній Радянський Союз з продовженням й поглибленням у незалежних державах, які утворилися після його розпаду. У контексті цього викладу я не буду наводити конкретні приклади на підтвердження думки, а відішлю до своїх попередніх праць та праць моїх колег (вони подані у рубриці

“Рекомендована література” цього довідника), де їх можна віднайти у достатній для аргументації кількості. Оскільки у Сполучених Штатах й, певною мірою, у Канаді ще наприкінці ХІХ-го – на початку ХХ-го століть складалася традиція наукового осмислення закономірностей і особливостей їх етносоціального розвитку як іммігрантських країн, то на середину 1960-х років наукове співтовариство тут було готовим (достатньою мірою озброєне, теоретично й термінологічно) до того, щоб гідно зустріти виклики “етнічного буму”.

Щодо поняттєво-термінологічного оснащення етносоціології, то тут були й поки що залишаються певні особливості. Вони пов’язані з характером формування етносоціології – її виокремлення відбувалося на стиці кількох суміжних наук. Базовою у цьому плані, безумовно, була соціологія; однак немалу роль відіграли етнологія з її традицією дослідження генези етнічних явищ, передусім, етнічних спільнот; етнографія, (більш релевантна до радянського й пострадянського простору) дала, у своїх термінах, опис культурницького, звичаєвого, обрядового вияву специфіки етнічних характеристик людських спільнот; традиційна для Заходу культурна антропологія, яка, зокрема, розглядає людину як носія культурницьких змістовностей; історія й археологія постійно забезпечували конкретні докази з їх чіткими (термінологізованими) назвами й дотичністю до етнічності; психологія, яка змусила замислитися соціологів (а пізніше й етносоціологів) над роллю головного фактора етнічного дійства – індивіда (особистості), котрий, до речі, включений у етнічні спільноти. Я не буду перераховувати терміни, які увійшли до етносоціології з інших наук (їх, безумовно, велика кількість), а назву сфери тієї чи тієї згаданої вище науки. Отже, соціологія: соціуми (мікро-та макрорівні), структури, соціальні відносини; етнографія: звичаєвість, обрядовість; культурна антропологія: культурні характеристики людських спільнот; історія та археологія: конкретні дати та предметні докази початків етногенезу людських спільнот й їх трансформації у етнічні спільноти, передусім, етноси, нації; психологія: взаємодія носія етнічності з довколишнім світом, структурування етнічної ментальності.

Безумовним доказом природного (не штучно змодельованого) розвитку етносоціології є її інституалізація. У 1960-і – 1980-і роки, передусім, у США та Канаді, з’являються численні центри дослідження етнічної

проблематики, причому з чіткою акцентуацією на соціологічних аспектах: Інститут по вивченню імміграції та етнічності при Смітсонівському центрі, Центр дослідження імміграції, Центр дослідження американського плюралізму Чікагського університету (США), Інститут психологічних досліджень Йоркського університету, Центр етнічних досліджень Калгарського університету (Канада) тощо. Щодо тодішнього Радянського Союзу, то такі центри почали формуватися значно пізніше (наприкінці 1980-х років) в установах Академії наук СРСР та Академії наук України, зокрема інститутах філософсько-соціологічного та етнологічного-етнографічного спрямування, скажімо, Інститут соціології, Інститут етнографії АН СРСР, Інститут філософії (згодом на базі відділення соціології утворився Інститут соціології), нинішній Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України. Принагідно зазначу, що у “Довіднику” я подаю перелік центрів по усьому світу, які активно працюють у етносоціологічній тематиці.

Важливим показником функціонування тієї чи іншої науки є достатньою мірою (достатній для адекватного відтворення сутності явища) розвинутий поняттєво-термінологічний апарат. Щодо етносоціології, то на сьогоднішній день, він, на мою думку, дозволяє здійснювати дослідження різноманітних етнічних феноменів суспільного життя поліетнічних країн. Для тезаурусу етносоціологічних термінів, які ці явища відтворюють, описують, розкривають, властиві дві особливості:

- а)** їх інтердисциплінарний характер, що, зрештою, корелюються з таким же характером етносоціології (вище було окреслене тематичне коло кількох наук, які найближче стоять до етносоціології й з яких до неї потрапило найбільше термінів, наприклад, етнос, етнічна спільнота, нація, етнічність, етнічне відродження, багато-культурність тощо);
- б)** суто етносоціологічні терміни, які стосуються, передусім, структури етнічних явищ та взаємодії їх складових (етнонаціональна структура суспільства, міжетнічна взаємодія, міжетнічний конфлікт, етнічний бізнес, етнічні стереотипи та етнічні автостереотипи тощо). Знову ж таки звертаю увагу на те, що далі я подаю базові терміни етносоціології та терміни, які тим чи тим чином використовуються в етносоціологічних дослідженнях.

Що ж до методів, то у етносоціології часто-густо застосовуються методи й з інших наук, однак зорієнтованих на чітко етнічно марковані об’єкти

дослідження: етностатистичні опитування (анкетування, інтерв'ю), глибинні проблемно зорієнтовані, напівструктуровані інтерв'ю, контент-аналіз текстів, включене спостереження. При вивченні національних меншин, емігрантських груп, діаспорних спільнот у західній етносоціології досить продуктивно застосовуються такі методи, як автобіографічний та фотографічний. У контексті інтердисциплінарності перспективним для етносоціології може виявитися метод біогеографічного детермінізму (**Кресіна І. О. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси. Київ, 1998**), особливо з огляду на те, що останнім часом дедалі очевиднішим стає вплив екологічного доквілля та географічної локалізації людських спільнот на зміст їх етнічних характеристик.

Останніми роками досить інтенсивно формувалося співтовариство дослідників-етносоціологів й саме у згаданих вище наукових центрах та у деяких університетах, як в Україні, так і в інших країнах. У таких країнах, як Бельгія, Великобританія, Канада, Нідерланди, Німеччина, Польща, Росія, США (впродовж 1960-х–2010 років) було й є чимало дослідників, які зробили помітний вклад у розвиток етносоціології: **Гж. Бабінські, Ф. Барт, Ван Ден Берге, Е. Бонасіч, Р. Бретон, Дж. Гатчінсон, Ф. Геккман, Е. Гелнер, Н. Глейзер, Л. Дробіжева, Т. Еріксен, Л. Корпоровіч, Дж. Портер, А. Річмонд, П. Роуз, Б. Роузен, Г. Сетон-Вотсон, Е. Сміт, Р. Шермерхорн** та інші. Серед проблематики, яку вони розробляли й яка й досі перебуває у полі їх наукових пошуків, – структурування етнічних спільнот, у Сполучених Штатах, переважно, іммігрантських; відносини між етнічними спільнотами й державою, між меншинними спільнотами та титульною спільнотою (акцент на етнокультурній, етнопсихологічній, соціальній дистанціях), стосунки усередині етнічних спільнот; інституційна наповненість функціонування етнічних спільнот та етнічний бізнес; ідентичності населення поліетнічних країн; формування й вияви упереджень на етнічній та расовій основі; етнокультурні й соціальні індикатори. Особлива увага приділялася розробці моделей етнополітичного менеджменту, яка значною мірою базувалася на даних етносоціологічних досліджень, й інтерпретації концепцій етносоціального розвитку, передусім, це стосується США і Канади. Зрештою, канадські етносоціологи у співпраці з політологами та етнологами пропонують, на мій погляд, ефективні модулі до вироблення засад етнополітики у поліетнічних державах.

Доробок названих й інших дослідників, дотичний до розвитку етносоціології, налічує на сьогодні кілька сотен монографій та тисячі статей у фахових часописах (про частину з них йшлося у моїх працях, деякі роботи цитували українські дослідники етнічної проблематики). Щоправда, українські дослідники ще мало ознайомлені з доробком зарубіжних фахівців – це видно по дуже слабкому оригінальному цитуванню та використанню ними, переважно, перекладної літератури.

Українське співтовариство дослідників-етносоціологів, які активно працюють у царині вивчення поліетнічних суспільств та етнічних явищ, поки що не таке широке. Серед дослідників, яких можна беззастережно відносити до етносоціології (мій науковий досвід дає мені право пропонувати таку класифікацію, хоча, можливо, не усі вони повністю ідентифікують себе як дослідники виключно етносоціологічної тематики; мій критерій – наявність великої частки у їх загальному дослідницькому доробку проблем етносоціології), – **Лариса Аза** (Інститут соціології НАН України), **Віра Арбеніна** (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна), **Володимир Євтух** (Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова), **Ганна Кісла** (Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова), **Катерина Чернова** (Київський національний університет імені Тараса Шевченка), **Микола Шульга** (Інститут соціології НАН України). Дослідницьке поле названих вище етносоціологів охоплює досить таки широке коло проблем: теорія етносу, структура українського етносу, етнонаціональна структура українського суспільства, міжетнічна взаємодія, міжетнічний конфлікт, етнічна динаміка населення України, міжкультурний діалог, етнополітичний менеджмент, проблеми етносоціального розвитку США і Канади (В. Євтух); міграційні процеси та їх вплив на етнонаціональну динаміку різних суспільств, етнічна самоідентифікація особистості (М. Шульга); етномовні процеси в українському суспільстві, чинники етнонаціонального розвитку українського суспільства (Л. Аза); діаспори як соціокультурні системи, еволюційні процеси у середовищі української діаспори (К. Чернова); теорія етносоціології та дидактика етносоціології (В. Арбеніна); етнонаціональна ситуація в Криму, польові етносоціологічні дослідження (Г. Кісла).

Останніми роками в Україні сформувалася значна група дослідників із різних галузей соціогуманітарного знання, які тим чи тим чином дотичні до етносоціологічних студій: **Євген Головаха**, **Наталя Паніна** (індекси

толерантності міжетнічних стосунків, толерантність-інтолерантність в українському суспільстві); **Оксана Даниленко** (лінгвістичні аспекти трансформаційних процесів в Україні); **Олена Малиновська** (міграції: український та європейський контексти), **Лариса Нагорна** (регіональні ідентичності, етномовна ситуація в Україні), **Олександр Нельга** (теорія етносу), **Андрій Попок** (зарубіжне українство, соціальні та етнокультурні процеси у середовищі українців Далекого Сходу); **Тетяна Рудницька** (соціальні параметри етнічних спільнот України), **Анатолій Ручка** (соціокультурні ідентичності); **Володимир Скляр** (етномовна динаміка українського суспільства), **Володимир Трощинський** (етнонаціональна структура українського суспільства, сучасні демографічні та етнокультурні процеси у середовищі української діаспори); **Наталя Черниш** (нація, ідентичності: компаративний аналіз); **Сергій Штепа** (етнізація виборчого процесу); **Галина Щерба** (формування ідентичностей у прикордонні, трансформаційні процеси у середовищі українських субетносів). Крім того, у процесі формування етносоціологічної наукової школи в Україні (**Ганна Скрипник. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2008. – № 2**) була захищена низка кандидатських дисертацій з досить таки широкого спектру етнічних проблем: формування етнонаціонального складу населення Сходу України на рубежі XIX – XX-го століть, роль преси у структуруванні українських спільнот США і Канади, дослідження етнокультурного простору України, гендерних аспектів у поліетнічних країнах Європи, міжетнічної взаємодії в умовах великого поліетнічного міста, етнічна мотивація еміграційного процесу, соціально-політична інтеграція українців у поліетнічне суспільство Канади тощо. У розділі “Персоналії” я подаю коротку характеристику понад п’яти десятків дослідників, які тим чи тим чином доклалися до розвитку етносоціології. Якщо оглянути доробок й рівень розвитку етносоціологічних досліджень в Україні у міжнародному контексті, то можна стверджувати, що вони сьогодні за проблематикою – адекватні дослідженням у зарубіжних країнах, особливо що стосується “case study” української реальності. Невідповідність спостерігається у царині теоретичного осмислення етносоціальних та етнокультурних явищ суспільного розвитку, як і вивчення трансформаційних процесів у середині етнічних спільнот, а також трансформації одних типів етнічних спільнот у інші (наприклад, іммігрантських у етнонаціональні, субетносів у етноси). І, безумовно,

формування системи методів етносоціологічних досліджень в Україні поки що знаходиться у стані пошуків. І вже зовсім не можна порівнювати можливості публікації результатів досліджень – в Україні немає жодного спеціалізованого фахового часопису з етнічної проблематики, де вони могли б оперативно бути оприлюднені й продискутовані. Подібних видань у таких країнах, як Бельгія, Канада, Німеччина, США – велика кількість й вони дають можливість формувати об’ємний науковий простір для ведення широкого дискурсу про роль етнічного чинника у розвитку поліетнічних країн. Скажімо, серед них – “Бюлетень Канадської Асоціації Етнічних Студій”, “Канадське рев’ю досліджень націоналізму”, “Канадські етнічні студії” (Канада), “Етнічні та расові студії”, “Журнал американської етнічної історії”, “Журнал етнічних студій” (США), “Sociologiscus: журнал емпіричної етносоціології та етнопсихології” (Німеччина). В Україні дані етносоціологічних досліджень публікуються у кількох журналах (див. відповідний розділ цього “Довідника). І ще один момент: українські дослідники практично не включені у тканину міжнародного контексту, вони рідко беруть участь у наукових заходах, зокрема у спеціалізованих конференціях (вочевидь, брак знань в іноземних мовах) й одиниці публікуються у зарубіжних виданнях та ще рідше на їх праці покликаються зарубіжні колеги.

Отже, наука стає такою, коли вона здобуває собі визнання – визнання серед колег по цеху у своїй країні, у міжнародному науковому просторі та у певних аспектах (можливостей застосування у суспільних практиках) громадськості. Констатувати факт про те, чи відбулася наука, можливо за наявності таких умов: **а)** очевидність достатнього масиву фактологічного матеріалу, з яким працюють дослідники; **б)** можливість (на основі цього матеріалу) вибудовувати теоретичні концепції, або ж, адаптуючи до специфічного об’єкта, застосовувати такі із суміжних наук; **в)** фіксація об’єкта й предмета науки; **г)** наявність методів дослідження феноменів, які перебувають у проблемному полі конкретної науки; **д)** наявність усталеного фахового співтовариства, представники якого здатні продукувати ідеї й втілювати їх у практиках; **е)** обов’язковою умовою є функціонування наукової (наукових) школи; **є)** наявність наукового простору для результатів наукового пошуку (фахові видання, публікації – монографії, статті, конференції, симпозіуми, “круглі столи”, дискусії, діалоги тощо).

Логіка викладу матеріалів, думок, ідей дає підстави стверджувати, що етносоціологія успішно просувалася по шляху свого визнання й, як на мене, на сьогодні вона цей шлях успішно долає. Як у міжнародному, так і в українському, контекстах всі зазначені вище критерії становлення науки у нашому випадку реалізуються; щоправда, деякі повністю, інші – тією чи тією мірою. Нереалізованість того чи того критерію вимагає від співтовариства етносоціологів подальших пошуків та нових відкриттів – власне, свідчить про те, що у науки є нові перспективи.

Горизонти перспектив

Перспективи розвитку етносоціології я буду визначати, передусім, для українського контексту. Зазначу, що, на мою думку, українську перспективу варто шукати у рамках парадигми “виокремлення – самотійне функціонування – поєднання з іншими науками”. Прослідковуючи зародження й становлення етносоціології, зокрема в Україні, ми мали змогу переконатися у тому, що вона відбулася й завершила шлях свого виокремлення й вже понад десятирок років існує як самодостатня одиниця у науковому просторі України з усіма атрибутами галузевої соціології. Однак для української етносоціології цикл самотійного функціонування продовжується і у його рамках; вона, точніше науковці, мають вирішити кілька проблем, передусім, її внутрішнього розвитку. Саме з їх вирішенням й пов’язуються перспективи етносоціології в Україні.

Отже, перспективні етносоціологічні пошуки мають здійснюватися у двох напрямках: **1)** теоретико-концептуальному; **2)** структурно-організаційному. У першому випадку йдеться про: **а)** подальше поглиблення теоретичних засад етносоціології (розробка вірогідних теорій та концепцій, які стосуються етнонаціонального розвитку України; уточнення значення термінів та понять) з тим, щоби максимально уникати ризиків інтерпретації складних етнічних феноменів, що зменшить вірогідність інституалізації неадекватних підходів у їх трактуванні (скажімо, наявність у Конституції України неоднозначно потрактованих понять “український народ”, “нація”; необґрунтоване використання терміну “корінний народ” у застосуванні до кримських татар; довільно вживаних термінів “етнос”, “етнічна меншина”, “національна меншина”, “етнонаціональна меншина”; теорія

“єдиного українського етносу” тощо); **б)** інтенсивне дослідження актуальних проблем суспільного розвитку України (взаємодія компонентів етнонаціональної структури українського суспільства та її вплив на етнонаціональну ситуацію в країні; етнічні мотиви еміграційних процесів; трансформація одного типу етнічних спільнот в інший тип; соціопсихологічна детермінованість ментальності представників етнічних спільнот й у цьому контексті структури етнічної ментальності; структура етнічності як природного явища й вплив на її функціонування соціальних факторів; природна (біологічна) наповненість міжетнічних конфліктів; вплив еколого-географічного довкілля на формування, структурування та розвиток етнічних спільнот; формування та функціонування етнокультурного, етнолінгвістичного простору у контексті міжкультурного діалогу тощо); **в)** опрацювання методики етносоціологічного дослідження та методів етносоціології (зокрема, визначення простору застосування методів, запозичених із суміжних наук).

Що стосується структурно-організаційних аспектів розвитку етносоціології в Україні, то тут з’являється кілька площин діяльності: **а)** формування та виконання науково-дослідницьких проектів з етнічної проблематики з застосуванням етносоціологічних методів (на національному та міжнародному рівнях), зокрема, у рамках державного замовлення. До речі, виконання теми “Аналіз етнонаціональної структури та міжетнічної взаємодії в українському суспільстві” (2001-2005 рр.) у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка дало позитивний поштовх розвитку етносоціологічних досліджень, що виявилось у публікації монографій, навчальних посібників, статей, захисту кандидатських дисертацій; унікальним у плані виконання спільних міжнародних етносоціологічних проектів стало дослідження (2003 р.), проведене під керівництвом на той час професора Київського національного університету імені Тараса Шевченка Володимира Євтуха та професора Університету штата Айова (США) Вікі Хеслі; **б)** становлення нових двох-трьох центрів дослідження етнічної проблематики, зокрема й на регіональному рівні. Діяльність згаданих вище Центру етносоціологічних та етнополітичних досліджень Інституту соціології НАН України, Інституту етнічних, регіональних та діаспорознавчих студій довела продуктивність цієї ідеї. Є сподівання, що Центр етноглобалістики (спільний проект Інституту політичних та

етнонаціональних досліджень імені Івана Кураса НАН України та Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова) та Українсько-польський центр “Європейські студії”, заснований Національним педагогічним університетом імені М. П. Драгоманова та Вищою школою імені Богдана Янського (Польща) продовжать цю позитивну тенденцію; **в)** заснування спеціалізованого наукового видання, у якому можна було б концентровано публікувати результати етносоціологічних досліджень та організовувати дискусії з етнічної проблематики. До речі, така спроба мною була здійснена ще у 1990-х роках (світ побачив, перший номер, за задумом, часопису “Міжнародний етнічний форум”, та в силу об’єктивних обставин (зміна роду професійної діяльності, яка залишала не досить часу для здійснення таких проєктів) його видання було припинено. Нині є намір відродити цю ідею, можливо, у дещо іншому форматі; **г)** інтенсифікація організації наукових заходів (конференцій, симпозіумів, дискусій тощо), участь у таких, ініціаторами яких виступають міжнародні чинники; **д)** піклування про етносоціологічну наукову школу, передусім, через підготовку дослідників-етносоціологів в аспірантурі та докторантурі, введення у навчальні програми підготовки соціологів в університетах спеціальних курсів, пов’язаних з етносоціологією та етнічною проблематикою, яка є предметом етносоціологічних досліджень; **е)** ефективна координація науково-дослідницької та організаційної діяльності інституцій й окремих дослідників у рамках Соціологічної Асоціації України.

БАЗОВІ ПОНЯТТЯ ЕТНОСОЦІОЛОГІЇ

Автономія (від грець. *autonomia* – самозаконня: *autos* – сам та *nomos* – закон) – спосіб співжиття у людських спільнотах за власними законами чи то контролюючи свої власні дії. Найбільш поширеними формами автономії є такі: **Етнічна автономія** (від грець. *ethnos* – народ) – спосіб співжиття у людських спільнотах за власними законами чи то контролюючи свої власні дії; облаштування життя етнічних спільнот у межах етнополітичного організму (ЕПО) за законами, які надають можливості зберігати й розвивати свою самобутність та налагоджувати безконфліктну взаємодію з центральними органами управління. Таке самоврядування етнічних спільнот дає можливість зберігати й розвивати їх самобутність. У залежності від сфери застосування прав, що отримує суб'єкт етнічної автономії, розрізняють такі її форми: національно-культурна, національно-персональна, національно-територіальна. **Національно-культурна автономія** – організаційно-структурована форма екстериторіального (дисперсного, розсіяного) існування етнонаціональних спільнот, через яку держава законодавчо й через систему практичних заходів забезпечує збереження і розвиток їх культурної, мовної й релігійної самобутності. Ідея національно-культурної автономії належить австрійським соціал-демократам К. Реннеру та О. Бауеру (кінець XIX ст.). Організаційними формами національно-культурної автономії є етнокультурні товариства, центри, громадські організації етнічних спільнот. Національно-культурні автономії існують у багатьох поліетнічних країнах світу, зокрема, Європи – Бельгії, Норвегії, Росії, Угорщині, Фінляндії тощо. У деяких країнах, скажімо, в Естонії, Латвії, Росії, Угорщині, прийняті спеціальні закони, у яких офіційно конститууються національно-культурні автономії. В Україні права етнічних спільнот на національно-культурну автономію гарантується Законом України “Про національні меншини України” (1992 р.): нині у країні діють близько 1200 етнічних організацій на всеукраїнському, регіональному та місцевому рівні, велика кількість художньо-мистецьких колективів; працюють школи з кримськотатарською, польською, російською, румунською, словацькою, угорською мовами навчання; спеціалізоване видавництво видає книги мовами національних меншин; болгарська, вірменська, єврейська, кримськотатарська, польська, румунська, угорська спільноти мають свої всеукраїнські газети; у місцях компактного поселення етнічних спільнот ведуться теле- та радіопередачі етнічними мовами. **Національно-персональна автономія** – організаційно-структурована форма екстериторіального існування етнонаціональних спільнот, котрі

розселені дисперсно й яким надається право самостійного облаштування свого життя на основі подвійної організації владних інститутів у поліетнічній державі; при цьому одні інститути вибудовуються за національними ознаками, а інші – за територіальним принципом. У першому випадку інституції (самої спільноти) відають питаннями організації її етнокультурного розвитку й взаємодії з загальнодержавними владними органами, у другому, – загальнодержавні органи влади формують засади, які законодавчо й фінансово забезпечують функціонування інституцій етнопонаціональної спільноти. Концепцію національно-персональної автономії поряд з ідеєю національно-культурної автономії розвивали К. Реннер і О. Бауер, які вважали, що джерелом і носієм прав є не територія, а самі нації, що означає: об'єднання громадян на основі їх етнопонаціонального походження мають бути об'єктом права й таким чином є можливість захищати свої права та інтереси, пов'язані з їх етнічним походженням та самобутністю їх етнокультурної та господарської діяльності. В історії України практикувався такий тип етнічної автономії: Центральна Рада своїм Універсалом (листопад, 1917 р.) визнала право на національно-персональну автономію за єврейською, польською та російською національними меншинами; у січні 1918 р. було прийнято Закон УНР про національно-персональну автономію, за яким право на національно-персональну автономію, крім згаданих меншин, надавалося й іншим за умови подання ними відповідної заяви, котру мали б підписати не менше 10 тисяч представників тієї чи іншої меншини. Згідно з законом, члени меншини, внесені за їх особистими заявами у кадастр (своєрідний перепис), обирали органи самоуправління, визначали їх компетенцію й покладали на них обов'язок регулювання відносин з центральними органами державного управління. Щоправда, історія національно-персональної автономії в Україні була нетривалою, вона завершилася на рубежі 1920-х років. Спроби запровадження національно-персональної автономії здійснювалися у Сибіру (1918 р.), на Далекому Сході (1921 р.), але вони були невдалими. Більш успішним й тривалішим був досвід Естонії, де законом від 1925 року визнавалось право меншин, чисельність яких сягала 3 тис., утворювати національно-персональну автономію.

Національно-територіальна автономія – організаційно-структурована форма існування компактно розселених етнопонаціональних спільнот у межах однієї держави, що передбачає широке внутрішнє самоврядування, зокрема й з деяких аспектів законодавства, яке регулює їх етнокультурний розвиток та органів влади місцевого й їхнього самоврядування. Зазвичай, такий тип автономії створюється за рішенням центральних органів влади й таке рішення узгоджується з регіональними та місцевими органами самоврядування тих територій, на яких компактно проживають представники етнічних спільнот. Їх утворення передбачає делегування автономіям певних адміністративних повноважень та функцій самоуправління за рахунок перерозподілу цих повноважень між центральною владою, органами регіонального і місцевого самоуправління та самоуправлінням національно-територіальної автономії. Цей принцип закріплюється юридично й такий тип етнічної

автономії дозволяє забезпечувати життєдіяльність спільнот, пов'язаних з їх етнокультурної специфікою. Ідея національно-територіальної автономії поширилася наприкінці XIX – початку XX ст. у межах багатонаціональних імперій, зокрема у Австро-Угорщині й Росії. Формами існування національно-територіальної автономії традиційно були національні райони, національні населені пункти (селища, села); у новітній час – самоврядні національні меншини (Угорщина). Вислідом українсько-радянських практик вирішення проблем етнонаціонального розвитку стала поява у 1920-х – 1930-х роках згаданих вище форм національно-територіальної автономії: на території України існувало 12 національних районів (німецьких – 7, болгарських – 3, 1 польський та 1 єврейський) й близько 2000 національних сільських рад. Це дало можливість етнонаціональним спільнотам деякою мірою зберігати й розвивати своє етнокультурне середовище, передусім, мову, елементи культури, традиції, звичаї своїх етносів, ядро котрих знаходилося за межами Радянського Союзу. Існування національно-територіальної автономії, з одного боку, сприяло вирішенню деяких проблем самобутнього розвитку тієї частини етнонаціональних спільнот (зазвичай, компактно розселених), які перебували у межах таких територіальних одиниць а, з іншого, не враховувало інтереси представників цих спільнот, що мешкали поза межами національно-територіальної автономії. До того ж, утворення таких територіальних одиниць у межах регіонів може вносити загострення у етнополітичну ситуацію, породжуючи сепаратистські настрої серед частини представників тієї чи тієї етнічної спільноти (сьогодні, наприклад, серед русинів Закарпаття). **Сегментована автономія** (від латин. *segmentum* – відтинок, відрізок) – термін, який був введений у науковий обіг американським етнологом й етносоціологом Фредом Ріггсом й означає організаційно-територіальне структурування меншинних спільнот (чітко виражена поселенська концентрація), у якому самоврядність меншини автоматично збільшує її незалежність від центральних управлінських структур. У цьому процесові автаркізації етнонаціональних спільнот головну роль відіграють лідери етнонаціональних рухів, котрі прагнуть посилити свій вплив як у своєму етнічному середовищі, так і на загальнополітичній арені країни проживання. Щоправда, сегментована автономія є скоріше теоретичним конструктом, яким користується виключно західні дослідники етнічності, вона реалізується рідко й існує впродовж нетривалого часу. Виняток складають резервації туземного чи аборигенного населення в Австралії, Америці (США, Канада), Африці. **Автономна національність (громадянськість)** – цим терміном у західній етнологічній та етносоціологічній науковій літературі називають домінантну етнічну спільноту у автономній етнічній державі, яка утворилася на основі цієї домінантної спільноти. Прикладами такої можуть бути німці як спільнота у своїй країні, французи у Франції, греки у Греції, італійці в Італії тощо. **Важливим** моментом у цьому визначенні є те, що, зазвичай, домінантна етнічна спільнота не входила до складу будь-якої держави й ніколи не була меншиною й не піддавалася іноетнічному впливові таким чином, щоби трансформувалися її культура, звичаї, традиції. Українці, хоча сьогодні

і є домінантною етнічною спільнотою на території своєї держави, не можуть розглядатися як автономна національність (громадянськість), оскільки вони, принаймні, їх частина, на різних відтинках історії зазнавали “мадяризації”, “полонізації”, “румунізації”, “русифікації”.

Адаптація (від латин. *adapto* – пристособлюю) – процес пристосування до людського довкілля осіб, що добровільно чи під тиском обставин потрапили у нове середовище. За Оксфордським словником науки, адаптація – це будь-які зміни у структурі чи то функціях організму, котрі дозволяють йому краще пристосуватися до довкілля. Термін “адаптація” у науковий обіг ввів німецький вчений-фізіолог Г. Ауберт у другій половині XIX ст., який, за його задумом, мав відтворювати процес підвищення чи зниження чутливості органів зору у відповідь на той чи той подразник. Згодом його почали вживати для фіксації адаптивної діяльності людини у процесі освоєння соціальної дійсності. З цієї точки зору адаптація розглядається як еволюційний процес, який є важливим у виживанні людини у світі, що постійно змінюється впродовж багатьох поколінь. Сьогодні феномен “адаптація” визначають як: еволюційний процес, у результаті якого людина (людський організм) краще пристосований до життя у відповідному довкіллі; стан пристосованості до довкілля (адаптивність) – ступінь, до якої організм спроможний жити і відтворювати себе у визначеній мережі традицій й усталених норм; аспект зразків розвитку організму, які відкривають чи примножують його можливості виживати й репродукуватися. Дослідники етнічності розрізняють такі типи адаптації: **етнічна адаптація** – процес пристосування прибулих носіїв іншої етнічності до нового етнічного довкілля й сприйняття маркерів етнічності спільноти поселення та інкорпорації їх, зазвичай, частково, у свою етнічну самосвідомість та у зразки своєї поведінки. В сучасних умовах цей феномен набирає великого значення й він є невід’ємним атрибутом етнонаціонального розвитку переважної більшості країн сучасного світу, оскільки сьогодні практично не існує етнічно гомогенних країн; більше того, з інтенсифікацією міграційних процесів посилюється гетерогенність держав. До таких держав вже впродовж тривалого часу належать Бельгія, Канада, Росія, Сполучені Штати Америки, Франція тощо. Скажімо, за часів інтенсивного освоєння європейцями американського континенту (XVIII-XIX ст.) європейцями останні вимагали, щоб аборигенне населення адаптувалося до культурницьких традицій, звичаїв переселенців з Англії та Франції, часто-густо прагнули під тиском насадити свої цінності, котрі на той час носили чітко виражений етнічний характер (англійський, валлійський, французький). Наприкінці XIX-XX-го ст. змінюється напрям етнічної адаптації, хоча головний фактор залишається той же (європейські колонізатори) – іммігранти, які прибували у цей час до США і Канади, мусили адаптуватися до англосаксонських (США, Канада) та французьких (Квебек у Канаді) етнокультурних цінностей. До речі, у більшості випадків такого роду адаптація відбувалася добровільно, без примусу, оскільки прийняття новоприбулими вже усталених цінностей відкривало їм шлях до соціальної мобільності – зайняття у новому суспільстві більш престижних, ніж на етнічній батьківщині, соціальних

та культурних ніш, просування по соціальній драбині й поліпшення свого статусу. Україна є також поліетнічною (гетерогенною) країною – на її території мешкають вихідці з близько 130 етносів; у роки незалежності ця гетерогенність посилювалася завдяки процесу репатріації (повернення) примусово виселених за її межі представників різних етносів (наприклад, кримських татар), а також за рахунок іммігрантів із країн Азії та Африки. В Україні феномен етнічної адаптації актуалізується ще й з етнополітичним відродженням, який для певних етнічних спільнот характеризується пошуком своєї етнічності, повернення до неї, втраченої під тиском ідеологічних постулатів, на кшталт нової спільноти “єдиного радянського народу”, для інших, котрі, не дивлячись на примусову деетнізацію, зберігали свою етнокультурну ідентичність, а у **незалежній** Україні отримали можливість її не тільки підтримувати, але й розвивати. За таких умов процес етнічної адаптації ускладнюється, оскільки основна увага концентрується на відроджувальних моментах своєї етнічності, що певним чином послаблює взаємодію з іншими етнічностями, а, відтак, й адаптації до етнічного довкілля. Усе це вкупі може посилювати сепаратистські тенденції, етнічну автаркизацію (усамостійнення), зумовлювати ускладнення у стосунках між представниками різних етнічних спільнот, зокрема із представниками титульного етносу. Останні тенденції (надання переваги етнічній мові перед державною мовою, нехтування традиціями титульного етносу) відчутно виявляються у регіонах, де вихідці із інших спільнот розселені компактно; **культурна адаптація** – процес пристосування до культурницьких цінностей, традицій спільноти, до якої прибувають носії інших цінностей та традицій; частково має місце і зворотний процес, коли існуюча спільнота, вступаючи у взаємодію з новоприбулими, абсорбує певні елементи культури “прийшлого населення”. Взагалі, культурна адаптація є процесом діалектично суперечливим, оскільки пристосування відбувається не лише у парадигмах “новоприбулі – приймаюча спільнота” та “приймаюча спільнота – новоприбулі”, але й у парадигмі “новоприбулі – довколишнє середовище”, у якому формувалися й трансформувалися культурницькі, звичаєві традиції представників спільнот, у котрі інтегруються новоприбулі. Процес взаємодії суспільства і природи є складним, багатоаспектним і багаторівневим. Одні лінії зв’язків мають прямий, безпосередній характер, але значно більша їхня частина має опосередкований характер. У цій взаємодії проміжним, корегуючим механізмом виступає культура. Завдяки культурі спільність зберігає свою цілісність, унікальність, визначеність. Через культуру здійснюється спадковість, отже забезпечується існування людської спільноти у часі. Існування спільноти в одних і тих же природних умовах вело до консервації її досвіду у навичках природокористування та формах поведінки. Вироблялись стійкі звички, формувалися стереотипи, складалися традиції. Вони закріплювалися у процесі етнізації, відтворювалися у повсякденній діяльності. Оскільки багато традицій сформувалось як стійкі прийоми взаємовідносин людини, людських колективів саме з даним природним середовищем, то і дана територія сприймалась як звична, своя, рідна. Вона була близькою,

знайомою, зрозумілою на відміну від інших територій, що були незрозумілими, незнайомими, а подеколи небезпечними й ворожими. Більш того, природа, клімат, ландшафт, осмислені представниками усталеної спільноти, і ввійшли до його культури. Оспівані, опоетизовані у фольклорі, в усній народній творчості вони закріплені у структурі свідомості особистості в процесі етнізації як вищі цінності. Вони стають часточкою її особистості. Тому в ієрархії цінностей особистості вони займають високі місця, що стимулює вибудовування спеціальних захисних систем від вторгнення у середовище цих цінностей інших, відмінних від них цінностей, чи то порушення існуючої ієрархії “ворожими” втручаннями. Успішно (безконфліктно) процес культурної адаптації відбувається за умов налагодження міжкультурного діалогу між носіями різних, відмінних одних від другого культурницьких цінностей; **соціальна адаптація** – складний, детермінований низкою об’єктивних (природнім середовищем, соціально-економічним устроєм, усталеним укладом господарювання) та суб’єктивних (якісними культурницькими характеристиками, ментальністю, поведінкою) чинників процес: а) пристосування вихідців із інших етнічних спільнот, зазвичай, новоприбулих до соціальних умов існування у новому середовищі. У цьому контексті соціальна адаптація передбачає такі важливі компоненти, як соціальне включення, передусім, іммігрантів, у суспільство проживання, прийняття ними норм і цінностей цього суспільства (принаймні, не створення конфліктогенних ситуацій); б) адаптивна діяльність людини до довколишнього середовища, яка зумовлена динамікою соціальної реальності, у котрій перебуває людина. Два важливі моменти тісно пов’язані з процесом соціальної адаптації: 1) оскільки сучасні суспільства, зазвичай, є поліетнічними, а, відповідно, й етнічно маркованими, то етнічний фактор відіграє у цьому процесі відчутну роль, особливо у імміграційному контексті, коли значна частина іммігрантів перебуває поза включенням їх в основне соціальне тло країни перебування; 2) з соціальною адаптацією тісно пов’язаний феномен соціальної мобільності, сутність якого полягає у зміні особи чи групи місця, котре вони займають у соціальній структурі суспільства, чи то переміщення із однієї соціальної верстви в іншу (вертикальна соціальна мобільність), або ж у рамках однієї й тієї ж соціальної верстви (горизонтальна соціальна мобільність). Тут також відчувається вплив етнічного чинника: зазвичай, для вихідців із інших країн позитивна соціальна (особливо, вертикальна) мобільність відбувається повільно й вона не завжди охоплює усіх новоприбулих

Багатокультурність (*мультикультуралізм*) – термін, яким визначається: 1) ситуація співіснування у рамках однієї структурованої спільноти (етнополітичний, етносоціальний організм) носіїв різних культурницьких традицій; 2) термін, яким іменується концепція, котра підкреслює велике значення культурного плюралізму у суспільному розвитку сучасних людських спільнот та необхідності окремого простору, у рамках якого групи, носії різних культурницьких традицій можуть розвивати свої культури. Термін “багатокультурність (*мультикультуралізм*)” вперше був вжитий канадськими дослідниками

етнонаціональних процесів у 1960-х рр. на заміну терміну “бікультуралізм”, який на той час популяризувався Королівською комісією з двомовності і двокультурності, надаючи особливого статусу англійській та французькій мовам й культурам, ігноруючи вклад вихідців з інших етносів в етнокультурний розвиток Канади. Цей термін використовується у наукових інтерпретаціях розвитку поліетнічних країн та практик, властивих взаємодії різних культур у рамках однієї держави і стосується: а) суспільства, для якого характерні етнічна та культурна гетерогенність (різноманітність); б) ідеальний стан взаємної поваги представників етнічних чи культурних груп один до другого; в) політики урядів поліетнічних держав щодо етнокультурного розмаїття як чинника їх суспільного розвитку. При сучасній рухливості та інтенсивній взаємодії носіїв різних культурницьких традицій та елементів культури явище багатокультурності є звичним станом розвитку поліетнічних країн сучасного світу. Концепція багатокультурності вибудовувалася на практиках співіснування та взаємодії різних культур, передусім, у Канаді. Теоретичні витоки цієї концепції ведуть до спроб канадських етносоціологів у 1920-х рр. пояснити причини збереження представниками різних етнонаціональних груп своєрідності побуту та культури після їх тривалого перебування на канадській землі. Ця концепція активно розроблялася таким дослідниками, як Дж. Гіббон, А. Грегорович, В. Кей, Дж. Портер, А. Річмонд, Б. Хейдеркорн тощо. До кінця 1960-х рр. концепція багатокультурності утверджується як панівна в етносоціологічній науці та громадській думці Канади, а на початку 1970-х років вона стала офіційною політикою федерального уряду у сфері етнонаціонального розвитку країни. В етнологічних та етносоціологічних дослідженнях українських і зарубіжних дослідників зустрічаються такі види багатокультурності: **абстрактна багатокультурність** – підхід, який вимагає визнання права бути належним чином потрактованою будь-якої культури, або ж навіть визнання можливості кожному вибирати свої власні культурницькі моделі розвитку; зазвичай, у проголошених постулатах про стан культурного розвитку не йдеться про матеріальні можливості (доступ до ресурсів, соціальні позиції, можливості політичного лобіювання), які уможливлювали б отримання певних пільг від цієї формальної свободи; **екологічна (“музейна”) багатокультурність** – підхід, який передбачає збереження деяких рис культури, котрі на певний момент сприймаються як “усталено необхідні”, й виправдовує “замороження” можливих внутрішніх змін. “Музейною” вона називається тому, що проводяться паралелі з експонатами, які зберігаються у музеях і не піддаються змінам. Термін екологічна багатокультурність використовується деякими австралійськими, американськими та канадськими дослідниками у контексті аналізу культур корінних, аборигенних народів та місцевих мешканців на певній, зазвичай, невеликій території; **“есенціалістська” (“усталено необхідна”) багатокультурність** (від латин. *essentialis* – суттєвий, основний) – концепція, яка базується на твердженнях про те, що: 1) культурі властиві ціннісні (неперехідні) гомогенні риси, які не піддаються суттєвим змінам, не можуть бути предметом домовленостей й

виявляються стійкими до критики як ззовні, так і з середини; 2) культура наділяє групу чи її членів рисами монолітності, її носії розглядаються як віддані її представники, або ж навіть як пасивні рушії “жертвності” (це стосується немодерних культур), коли під час взаємодії з сучасними культурами вони вирішують питання про їх прийняття чи відхилення суспільством; 3) культура у певному сенсі виступає як синонім ідентичності і у цьому випадку культура стає підґрунтям для пояснення соціальних та політичних відносин між групами (“етніцізація”) й таким чином виникає можливість диференціації, вибудовування ієрархії (“расіалізація”) і протиставлення (“конфлікт цивілізацій”) країн, спільнот та індивідів; 4) концепція підкреслює культурні відмінності інших груп у порівнянні з концентрованою увагою на своїх власних культурницьких моделях (“етноцентризм”), не визнаючи відмінностей як потенціалу для змін, котрі також впливають на змістовне наповнення останніх; **корпоративна багатокультурність** (від латин. *corpus* – тіло) – багатокультурність, яка викликає ризик бюрократизації відмінностей, котрі зумовлюються публічним конституюванням механізму “етнічних квот”; стимулює конкуренцію (змагання) між спільнотами за доступ до “квотних ресурсів”. “Етнічні квоти” практикувалися наприкінці XIX-го – початку XX-го століть в імміграційному законодавстві США та Канади; до них прямо чи опосередковано зверталися законодавці цих, а також європейських країн, коли переглядалося питання про впорядкування імміграційних потоків. Такий підхід стимулює певну автаркизацію іммігрантських груп та сегментацію поліетнічного суспільства; **мозаїчна багатокультурність** – багатокультурність, яка посилює міжкультурну ізоляцію різних груп, котрі не вмотивовані вибудовувати мости до інших груп чи формувати спільну з іншими групами політичну культуру. Походження терміну “мозаїчна багатокультурність” певною мірою пов’язане з практикою існування на території Канада різних іммігрантських груп, які на перших порах свого поселення у цій країні прагнули зберегти свою самобутність й дещо ізолювалися від контактів з іншими групами. Така ситуація давала привід дослідникам характеризувати канадське суспільство як мозаїчне, а у наукову літературу та у практику повсякденного життя увійшов термін “канадська мозаїка”; **“небезпечна багатокультурність”** – концепція, яка наголошує на негативних аспектах багатокультурності, зокрема, таких: культурні відмінності стають на перешкоді вільної інтеграції іммігрантів та їх дітей у суспільство, яке їх приймає, передовсім, на ринку праці, у соціальному й політичному житті; вони можуть, з одного боку, вести їх до самоізоляції, а, з іншого, – до посилення ксенофобських почуттів та настроїв з боку членів суспільства проживання, підґрунтям яких часто виступає нерозуміння й несприйняття ними культури прибулих у нове суспільство. Таку концепцію часто використовують праворадикальні рухи (скажімо, у XIX-ому ст. англосаксонські шовіністи у США, сьогодні екстремальні націоналісти в Австрії, Німеччині, Франції), виступаючи проти допуску у свої країни вихідців з інших країн, носіїв інших культур, відмінних від таких титульних етнічних спільнот – білих англосаксів, австрійців, німців, французів; **“справедлива**

багатокультурність” – ця концепція базується на твердженнях про те, що існування дискримінації, соціальної нерівності й культурної підпорядкованості є виявом несправедливої соціальної системи, яка має бути змінена. Нова система має вибудовуватися на десяти критеріях: глибина, узгодженість дій, глобальність політики щодо іноетнічних компонентів етнонаціональної структури поліетнічного суспільства (вимірюються таким показником як “автономія”), імунітет до стереотипів та упереджень (справедливість), врахування існуючих культурницьких моделей, сприйняття відмінностей та розмаїтості й компетентності (вимірюється гідністю), активність у висловлюванні власної думки, солідарність, співвідповідальність й координація дій (вимірюється рівнем участі носіїв різних культурницьких традицій у прийнятті рішень).

Політика багатокультурності – це специфічний підхід у політиці поліетнічної держави, коли при прийнятті рішень враховується існуюча культурна різноманітність й створюються умови для безконфліктної взаємодії представників різних етнічних спільнот, котрі є носіями цієї різноманітності. Політика багатокультурності включає у себе низку заходів як законодавчого, так і операціонального характеру, які здійснює держава й які мають забезпечити існування та розвиток культур (або їх елементів) різних компонентів етнонаціональної структури поліетнічного суспільства, їх взаємодії між собою та взаємодії з культурами титульних етносів. Першою країною, де політика багатокультурності набрала офіційного статусу і громадського визнання стала Канада: у 1971 р. тодішній прем’єр-міністр П’єр Трюдо проголосив її у якості державної політики Канади. Згідно з нею, держава брала на себе зобов’язання підтримувати розвиток етнокультурного розмаїття, визнаючи, зокрема, права аборигенного населення та використання у політичній практиці й державному управлінні мов двох найбільших спільнот – англоканадців та франкоканадців – як офіційних. Політика багатокультурності була зафіксована у Канадській хартії прав і свобод (Конституція Канади) у 1982 р., а 1988 року був прийнятий “Акт (Закон) про багатокультурність”, який інституалізував урядову політику багатокультурності з метою визнання усіх канадців як повноправних і рівноправних факторів розвитку канадського суспільства. Для реалізації політика багатокультурності на федеральному та провінційному рівнях створювалися відповідні органи державного управління, переважно міністерства. Варто сказати, що політика багатокультурності у Канаді виявила свою ефективність; вона сприяла розв’язанню багатьох складних проблем суспільного розвитку країни й посиленню інтеграційних процесів та безконфліктної взаємодії між представниками різних етнічних спільнот, носіями різноманітних культурницьких традицій. У 1980-1990-х рр. концепція багатокультурності поширюється і у європейських країнах, таких як Бельгія, Угорщина, Швеція, що виявилось у формуванні та реалізації програм багатокультурності на національному й локальному рівнях, особливо що стосується соціальної та етнокультурної інтеграції іммігрантів. У певних аспектах політика багатокультурності має місце і

в Україні. Передусім, йдеться про підтримку державою розвитку культур етнічних спільнот, особливо у місцях їх компактного розселення, функціонування шкіл з етнічними мовами навчання, існування мистецьких колективів; розробка програм розвитку культур національних меншин. Підставою для розробки політики багатокультурності й її успішного функціонування є багатоетнічний, багатокультурний склад населення України. Хоча деякі моменти політики багатокультурності закріплені законодавством (наприклад, Закон України “Про національні меншини в Україні”, 1992 р.), великою мірою вони залишаються декларацією, що не дає можливості робити висновки про їх ефективність та реалізацію політики багатокультурності як системного етнокультурного конструкту.

Діаспора (від грець. “*diaspora*”) – розсіяння, перебування певної частини того чи іншого народу поза межами країни свого походження). Поняття “діаспора” тривалий час асоціювалося лише з євреями, котрі від часу Вавілонського полону опинилися поза територією своєї первісної батьківщини й розселилися по усьому світу. З часом зміст цього терміну розширився і діаспорою стали називати й представників інших народів, як от вірменів, греків, індійців, поляків, а згодом українців. *Згідно з новітніми визначеннями, діаспора – це усталена сукупність людей одного й того ж етнічного походження, які проживають в іноетнічному докільлі за межами своєї історичної батьківщини, або за межами ареалу розселення свого народу й утворили соціальні, культурні (й, не виключено, політичні) інститути (організації) для збереження, відтворення, функціонування та розвитку своєї спільноти як компонента етнонаціональної структури суспільства проживання.* Діаспори формувалися, переважно, унаслідок міграційних процесів, які стали характерною особливістю суспільного розвитку різних країн, починаючи з XI ст. Особливо інтенсивними міграціями відзначаються XIX, XX, XXI ст. Скажімо, витoki української діаспори у Північній Америці знаходимо у другій половині XIX ст. Сьогодні досить таки вживаним є термін “глобальні діаспори”, що, передусім пов’язано з фактом інтенсивного переселення представників різних етнічних спільнот із однієї країни в іншу. За даними ООН, у 2010 році 210 млн. чоловік проживали не у тих країнах, де вони народилися. Класичними у цьому контексті є Аргентина, Великобританія, Іспанія, Канада, Німеччина, Португалія, Росія, Франція, США, Швеція. Найбільшими донорами вже існуючих діаспор є Польща, Румунія, Україна, Японія, деякі країни Південної Америки та Північної Африки. Характерними ознаками сучасних діаспор є такі: 1) переважне компактне поселення у країні входу, особливо, на початкових етапах формування; 2) налагодження стійких внутрішніх зв’язків; 3) вибудовування й наповнення інституційної структури своєї спільноти, зазвичай, моноетнічної (наявність етнічних організацій, передусім, соціального, етнокультурного, а подеколи й політичного спрямування; шкіл з етнічними мовами навчання; конструювання релігійних громад; засобів масової інформації та комунікації етнічними мовами (газети, часописи, інші періодичні видання, радіо – та телеканали чи програми, а останнім часом комп’ютерні технології); видання літератури мовою етнічної

батьківщини); 4) заснування й розвиток етнічного бізнесу, зазвичай, малого; 5) підтримання безпосередніх (на індивідуальному рівні через рідних, знайомих, земляків) і опосередкованих (через ЗМІ, літературу тощо) контактів, зв'язків з країнами походження. Серед характерних маркерів процесів, які відбуваються нині у середовищі діаспорних спільнот, а також у процесах, у яких вони задіяні, й великою мірою впливають на перспективу їхнього існування в іноетнічному довкіллі, – налагодження взаємодії з суспільством проживання за специфічних умов прагнення, з одного боку, до інтеграції у соціальні, політичні, громадські, культурницькі структури суспільства проживання, а, з другого, потяг до збереження, підтримки та розвитку етнічної спадщини (елементів культури, звичаїв, традицій). У першому випадку визначальним моментом є бажання прискорити свою соціальну мобільність, намагання здобути престижні ніші у новому суспільстві. Це, безумовно, вимагає до певної втрати етнічної спадщини й прискореної асиміляції, що особливо відчутно у сфері культури (*аккультурація*). У другому випадку йде постійний пошук можливостей затримати цю спадщину, якщо не у її візуальних виявах (етнічні фестивалі, мистецькі виставки, аматорські художні колективи тощо), то, принаймні, у віртуальних формах (історична пам'ять, етнічний менталітет). Доля діаспори визначається рівнем і змістом взаємодії цих двох тенденцій: якщо вони вступають у суперечність, то у суспільстві виникають конфліктогенні ситуації (й нерідко конфлікти) й у більшості населення країни проживання формується негативне ставлення до представників діаспоральних спільнот (воно, наприклад, матеріалізується у вимогах обмеження міграцій); коли ж між більшістю і меншістю (а діаспори завжди складають меншинні групи населення) налагоджується соціальний й міжкультурний діалог, то з'являються умови для безконфліктної реалізації зазначених двох вище тенденцій. Ці тенденції будуть зберігатися постійно, на що, зокрема, звернув увагу американський дослідник імміграції М. Хансен, формулюючи у 1950-х роках свою *“теорію третього покоління”*. Згідно з нею, перше покоління іммігрантів за будь-яких обставин намагається зберегти етнокультурну спадщину (елементи культури, звичаї, традиції), яку воно привезло з собою; друге покоління, керуючись суто прагматичними мотивами, пов'язаними з прагненням якнайшвидше просуватися по соціальній драбині, часто-густо відмовляється від спадщини батьків, принаймні, відкрито її не маніфестує; натомість, третє покоління, до певної міри утвердившись у соціальних, політичних й громадських структурах, повертається до свого історичного й етнокультурного коріння (це виявляється у бажанні брати участь у тих заходах, які проводять діаспорні організації, та й у самих організаціях, інтенсифікації контактів, зв'язків з країною походження). Наступним поколінням діаспори, яке народилося у країні проживання, властива тяглість тенденцій, які характерні для третього покоління. Оскільки сьогоденні діаспори є своєрідними соціокультурними системами й складають компоненти структури країни поселення, то надзвичайно важливо узгоджувати закономірності розвитку цих систем з загальними закономірностями розвитку самого суспільства. Це завдання є одним з головних у етнополітичному менеджменті діаспорних країн. Однією з

найчисельніших діаспор є *українська діаспора*. Термін “українська діаспора” утвердився в дослідницькій і публіцистичній літературі відносно недавно. Раніше говорили про українців поза межами України (територіального ядра етносу), про українські меншини у сусідніх країнах, про емігрантів, в окремих випадках – про політичну еміграцію, про українських колоністів і колонізацію, або про етнічних українців, які в іноетнічному довіллі були об’єктом асиміляції, різного ступеня інтегрування та відчуження від материнського етносу. Сьогодні важко сказати, хто й коли став уживати термін “українська діаспора” для означення усіх людей українського походження за межами України. Ще у 1920–1930-х рр. цим терміном користувався визначний український політолог, етнолог і соціолог В. Старосольський. Остаточню ж він утвердився на початку 1980-х рр., коли у дев’ятому томі Енциклопедії українознавства з’явилася стаття під назвою “Українська діаспора”. В основі поняття “українська діаспора” лежить визнання сучасних кордонів України як історичної та політичної реальності, а також наявності проживання українців у багатьох інших країнах на території кількох континентів. Поняття “українська діаспора”, якщо скористатися класифікацією, запропонованою В. Маркусем, охоплює різні категорії людей українського походження з різним ступенем зв’язків з історичною батьківщиною: українське населення на суміжних українських етнічних землях, які нині не входять до складу України; соціально-економічну еміграцію з України колонізаційного типу від початку ХІХ ст. до 1960-х – 1970-х рр., спрямовану на Схід, головним чином у межах території колишнього СРСР; соціально-економічну (заробітчанську) еміграцію з кінця ХІХ ст., переважно у західну півкуню; політичну еміграцію після 1917–1920 рр. та з кінця Другої світової війни; індивідуальних різного часу та з різних причин українських емігрантів, які в нових місцевостях свого перебування прагнуть зберегти етнічну ідентичність та підтримувати зв’язки з Україною. В Україні за даними перепису 2001 р. налічується 37,5 млн. українців. За її межами – від 10 до 13 млн. Тобто, кожен четвертий-п’ятий українець у світі проживає за межами своєї історичної батьківщини, вони мешкають майже у 100 країнах світу. Найбільш чисельна українська діаспора перебуває у таких країнах, як Аргентина, Канада, Казахстан, Польща, Росія, Румунія, США. Через свої громадські організації українська діаспора впродовж усього свого існування у різних формах підтримує зв’язки зі своєю етнічною батьківщиною – Україною.

Дискримінація (від латин. *discriminatio* – відмінність) – обмеження прав та обов’язків людини; будь-яке неоднакове поводження з боку держави з певними категоріями громадян чи то негромадян в усіх сферах, або ж в окремо взятій сфері, чи то кількох сферах суспільного життя на основі тієї чи іншої соціальної, культурної ознаки, чи то походження. Дискримінація може бути закріплена у законодавстві (правова), базуватися на релігії чи на моральних нормах, котрі склалися у тому чи тому суспільстві (неофіційна, де факто). Серед відмінностей, за якими здійснюється обмеження прав та обов’язків людини, найчастіше практикуються такі: раса, національність, етнічність, громадянство,

стать, рідня, релігійні переконання, сексуальна орієнтація, вік, інвалідність, рід занять тощо. У соціологічній науковій літературі розрізняють такі види дискримінації: **етнічна дискримінація** – неоднакове поводження держави (через уповноважених своїх представників) з певними категоріями громадян чи негромадян на основі їх етнічного походження; **“кольорова дискримінація”** – неприховані дискримінаційні дії стосовно громадян поліетнічної держави, в основі яких лежить їх колір шкіри, скажімо, у різні часи до афроамериканців у США; **національна дискримінація** – неоднакове поводження держави з громадянами чи негромадянами на основі їх національної належності; **расова дискримінація (непряма)** – має місце тоді, коли нейтральні фактори (норма, критерій чи порядок) не можуть бути дотримані особами, які належать до групи, що визначається за ознаками раси та кольору шкіри, або ж тоді, коли цей фактор ставить цю категорію у невідгідне становище, окрім тих випадків, якщо для цього є об’єктивне й розумне виправдання. Останнє можливе тоді, коли переслідується легітимна мета й існує розумне співвідношення між засобами, що використовуються, та поставленою метою; **расова дискримінація (пряма)** – будь-яке неоднакове поводження на основі таких ознак, як раса та колір шкіри, що не має об’єктивного й розумного виправдання. Неоднакове поводження, позбавлене об’єктивного й розумного виправдання тоді, коли воно не переслідує легітимної мети або ж відсутнє розумне співвідношення між засобами, що використовуються, та поставленою метою; **“реверсна дискримінація”** (“дискримінація навпаки”, “реверсний расизм”) – практика стимулювання членів груп, які історично знаходилися у занедбаному стані, за рахунок членів груп, які перебували у привілейованому становищі. Сьогодні дискримінація виявляється в існуванні етнічних гетто, у різних можливостях доступу до ринку праці, до культурних надбань суспільства, в обмеженні в’їзду в країну, у відсутності адекватних можливостей збереження й розвитку культури й мови країни походження тощо. Для подолання явища дискримінації міжнародними організаціями, урядами, громадськими об’єднаннями здійснюються різного роду заходи – прийняття нормативно-правових документів (скажімо, Декларація ООН про ліквідацію усіх форм расової дискримінації); заснування інституцій (Верховний комісар ОБСЄ у справах національних меншин); громадські акції на підтримку прав етнічних меншин; введення спеціальних квот для представників расових і етнічних спільнот при прийнятті на роботу, забезпеченні місць у вищих навчальних закладах тощо. Останні заходи отримали назву “дискримінація навпаки” або “програми позитивних дій”: вперше вони почали застосовуватися у США та Канаді, а згодом й у деяких європейських країнах. Останнім часом соціологи фіксують випадки непрямої дискримінації в Україні. Вони, передусім, стосуються так званих помітних меншин, тих, які виділяються кольором шкіри, зокрема, вихідців із країн Африки та Азії, циган (рома). Рівень етнічної дискримінації в Україні значно нижчий, ніж в інших поліетнічних країнах, хоча останнім часом намітилася тенденція до його зростання, що фіксує соціологічний моніторинг Інституту

соціології НАН України “Українське суспільство”, який був започаткований у 1992 році.

Етнічне відродження (*етнічний ренесанс*) (від фран. *renaissance* – “відродження”) – процес, пов’язаний з активізацією зацікавленості широких мас того чи того народу у пізнанні власної історії, культури, побуту, традицій, з підвищеним прагненням до відтворення у різних формах (через етнічні організації, культурно-мистецьку діяльність, сім’ю, наукові та просвітительські товариства) своєї самобутності, завдяки якій той чи той народ, та чи та людська спільнота вирізняється у поліетнічному середовищі. Ознаками етнічного відродження є утвердження позицій мови у лінгвістичній ситуації поліетнічної держави, звільнення від впливів іноетнічних елементів культури, що неприродним шляхом нав’язувалися певній етнічній спільноті (наприклад, “русифікація” в Україні, “американізація” корінного населення сучасних США), пожвавлення діяльності організацій, утворених вихідцями з однієї країни, зокрема церкви, інтенсифікація зв’язків між різними частинами етносу, що внаслідок певних обставин опинилися у різних країнах. Процес етнічного відродження у кінцевому результаті має завершуватися поліпшенням становища того чи того етносу або ж його частини, вдоволенням потреб, пов’язаних з етнічним походженням особи. Етнічне відродження – процес циклічний. Він може тривати кілька десятків років – поки не задовольняться етнічні запити тієї чи тієї спільноти людей. Згодом настає період розбудови етнічної самобутності аж до тих пір, поки вже на новій стадії не виникнуть суперечності у стосунках між більшістю та меншинами. Історичний досвід західних країн (США, Канада, Великобританія, Бельгія) свідчить, що процес етнічного відродження у новій фазі відновлюється через 30-40 років після завершення попередньої, тобто, коли змінюються соціальні умови існування у поліетнічній державі, а форми регулювання міжетнічних стосунків залишаються без змін. Етнічне відродження є продуктивним предметом етносоціологічних досліджень, зокрема як особливий вид соціального процесу, соціальних відносин, а також у плані з’ясування трансформацій етнічної самосвідомості, етнічної самоідентифікації й національної свідомості. Феномен відродження етнічностей (етнічне відродження) чітко виявляє себе починаючи з середини 1960-х років і з різною силою у різних поліетнічних країнах світу дає себе знати вже впродовж останніх майже п’ятидесяти років. Одним з перших дослідників, який спробував дати характеристику цьому явищу і узагальнити його вплив на суспільні процеси, був англійський етнолог Ентоні Сміт. Він для означення феномену вжив термін “етнічне відродження” (“етнічний ренесанс”). Підкреслю, що і Е. Сміт, й інші етнологи, етносоціологи та етнополітологи (маються на увазі зарубіжні) більшою мірою користуються саме цим терміном. Ми ж частіше користуємося терміном “*етнополітичний ренесанс*”. Перший термін більш доречний до вживання, коли мова йде про відродження етнічностей (етнічних меншин) у рамках поліетнічних країн, де сформувалися політичні нації з чітко визначеною домінуючою більшістю, а інші етнічні компоненти етнонаціональної структури інтегровані у ці нації. Кожному із

компонентів етнонаціональної структури українського суспільства різною мірою властивий етнічний ренесанс. Найбільш очевидно він виявився в українського етносу і окремих національних меншин. Український етнос, незважаючи на обмежені (ідеологічно й економічно) можливості за часів Радянського Союзу, зберіг потенціал своєї самобутності, а після отримання незалежності почав реалізовувати цей потенціал, і не лише у рамках географічної території, яка і раніше була населена переважно етнічними українцями у складі іншої держави, але вже у рамках етнополітичного організму (ЕПО), де він складає домінуючу частину населення. За цих умов, особливо у перші роки незалежного розвитку, були відчутні результати етнічного відродження українців: від впровадження української етнічної символіки як державної до формування досить стійкої етнічної самосвідомості й почуття належності до єдиної спільноти. Цей процес супроводжувався утвердженням позицій української мови в усіх сферах суспільно-громадського життя, зокрема, у державному управлінні, і навіть у сфері особистісних стосунків; мала місце до певної міри інтенсивна дерусифікація різними обставинами зрусіфікованих українців. Відбувалося відродження традицій та історичної пам'яті українського народу, прикладом чого може слугувати козацький рух, відновлення діяльності громадських організацій (що було притаманно українському національному рухові, зокрема, на початку XIX століття) й різних форм участі громадян країни у її суспільному житті (наприклад, жіночі клуби, народні доми, об'єднання за позапрофесійними інтересами тощо). Специфічним чином етнічний ренесанс українського етносу відбився у середовищі його субетнічних груп. Це виявилось, передовсім, у зацікавленості особливостями (історичними, географічними, етнокультурними) свого походження та свого статусу в сучасній ієрархії українського етносу. Така зацікавленість, зазвичай, переростала у більш бережливе ставлення до етнографічної спадщини груп і плекання самобутніх традицій і звичаїв у рамках українського етносу як частки цієї етнічної спільноти. Щодо етнічного відродження у середовищі національних меншин, то тут варто звернути увагу на два моменти: 1) інтенсивне “пробудження” етнічної самосвідомості і прагнення до відродження етнічної самобутності; 2) пошуки шляхів до ефективної участі у суспільно-політичних процесах, до самоутвердження як дійових чинників державотворення зі зайняттям відповідних ніш в економічному і політичному житті нової держави. Серед типових і найхарактерніших рис етнічного відродження національних меншин можна назвати такі: 1) утворення організацій з переважачим членством однієї етнічності. Станом на 2011 рік таких організацій на всеукраїнському, регіональних та місцевих рівнях нараховується понад 1200; 2) діяльність художньо-мистецьких колективів, які збирають, відтворюють і пропагують фольклор, традиції, звичаї своїх етносів; 3) функціонування державних шкіл з повним, частковим або епізодичним навчанням етнічними мовами; недержавних учбових закладів (зазвичай, недільні школи); наявність середніх спеціальних та вищих навчальних закладів, які готують фахівців мовами етнічних меншин, або ж у яких викладаються спеціальні дисципліни (переважно філологічного циклу та

народознавчого характеру); 4) видання преси етнічними мовами або ж для етнічних меншин – вони виходять з різною періодичністю і різними накладками (на початок нинішнього століття їх кількість сягала майже 100, а з'являлися вони 23 мовами); 5) радіомовлення (угорською, румунською, болгарською), телемовлення (тими ж мовами); 6) видання літератури (не лише підручників) мовами національних меншин. Свої особливості етнічне відродження має у середовищі етнічних спільнот з “невизначеним статусом”, до яких ми пропонуємо віднести кримських татар, гагаузів, кримчаків та караїмів. У цьому контексті варто мати на увазі кілька моментів: 1) сьогоднішня кримськотатарська спільнота складається переважно з репатріантів – депортованих та їхніх нащадків, які повернулися до Криму, в основному із Узбекистану. Високий ступінь етнічної солідарності та опанування ареалом попереднього розселення (звісно, не завжди тотожного до того, який був до депортації) – два визначальні фактори темпів етнічного відродження кримських татар. Наявність етнічного ареалу, практично всього переліку індикаторів “інституційної наповненості” (етнічні організації, церква, середні та вищі навчальні заклади, преса, художні колективи, література кримськотатарською мовою тощо), координуючого політико-адміністративного органу (Меджліс кримськотатарського народу), представництво у органах місцевого управління сприяють формуванню нового типу етнічного самоврядування. Тут поєднуються риси територіальної і національно-культурної автономії; 2) гагаузи чи не єдина етнічна спільнота України, яка практично на сто відсотків розселена компактно (Одеська область, на кордоні з Молдовою). Маючи свій етнічний ареал, досить високу ступінь етнічної солідарності, тісні контакти з гагаузькою спільнотою Молдови, ця спільнота за умов сприятливої офіційної етнополітики зберігає добрі шанси для підтримання і розвою своєї етнічної самобутності; 3) основні зусилля кримчаків та караїмів у процесі етнічного ренесансу зосереджуються на відродженні і підтриманні символів та знакових рис своєї самобутності: мови, пам'яток історії та культури. У випадку з цими етнічними спільнотами йдеться не про відтворення, репродукування себе як спільноти (принаймні, цей мотив не є превалюючим), а швидше про збереження історичної пам'яті через збереження пам'яток історії і культури, про дуже специфічні етнічні групи населення України й інтегрування своєї історичної пам'яті в історичну пам'ять всього українського народу. Останній термін вжито тут у політичному контексті – всі громадяни України. Щодо такої категорії громадян України, як “представники інших етносів”, то етнічне відродження у їхньому середовищі має обмежені можливості для свого вияву. Можливо, найхарактернішими його ознаками є усвідомлення належності до тієї чи іншої етнічності й співвіднесення себе з етносом, який розташований за межами України; спроби реанімувати свою історичну пам'ять через реалізацію інтересу до свого етнічного походження і етнічної батьківщини (не обов'язково у розумінні етнополітичного організму, але й у прив'язці до певного місця у цьому ЕПО, яке є тим чи тим етнічним ареалом); інтенсифікація зв'язків з етнічною батьківщиною.

Етнічні процеси (від латин. *processus* – рух вперед) – зміни різних компонентів етносу, передусім, мови, окремих елементів духовної та матеріальної культури, самосвідомості, які відбуваються у ході історичного розвитку. Серед етнічних процесів вирізняються такі: *етнічна асиміляція* (від латин. *assimilio* – уподібнюю) – двосторонній процес у міжетнічній взаємодії, який веде до культурної гомогенізації етнічних спільнот й формування спільної етнічної ідентичності й у ході якого нівелюються культурні та інші відмінності тієї чи іншої спільноти і поглинаються спільнотою з більш сильним етнічним полем; *внутрішньоетнічна консолідація* (від латин. *consolidatio* – злиття, об'єднання) – процес внутрішнього згуртування етнічної спільноти, у ході якого згладжуються відмінності окремих її частин (субетнічні й етнографічні групи); *етнічна парціація* (від латин. *partitio* – поділяю) – поділ єдиного етносу на кілька більш менш рівних частин, при цьому нові частини не ототожнюють себе повністю з старим етносом; *етнічна сепарація* (від латин. *separato* – відділяю) – відділення від основного етносу невеликої його частини, яка згодом перетворюється в окремий самостійний етнос; *етнічна сецесія* (від латин. *secession* – вихід із структури, організації) – вихід тієї чи іншої етнічної спільноти (етносоціального організму) із складу федерації або конфедерації; *етногенетична міксація* (від англ. *to mix* – змішуватися) – один із типів етнотрансформаційних процесів, власне, процес взаємодії різнорідних етнічних спільнот або їх частин. У результаті такої взаємодії виникає нова етнічна спільність з новою етнічною самосвідомістю, яка відрізняється від тих, що були характерні для етнічних спільнот, котрі перебували у взаємодії; *етногенетичні процеси* – процеси, у результаті яких виникають нові етнічні спільноти; *етнодемографічні процеси* – зміни кількісного, вікового, гендерного складу населення у середині етнічних спільнот; *етноеволюційні процеси* – процеси, які відбуваються у середовищі тієї чи іншої етнічної спільноти й викликають зміни у змістові етнічності, однак не ведуть до зміни етнічної належності її членів; *етноконвергенція* (від латин. *convergo* – зближую) – процес наближення, проникнення різних етнічностей одна в одну (інколи й їх злиття) у результаті їх взаємодії, незважаючи навіть на кордони між державами; *етнооб'єднавчі процеси* – процеси, у результаті яких об'єднуються частини етносів у один етнос, зміцнюючи його кількісно й якісно; *етнороздільчі процеси* – процеси, які розділяють той чи той етнос, ту чи ту етнічну спільноту; *етнотрансформаційні процеси* – процеси, які ведуть до зміни етнічної належності осіб, до зникнення тих чи тих етнічних спільнот, до появи нових спільнот; *міжетнічна інтеграція* (від латин. *integrare* – з'єднувати, поєднувати) – вид об'єднавчих етнічних процесів, сутність яких полягає у взаємодії двох і більше етнічних спільнот у рамках поліетнічної країни і у результаті чого у них формуються спільні духовно-культурні ознаки, при цьому не відбувається зміна етнічної самосвідомості й не втрачається внутрішньогрупова ідентичність окремої спільноти; *міжетнічна консолідація (етногенетична консолідація)* – злиття кількох близьких

за мовою, культурою невеликих за розміром етнічних спільнот у більшу етнічну спільноту.

Інтеграція (від латин. *integrum* – ціле; *integratio* – відновлення) – соціальний, економічний та політичний процес, завдяки якому відмінні ідентичності різних груп, до певної міри зберігаючись й сприймаючись іншими, вливаються у головне русло суспільства. Розрізняють такі види інтеграції: *міжетнічна інтеграція* – вид об'єднавчих етнічних процесів, сутність яких полягає у взаємодії двох і більше етнічних спільнот у поліетнічній країні і призводить до формування у них низки спільних духовно-культурних ознак, але не викликає зміни етнічної самосвідомості. Міжетнічна інтеграція, згідно з концепцією американського етносоціолога Дж. Беррі, є однією з форм або стратегій акультурації (інші стратегії акультурації – асиміляція, сегрегація і маргіналізація). В контексті вироблення засад цивілізованого співжиття різних етнічних спільнот в одній країні міжетнічну інтеграцію слід розглядати як найбільш доцільну стратегію акультурації. Міжетнічна інтеграція вимагає від груп етнічних меншостей поступової адаптації до основних цінностей домінуючого суспільства, а більшість має адаптувати соціальні інститути (освіту, культуру, управління, судову справу тощо) для їх кращої відповідності потребам поліетнічного суспільства. Інтеграційна стратегія найбільш придатна для реалізації тільки у такому мультикультурному суспільстві, в якому відносно низький рівень упереджень (тобто мінімально поширена символічна дискримінація або расизм, етноцентризм), позитивні взаємовідносини між різними культурними групами, досить широкий діапазон культурних цінностей суспільства, очевидно виявляється ідеологія толерантності. Міжетнічна інтеграція складається із таких видів: *комунікативно-мовна інтеграція*, тобто відтворення єдиного інформаційного простору та свого етнономовного середовища в умовах різноманітності культур і толерантності; *політико-правова інтеграція*, тобто формування лояльного до держави населення і зменшення кількості людей, що не мають громадянства країни проживання; *соціально-економічна інтеграція*, тобто досягнення кожним членом суспільства проживання конкурентноздатності та соціальної мобільності; *культурно-семіотична інтеграція* – взаємопроникнення символів чи знаків культур різних етнічних спільнот у результаті їх взаємодії, що веде до формування нових спільнот на базі спільних символічних рис, набутих у висліді міжетнічної взаємодії; *стимулятивна інтеграція* (від латин. *stimulus* – загострений кий) – інтеграція вихідців з інших країн, яка стимулюється державними структурами суспільства проживання завдяки різним спеціальним програмам та заходам; *факультативна інтеграція* – добровільна інтеграція вихідців із різних країн у суспільство проживання.

Етнонаціональна структура суспільства – це сукупність етнічних спільнот (етнос, нація, етнічна меншина, національна меншина, новітні іммігрантські спільноти тощо), які перебувають у стійких й

упорядкованих зв'язках між собою. Останні обумовлюються соціально-економічною природою суспільства, відносинами класів і інших соціальних груп, системою розподілу праці, яка склалася на той чи той історичний період. Етнонаціональна структура – досить стійке явище, але разом з тим вона може змінюватися під впливом соціальних, економічних та політичних факторів. Етнонаціональна структура – явище притаманне поліетнічним країнам, до котрих згідно з існуючими класифікаціями відносяться країни, у яких інші, ніж титульна, етнічні спільноти перевищують десять відсотків усього населення. Україна також належить до поліетнічних країн, оскільки громадяни неукраїнського етнічного походження складають трохи більше 22 процентів її населення. Ведучи мову про етнонаціональну структуру, на сьогоднішній фахівці визначають її таким чином: український етнос (українська етнонація); етнічні групи – серед них з невизначеним статусом (корінні народи/національні меншини) та національні меншини; представники окремих етносів. Український етнос – найчисельніша етнічна спільнота України (37,5 млн.). Щодо етнічних груп з невизначеним статусом, то до них можна віднести гагаузів (близько 32 тисяч), караїмів (близько 1200), кримських татар (нині понад 260 тисяч), кримчаків (406). За відсутності чітких критеріїв визначення поняття “національна меншина” в українському політико-правовому полі і офіційній практиці (етнополітиці) запропоную у даному випадку скористатися критеріями, які були покладені в основу визначення поняття “національна меншина” учасниками спільної робочої групи Ради Європи і України у рамках праці над пілотним проектом “Освітня політика і меншини. Україна”. Принагідно мушу зауважити, що вони базуються на відомому визначенні поняття “національна меншина” Ф. Капоторті: група населення, яка відрізняється від основної групи населення своїм етнічним походженням, чи то своєю національністю, чи то своєю мовою, чи то своєю релігією; за своєю кількістю поступається основній групі населення; не займає домінуючої позиції в країні; демонструє бажання зберігати свою самобутність і свою культуру, традиції, релігію чи мову; не складається з недавніх іммігрантів або біженців; має глибоке коріння в країні проживання (зазвичай, громадяни цієї країни). До цього можна додати, група населення, яка має достатню кількість індивідумів, котрі усвідомлюють себе членами цієї групи й здатні репродукувати свою самобутність через участь у діяльності етнічних організацій, художніх колективів, створення умов для збереження і розвитку своєї мови тощо. Тобто володіти внутрішніми резервами для досягнення, за Р. Бретонем, “інституційної наповненості” структури національної меншини. Враховуючи вищесказане, до національних меншин в Україні є підстави зараховувати такі етнічні групи населення: росіяни (8,3 млн.), євреї (понад 103 тис.), білоруси (понад 156 тис.), молдовани (понад 258 тис.), болгары (162,5 тис.), поляки (понад 144 тис.), угорці (понад 156 тис.), румуни (майже 151 тис.), греки (91,5 тис.), татари (понад 73 тис.), вірмени (майже 100 тис.), німці (близько 33 тис.), рома (47,5 тис.), азербайджанці (понад 45 тис.), грузини (близько 34 тис.), литовці (понад 7 тис.), чехи (близько 6 тис.), словаки (понад 6 тис.), естонці (близько 3 тис.). Інші громадяни України неукраїнського

етнічного походження не відповідають визначеним вище критеріям і їх можна класифікувати як представників етносів, поділяючи на групи представників етносів і окремих представників етносів. Останнє зумовлено їхньою чисельністю – від кількох тисяч до 2-3 чоловік. Завважимо також, що у багатьох етнічних груп населення України існують внутріетнічні групи – субетнічні групи, котрі внаслідок різних причин зберігають свої специфічні риси культури, діалектні особливості мови та самоназву (*мікроетнонім*). Це, зокрема, в українців – бойки, гуцули, лемки, литвини, поліщуки, русини; у росіян – козаки; у кримських татар – південнобережні (“ялтинські”), гірські (“татлар”), центральнокримські (“орта-полак”), степові (“ногайлар”); у татар – волго-уральські, сибірські, астраханські; такі групи існують також серед греків, молдован, рома, угорців, поляків. Знання про етнонаціональну структуру поліетнічного суспільства, володіння методикою визначення перспектив її розвитку дозволяють формувати ефективну етнополітику держави й більш адекватно планувати її соціально-економічний розвиток. ***Етнорегіональна структура країни*** – структура розселення етнічних спільнот на території певної поліетнічної країни. Зазвичай, на їх території утворюються етнічні ареали з відчутною, або домінуючою присутністю однієї чи то кількох етнічних спільнот. Така ситуація характерна для сучасної України: тут вирізняються три групи регіонів, де частка тих чи тих етнічних спільнот становить від 0,2 відсотка у населенні тієї чи тієї області. Перша з них – це області Сходу (Донецька, Луганська, Харківська), Півдня (Миколаївська, Одеська, Херсонська) та дві області Центральної України – Дніпропетровська, Запорізька. Друга – західні області (Закарпатська, Чернівецька), області Центральної України (Кіровоградська, Полтавська, Черкаська), північні області (Житомирська, Київська). Третю групу утворюють: західні області (Волинська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська), Сумська та Чернігівська (Північний Схід України). У першій групі кількість етнічних спільнот варіюється від 12 до 18, у другій – від 6 до 9, у третій – від 3 до 5. Звернемо увагу на кілька характерних особливостей кожної із визначених груп: 1) в усіх групах найчисленнішими є українці (за винятком Автономної Республіки Крим, де частка етнічних українців складає 24,3%) до 97,8% (Тернопільська область); 2) у першій групі фіксується висока питома вага представників російської етнічної меншини – від 14,1% (Миколаївська та Херсонська області) до 58,3% (Автономна Республіка Крим), а українці становлять тут, відповідно, від 24,3% (АРК) до 82% (Херсонська область); 3) частка росіян у другій групі значно нижча – від 2,5% (Закарпатська область) до 7,5% (Кіровоградська), натомість українців – вагомо вища – (від 80,5% (Закарпатська область) до 93,1% (Черкаська область); 4) третя група відзначається найвищим рівнем концентрації українців – від 97,8% (Тернопільська область) до 88,8% (Сумська область) та помітно меншою кількістю росіян – від 1,2% (Тернопільська) до 9,4% (Сумська область).

Етнополітика – система підходів і практичних дій держави щодо забезпечення розвитку етнонаціональної сфери. У поліетнічних державах, або

держав з поліетнічним складом населення етнополітика, зазвичай, є автономним напрямом управлінської діяльності. Її конкретний зміст визначається багатьма факторами, зокрема, особливостями етнонаціональної структури даної країни та реальним станом міжетнічних відносин. **Етнополітика української держави:**

а) сутність, пріоритети, мета. Державна етнополітика України – це система принципів та практичних заходів держави, спрямованих на задоволення потреб різних етнічних спільнот, пов'язаних із специфікою їхнього етнокультурного розвитку, регулювання міжетнічних відносин, усунення чинників міжетнічної напруженості й міжетнічних конфліктів, забезпечення участі у державотворчих процесах різних структурних компонентів етнонаціональної структури українського суспільства. Необхідність формування та реалізації державної етнополітики України зумовлена: 1) багатоетнічним складом населення України, етнонаціональну структуру якого складають: українська нація (в етнічному розумінні цього терміну), етнічні спільноти з невизначеним етнонаціональним статусом, до яких ми пропонуємо зараховувати кримських татар, караїмів, кримчаків, гагаузів, та національні меншини – представники понад ста національностей; 2) процесом етнічного відродження як української етнонації, так і етнічних спільнот з невизначеним етнонаціональним статусом та національних меншин; характерною рисою цього процесу є, з одного боку, утвердження української етнонації, корінних народів та національних меншин як сталих структурних компонентів українського суспільства, а з іншого, – їх інтеграція і формування багатоетнічного українського народу (української політичної нації); 3) інтенсифікацією зв'язків з історичною батьківщиною представників української діаспори, залученням їх до державотворчих процесів в Україні. Виходячи з того, що однією з найважливіших умов зміцнення української державності є посилення єдності поліетнічного українського народу, до основних пріоритетів етнополітики України належать: забезпечення консолідації української нації – демографічної та етнічної основи українського суспільства, розвитку її мови та культури; створення належних умов для задоволення культурно-освітніх запитів, розвитку національно-культурних традицій, забезпечення потреб у літературі, мистецтві та засобах масової інформації усіх етнічних спільнот України; сприяння процесу збереження і взаємозбагачення національно-культурних надбань українського народу – представників усіх національностей; стимулювання процесів інтеграції українського суспільства, згуртування усіх етнічних спільнот держави в українську політичну націю. Головна мета державної етнополітики України полягає у забезпеченні рівноправних відносин та тісної взаємодії представників різних етносів, які проживають в Україні, у підтриманні атмосфери толерантності, довіри й поваги у взаєминах між ними. Відтак зміст етнополітики України можна визначити як міжнаціональну злагоду в умовах етнічної розмаїтості; **б) основні напрями і механізми.** Основними напрямками державної етнополітики України є: забезпечення рівних конституційних прав і свобод та рівності перед законом усіх громадян незалежно від їхнього етнічного походження;

гарантування повної та рівноправної участі громадян України, які належать до різних етнічних спільнот, у всіх сферах життя українського суспільства; забезпечення розвитку культури української етності; визнання багатоетнічного характеру українського суспільства і підтвердження права всіх його членів на збереження та популяризацію своєї культурної спадщини; адекватної оцінки внеску етнічних спільнот у розвиток українського суспільства; підтримання атмосфери взаєморозуміння і взаємодії між усіма складовими етнічної структури українського суспільства; розв'язання етнополітичних суперечностей і конфліктів політичними засобами; стимулювання визнання і поваги членів українського суспільства до культур, релігій, традицій і звичаїв усіх національностей, які проживають в Україні; забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України; гарантування вільного розвитку, використання російської мови, інших мов національних меншин України; сприяння українській діаспорі у збереженні та розвитку української етнічної культури, мови, традицій та звичаїв на основі міжнародного права та національного законодавства країн її проживання; визнання прав осіб, депортованих за національною ознакою, на добровільне повернення в Україну, сприяння їх інтеграції в українське суспільство. До основних ланок механізму реалізації державної етнополітики України належать: 1) чинне законодавство, зокрема – Конституція України, Декларація прав національностей України, закони України “Про мови в Україні”, “Про національні меншини в Україні”, “Про освіту”, “Про загальну середню освіту”, “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні”, “Про свободу совісті та релігійні організації”, Основи законодавства України про культуру тощо, а також довгострокові державні програми, спрямовані на прогнозування і регулювання етнічних процесів в Україні, та спеціальні програми, що стосуються конкретних напрямів реалізації державної етнополітики України (наприклад, Комплексні заходи щодо всебічного розвитку і функціонування української мови, Державна програма відродження й розвитку освіти національних меншин в Україні на той чи той період, Комплексні заходи щодо розвитку культур національних меншин в Україні, Програма першочергових заходів щодо розселення та облаштування депортованих кримських татар і осіб інших національностей, що повернулися і проживають в Автономній Республіці Крим); 2) спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади та інші органи виконавчої влади; 3) громадські організації національних меншин, дорадчі та консультативні органи представників громадських організацій національних меншин; 4) співробітництво з іноземними державами та з відповідними міжнародними організаціями з метою використання їхнього потенціалу, зокрема фінансового, для реалізації цілей державної етнополітики України; **в) реалізація державної етнополітики.** За відносно короткий термін розвитку України як незалежної держави було налагоджено досить ефективні механізми вияву та узгодження інтересів різних етнічних спільнот, а також вироблення з врахуванням цих інтересів законопроектів та управлінських рішень у сфері державної

етнополітики. Значною мірою саме завдяки зваженій державній етнополітиці Україні впродовж усього періоду її незалежності вдалося уникнути драматичних міжнаціональних конфліктів, що розгорілися в цей час у багатьох пострадянських та інших країнах. Нинішня етнополітична ситуація в Україні характеризується деякими позитивними зрушеннями у забезпеченні етнокультурних потреб як української етності, так й інших етнічних спільнот держави, чому сприяє і державна етнополітика: функціонування організацій з переважаючим членством представників однієї етнічності (таких нині понад 1200); діяльність художньо-мистецьких колективів, які виступають акумуляторами етнічної культури, традицій та звичаїв своїх етносів (їх сьогодні нараховуються близько 2000); функціонування державних шкіл з повним або частковим навчанням етнічними мовами, недільних шкіл (з російською мовою навчання – 1253, з румунською – 92, з угорською – 70, кримськотатарською – 15, молдовською – 7, з польською – 5 (2008 р.); наявність середніх спеціальних та вищих навчальних закладів, які готують фахівців мовами етнічних спільнот (таких в Україні – 48); видання преси етнічними мовами або ж українською чи російською мовами для національних меншин; радіо-та телемовлення для національних меншин; видання літератури, зокрема підручників, мовами національних меншин.

Етнополітичний менеджмент – це система заходів, завдяки яким органи державного управління здійснюють регулювання процесами у сфері етнонаціонального розвитку та міжетнічними відносинами у поліетнічних країнах, яка передбачає формування умов, що забезпечують інтегративний, безконфліктний тип цього розвитку, зокрема, вибудовування системи правового захисту представників усіх компонентів етнонаціональної структури того чи іншого суспільства, вироблення механізмів упередження, подолання напружених ситуацій у міжетнічних відносинах тощо. Поява цього терміну пов'язана з посиленням ролі етнічного фактора у суспільному розвитку сучасного світу й необхідністю регулювання етнонаціональних процесів у поліетнічних країнах. Одними з перших дослідників, які звернули увагу на доречність певного управління складними етнічними феноменами, були канадські вчені А. Флерас та Ж. Елліот (1970-ті рр.): у своїх працях вони використали терміни “етнічний менеджмент”, “менеджмент різноманітності”. Згодом згадані терміни постійно використовуються вченими й практиками, скажімо, у книзі за редакцією М. Дрогобицької “Менеджмент етнічної напруженості на пострадянському просторі” (США). Після розпаду великих етнополітичних утворень (наприклад, Радянський Союз, Федеративна Республіка Югославія): передусім, у зв'язку з цими країнами, у науковий обіг й управлінську практику входить термін “етнополітичний менеджмент”. Зміст, сфера застосування й очікувані результати дають підстави термін “етнополітичний менеджмент” визначити як *систему заходів, завдяки яким органи державного управління здійснюють регулювання процесами у сфері етнонаціонального розвитку та міжетнічними відносинами у поліетнічних країнах*. Ефективним продуктом етнополітичного

менеджменту є, наприклад, існування Самоврядних національних меншин в Угорщині, Італійської самоврядної общини у Словенії. У системі етнополітичного менеджменту виділяються такі рівні: 1) **стратегічний**, на якому приймаються політичні рішення щодо стратегії розвитку країни на перспективу, власне йдеться про формування державної етнополітики. Цей рівень представлений такими інститутами влади, як Президент та Парламент; 2) **тактичний**, де розробляються конкретні методи, заходи та засоби впровадження прийнятих рішень. Цим опікуються відповідні підрозділи у структурі виконавчої влади (в Україні, наприклад, Кабінету Міністрів); 3) **оперативний**, на якому реалізується державна етнополітика, відслідковуються результати впровадження минулих рішень та готуються пропозиції для прийняття нових на тактичному й стратегічному рівнях. Це завдання покладається на регіональні підрозділи органів державного управління та органи місцевого самоврядування. До усталених трьох рівнів я додаю ще і четвертий – **консультативний**, який представлений науково-консультаційними органами при структурах перших трьох рівнів та громадськими організаціями етнічних спільнот. Сьогодні у європейському поліетнічному просторі, як в окремих країнах (скажімо, Бельгія, Великобританія, Німеччина, країни колишньої Югославії), так і у міждержавних об'єднаннях (наприклад, Європейський Союз) цей рівень відіграє вагомий роль, а також до консультацій окремо активно залучаються фахівці у галузі дослідження етнічних, расових, національних проблем. В Україні така практика тільки-тільки започатковується.

Головними функціями етнополітичного менеджменту є такі: 1) *правова* – розробка та законодавче закріплення стандартів політики держави у етнонаціональному розвитку (укази Президента, закони, які приймає Парламент, нормативні акти Кабінету Міністрів); 2) *контрольна* – здійснення постійного моніторингу й контролю за якістю прийнятих етнополітичних рішень; 3) *організація взаємодії* усіх компонентів системи етнополітичного менеджменту з метою ефективної реалізації державної етнополітики.

Серед головних методів етнополітичного менеджменту застосовуються такі: 1) *адміністративно-організаційний* (регламентування через законодавчі акти та структури державного управління й місцевого самоврядування етнонаціонального розвитку країни); 2) *політико – правовий* (регулювання міжетнічних відносин й взаємодії етнічних спільнот країни проживання (home state) з країною походження (kin state); сприяння діяльності громадських та політичних організацій етнічних спільнот, забезпечення права їх участі у прийнятті рішень, передусім, у сфері етнонаціонального розвитку); 3) *метод соціального включення* (формування умов реалізації соціально-економічних прав усіх компонентів етнонаціональної структури суспільства проживання); 4) *прогнозування* (на підставі оперативної інформації, моніторингу та результатів наукових досліджень формування прогнозів етнонаціонального розвитку); 5) *моделювання* (на основі прогнозів вироблення адекватних управлінських моделей регулювання етнонаціональними ситуаціями). В Україні система етнополітичного менеджменту організаційно

складається із центрального органу виконавчої влади (до недавнього часу (2001 р.) – це Державний комітет у справах національностей та релігій), підрозділів регіональних органів виконавчої влади (управління, відділи) та структур органів місцевого самоврядування (управління, відділи, сектори). Змістовно ця система наповнюється всеукраїнськими державними програмами, які стосуються усіх компонентів етнонаціональної структури суспільства; спеціальними програмами, що призначені для якоїсь окремої спільноти (кримські татари, рома); регіональними програмами; певними заходами, здійснення яких зумовлюється відповідною ситуацією у міжетнічній взаємодії. Ефективність етнополітичного менеджменту, зокрема, і у нашій країні, залежить від адекватності структур, у компетенції яких знаходиться проблема, викликам сучасності, професійної підготовки й управлінської вправності фахівців з менеджменту, від взаємодії органів влади й неурядових організацій на всеукраїнському, регіональному, місцевому рівнях та співробітництва у цій сфері на міжнародній арені.

Етнічна спільнота – сукупність людей, об'єднавчим моментом для котрих виступає, передовсім, їх однакове етнічне походження та подібні етнокультурні практики. У науковій літературі розрізняють такі види етнічних спільнот: ***етнічна спільнота з невизначеним статусом*** – спільнота, яка не володіє критеріями віднесення її до певного типу (національна спільнота, етнос тощо); ***етноконфесійна спільнота*** – спільнота, яка виникає на основі поєднання (співпадіння) етнічних та релігійних маркерів; ***етнолінгвістична спільнота*** – етноспецифічна сукупність людей, яка базується на лінгвістичних маркерах й яка включає носіїв літературної мови, а також діалектів; ***етнонаціональна спільнота*** – цей термін вживається для означення сукупності людей, у яких маркери належності до тієї чи тієї нації при збереженні суто етнічних характеристик є превалюючими; ***мігрантська етнічна спільнота*** – спільнота, яка сформувалася на базі мігрантів, котрі тривалий час проживали на території тієї чи тієї країни і трансформувалися із суто емігрантської у етнічну спільноту.

Етнос (від грець. *ethnos*) – це особливий вид спільності людей, яка утворилася історично й є особливою формою їхнього колективного існування. Ця спільнота формується й розвивається об'єктивним історичним шляхом, вона не залежить від волі окремих людей, які до неї входять, і здатна до стійкого багатовікового існування за рахунок самовідтворення. Основні якісні характеристики етносу – мова, специфічні елементи матеріальної та духовної культури (звичаї, обряди, норми поведінки), релігія, самосвідомість. Основними формами існування етносу, ідентифікованими на сьогоднішній день, є плем'я, народність, нація. Головною умовою виникнення етносу є спільна територія та мова. Однак історії відомі непоодинокі випадки, коли етноси утворюються із різномовних груп населення (наприклад, у країнах Америки). Етнічна самосвідомість виступає одним з найважливіших атрибутів та маркером етносу; реальним виявом останньої є використання загальної самоназви (етноніму), наприклад, український, російський, німецький, французький етнос. Варто підкреслити, що наявність етнічної

самосвідомості у тієї чи іншої людини та її вияв через участь у діяльності етнічних організацій, у підтриманні етнічної культури, традицій, звичаїв свідчать про можливість реалізації фундаментального права меншин, права співвіднесення себе з тією чи тією етнічністю. У формуванні, підтриманні та розвитку етнічної самосвідомості, як і в існуванні самого етносу, вирішальну роль відіграють діяхронні інформаційні зв'язки, що забезпечують тяглість етнічної інформації. Ця особливість буття етносу відрізняє його від нації, для якої визначальними є синхронні, існуючі в одному й тому ж часовому просторі, зв'язки. Етноси можуть існувати компактно й дисперсно, зберігаючи безпосередньо чи опосередковано інформаційні зв'язки, у межах однієї держави і у кількох державах (український, єврейський, литовський та багато інших). Структуру етносу можна визначити за двома вирішальними факторами: 1) за характером його розміщення у сучасному світі; 2) за рівнем етнічної самосвідомості та самоідентифікації окремих його частин, або ж окремих його представників. Ці два фактори пов'язані між собою, оскільки характер розміщення, безумовно, впливає на ступінь усвідомлення себе приналежним до етносу. Якщо ми беремо до уваги перший чинник, то, скажімо, український етнос складається із двох структурних елементів. Перший – це ядро українського етносу, що розміщене на території України; другий – це ті частини сукупності української людності, які перебувають в іноетнічному довіллі, на території інших етнополітичних організмів (ЕПО). Більш складною виявляється структура українського етносу (але і більш адекватною), коли в основу покладено фактор етнічної самосвідомості, а, зрештою, й самоідентифікації представників його ядра та діаспорних частин. У цьому випадку можна скористатися схемою, що свого часу запропонував відомий англійський етнолог Е. Сміт і згідно з якою структуру кожного етносу можна подати у вигляді трьох кіл: 1) ядро; 2) маргінальний прошарок; 3) етнічні категорії. Представникам ядра українського етносу властивий найвищий ступінь самосвідомості й самоідентифікації з українським етносом. Ядро, безумовно, знаходиться на території України. Однак варто застерегти, що межі ядра українського етносу, визначені за фактором етнічної самосвідомості, не співпадають з тими межами, що визначаються за фактором розміщення. У першому випадку вони значно вужчі, ніж у другому, адже не кожного українця України можна віднести до людей з високим ступенем української етнічної самосвідомості, тобто не кожен є таким, хто не лише маніфестує своє українське походження чи приналежність до українського етносу, але й сприяє генеруванню, репродукції української етнічності. До маргінального прошарку є підстави віднести тих, кому властива “подвійна, потрійна самосвідомість”. Остання формувалася внаслідок того, що представники українського етносу перебувають під впливом інших етнічностей, мешкаючи або поряд з представниками інших етносів, або ж в умовах іноетнічного середовища. У результаті інтенсивної взаємодії з ними відбувається процес маргіналізації особи, яка постійно перебуває на межі двох або кількох етносів, і, відповідно, культур і менталітетів. Таким чином, до маргінального прошарку українського

етносу є всі підстави віднести певну частину поселенського ядра представників інших етносів, які мешкають в Україні (до останніх належать, передовсім, ті, хто дисперсно розселений в україноетнічному оточенні й не має інтенсивних контактів з представниками свого або ж, зважаючи на високий ступінь русифікації населення України, російського етносів) й практично всю, за окремими винятками, українську діаспору. Такі випадки мають місце тоді, коли громадяни інших країн українського походження зберігають українську етнічність в умовах іноетнічного середовища і їхня діяльність стимулює розвій української етнічності в Україні. Таких “окремих випадків”, після проголошення незалежності й надання можливості іноземним громадянам українського походження брати участь у розбудові української держави, набирається чимало. До етнічних категорій пропонується зараховувати тих індивідів, котрі практично втратили свою українську етнічність і лише їхнє походження вказує на їхню приналежність до українського етносу, чи то на їхній зв’язок з ним. **Субетнос** (від грець. *sub* – під та *ethnos* – народ) – етнічна спільнота, зазвичай, малочисельна група людей, яка виникає в особливих історичних умовах у межах більшої етнічної спільноти (етносу) зберігає певні відмінності у культурі та мові, плекає свої, притаманні лише їй, традиції, звичаї, й відзначається своєрідним етнічним менталітетом; **суперетнос** (*мегаетнос*) – згідно з пасіонарною теорією етногенезу, це – етнічна система, яка складається із кількох етносів, котрі одночасно виникли в одному ландшафтному регіоні і взаємодіють у різних сферах життя. **Теорії етносу** – система концептуальних підходів, які трактують походження, засади існування, розвитку та ролі у суспільному житті такого феномена як “етнос”. Найпоширенішими стали одинадцять теорій: **дуалістична теорія** запропонована відомим російським етнологом Юліаном Бромлеем. Поняття “етнос” він розглядає у двох аспектах: у вузькому й дав йому назву “етнікос”; та у широкому розумінні, власне, етнос. У першому випадку – це стійка міжпоколінна спільнота людей, яка склалася історично на чітко визначеній території й має не лише загальні спільні риси, але і відносно стабільні особливості культури, включаючи мову, психіку; для такої спільноти важливим фактором виступає усвідомлення її членами єдності усієї спільноти і відмінність від інших подібних людських спільнот, виокремлення себе із них. На основі цього усвідомлення формується етнічна самосвідомість, яка фіксується у самоназві (етнонімові). У другому випадку – етнос трактується як “етносоціальний організм (ЕСО)”, який розміщений на компактній території всередині одного політичного утворення, зазвичай, держави; **еволюційно – історична теорія** трактує етнос як соціальну спільноту людей, яка виникла у результаті історичного розвитку; **конструктивістська теорія** – представлена сучасним російським етнологом Валерієм Тішковим. У відповідності з цією теорією, етнос – штучне утворення, результат цілеспрямованої діяльності самих людей; його етнічні маркери формуються у залежності від того, яким чином найкраще (найбільш ефективно) можна (чи хотілося б) виокремити той чи той етнос із йому подібних. Такими можуть бути фізичний вигляд, мова, релігія тощо; **пасіонарна теорія** – теорія, яку розвинув

російський етнолог Лев Гумільов. Згідно з його твердженнями, етнос – це колектив людей, який склався на базі оригінального стереотипу поведінки й існує як системна цілісність (структура), котра протиставляє себе усім іншим колективам, відштовхуючись від відчуття компліментарності, і формує спільну для усіх своїх представників етнічну традицію. Етнос виступає як елемент етносфери і є одним із видів етнічних систем; він може складатися із *субетносів*, *конвіксій* (група людей з однохарактерним побутом і спільним місцем проживання), *консорцій* (група людей, об'єднаних історичною долею) і входити до суперетносів (*мегаетносів*). У процесі формування й розвитку етносу, за Гумільовим, надзвичайну роль відіграє ландшафт. Цей чинник особливо варто враховувати, коли ми шукаємо відмінності одного етносу від іншого; **примордалістська теорія** етносу була властива радянській етнологічній (етнографічній) школі. У визначеності сутності поняття “етнос” вона базувалася на тезі про те, що етнічна належність людини – це об'єктивна реальність і має своє коріння у природі й у суспільстві. Тому її не можна зконструювати й накинути тій чи іншій людській спільноті; **соціобіологічна теорія** наголошує на визначальній ролі в існуванні й розвитку етносу біологічної сутності людини, а плекання етнокультурних якостей – це результат вияву волі людей, що творять колектив. Щоправда, етнічна належність людини (соціобіологічного явища) – примордiальна, природжена, властива людині від самого початку її існування. У цій частині інтерпретації етносу соціобіологічна теорія пересікається з примордiалістською теорією; **теорія Арутюнова – Чебоксарова** – ця теорія російських етнологів акцентує увагу на інформаційно-комунікативних засадах формування й функціонування етносів: міжпоколінна трансляція інформації забезпечує тяглість й стабільність етнічних систем у часовому просторі; **теорія “єдиного єврейського етносу”** – теорія, яка у період після Другої світової війни активно пропагувала ідею єдності євреїв, нерозривності їх культурних, духовних, релігійних зв'язків, незалежно від місця їх проживання; це стимулювало створення єврейської держави (Ізраїль) та переселенню на її територію євреїв з усього світу; **теорія інструменталізма** – теорія, яка, не шукаючи визначення понять, розглядає етнічність (якісна характеристика етносу) як інструмент, який етнічні еліти використовують у боротьбі за владу й досягнення своїх групових інтересів; **теорія Пітера ван ден Берга** – знаного американського етnologa, який доводить, що багато явищ життя обумовлюються біологічною сутністю людської природи. Існування етнічних спільнот як різновиду біологічних спільнот вчений пояснює генетичними нахилами людини до родинного відбору й на цій базі формування колективів. Це явище прибрало назву “непотизм”; **авторська інтерпретація теорії етносу** – базується на структурно-функціональних чинниках, до певної міри інкорпорованих у “теорію єдиного єврейського етносу” та у концепціях англійського етnologa Е. Сміта. Оскільки етнос представляє собою певну різновидність колективу, то у формуванні, підтриманні та розвою етнічної самосвідомості (саме вона є фундаментом етнічної спільноти), як і у існуванні самого етносу, вирішальну роль відіграють діяхронні

інформаційні зв'язки, які забезпечують тяглість етнічної інформації. Етноси можуть існувати компактно й дисперсно, зберігаючи безпосередні чи опосередковані інформаційні зв'язки, у межах однієї держави, чи то кількох держав. У контексті цієї теорії структуру етносу можна визначити за двома факторами: 1) за типом його територіального розміщення у сучасному світі; 2) за рівнем етнічної самосвідомості та самоідентифікації окремих його представників. Якщо брати до уваги перший чинник, то етнос складається із двох структурних елементів. Перший – це ядро, що розміщене на території походження етносу; другий – це ті його частини, які перебувають в іноетнічному довіллі, на території інших етнополітичних організмів (держав). Більш складною (але і більш адекватною для розуміння цього феномену) виявляється оцінка структури, коли в основу кладеться чинник етнічної самосвідомості, а, зрештою, й самоідентифікації представників його ядра та діаспорних частин. Е. Сміт пропонує розглядати етнос таким чином: ядро, маргінальний прошарок, етнічні категорії. Безумовно, представники ядра мають найвищий ступінь етнічної самосвідомості й самоідентифікації. Щоправда, межі ядра українського етносу, визначені за чинником самосвідомості, не співпадають з межами його розміщення. У першому випадку вони значно вужчі, ніж у другому, адже не кожного етнічного українця в Україні, скажімо, можна віднести до людей з високим ступенем української етнічної самосвідомості, тобто, не кожен є таким, хто не лише маніфестує своє українське походження чи належність до українського етносу (чи таким він визначається ззовні), але й сприяє (бере участь) генеруванню, репродукуванню української етнічності. Віднесення до маргінального прошарку пов'язується з наявністю “подвійної”, “потрійної” самосвідомості (етнічності), яка формується унаслідок перебування носія однієї етнічності під впливом інших етнічностей, зазвичай, у іноетнічному середовищі. Серед цього прошарку – українці за походженням, які мешкають в інших країнах, “зрусифіковані” українці, представники інших етносів, що мешкають в Україні й, не втрачаючи своєї етнічності, у певних виявах перебрали і українську етнічність. До етнічних категорій варто зараховувати тих індивідів, котрі практично втратили свою українську етнічність і лише їх походження вказує на їх належність до українського етносу, а їх етнічність виявляється ситуативно.

Етносоціальний організм (ЕСО) – особливого типу етнічні спільності, які мають відносну самостійність (територію, певні функції самоврядування й самоуправління), котрі забезпечують сприятливі умови для існування етносу та його відтворення. Етносоціальному організму поряд з етнічною спільністю властива територіальна, економічна, соціальна, а у багатьох випадках і політична спільність. Тому етносоціальний організм у певному сенсі є синтетичною спільнотою, оскільки вона інкорпорує як суто етнічні, так і соціальні якості. Прикладами етносоціального організму можуть слугувати такі спільноти, як плем'я, народність, нація. Зрештою етносоціальний організм є однією із форм існування етносу. У сучасному світі у просторовому плані розрізняються кілька різновидів етносоціального

організму: 1) в одному випадку етносоціальний організм співпадає з розміщенням етносу (скажімо, німецька нація як організм етносоціальний і німці як етнос); 2) в іншому випадку етносоціальний організм включає в себе лише частину етносу (наприклад, в українську націю входить лише та частина українців, які проживають на території України); 3) ще в іншому випадку в рамках однієї країни перебувають кілька етносоціальних організмів: в Росії – це російський, татарський, чуваський та багато інших етносоціальних організмів; в Грузії – грузинський, аджарський етносоціальні організми; в Канаді – англоканадський та франкоканадський етносоціальні організми. Поряд з такими різновидами етносоціального організму існує ще один особливий різновид, коли один етнос поділений на окремі етносоціальні організми: до 1985 року в'єтнамський етнос мав два етносоціальні організми – у Північному та Південному В'єтнамі, до 1990 року німецький – у Західній Німеччині та НДР, корейський сьогодні – у Північній та Південній Кореї. Етносоціальний організм є продуктивним предметом етносоціологічного дослідження, оскільки має чітко вибудовану соціальну структуру з чітко визначеними етнічними особливостями розвитку.

Етносоціологічні дослідження – дослідження, спрямовані на з'ясування сутності етнічних явищ у суспільному розвитку поліетнічної країни із застосуванням соціологічних методів. В етносоціологічних дослідженнях, у порівнянні з рештою соціологічних досліджень, існують певні особливості вибірки, обумовлені специфікою її об'єкту та предмету. При проведенні етносоціологічних досліджень, звичайно, важливо мати якнайповніше уявлення про усіх членів етнічної спільноти. Це є ідеальною, а тому важко досяжною обставиною, оскільки тут ми стикаємося з проблемами як свідомої самоідентифікації людини, так і низкою обставин адміністративного, політико-правового та побутового характеру; а ще складніше мати справу з діаспорною (буквально “розсіяною”) спільнотою, яка дійсно суттєво територіально розпорошена. Трохи простіше з діаспорами, які мають чітку локалізацію у певних економічних нішах, специфіку виробничої діяльності, відомі способи “заробітчанства”. Етнічні спільноти бувають різні за кількістю, локалізацією проживання, соціальним статусом. Їхні представники дуже рідко бувають не розпорошені територіально та статусно у певному суспільстві, – а, зазвичай, етносоціологічні дослідження починаються “від меншин”, бо саме останні (у співвідношенні з провідним етносом) і формують комплекс етносоціальних проблем. У тій ситуації, коли не можна мати “повний список”, етносоціологи чинять так само, як і звичайні соціологи, намагаючись сформувати вибірку, найбільш репрезентативну щодо відомих параметрів етнічної спільноти. Існують загальнодержавні переписи населення, які інформують дослідника про загальну кількість членів етнічної групи в країні, дещо про їх концентрацію по регіонах, імовірно, про їхній рівень освіти або житлові умови. Будь-яка подальша конкретизація – доля і завдання дослідника-етносоціолога. Коли справа

не йде про дослідження у середовищі компактно розселеної (чітко географічно локалізованої) етнічної групи, то етносоціолог вишукує своїх респондентів, відбираючи їх з решти людей, які не належать до визначеної етнічної спільноти. Тому найчастіше етносоціологи мають справу не з власне вибіркою, а з *цілеспрямованим відбором респондентів*. Методами відбору респондентів певної національності (етнічності) такі: *метод “фільтра”*. За цією методикою опитується більш широкий масив, аніж потрібно для вирішення конкретного завдання дослідження. Частина питань задається тільки представникам етнічної спільноти, яка є об’єктом конкретного етносоціологічного дослідження “Фільтром” тут є питання про національну (етнічну) належність. Кінцева вибірка формується не *до*, а *після* проведення опитування. Власне масив тих, хто опитується, поділяється на дві підвибірки: основну (тільки представники даної етнічної спільноти) і додаткову, тобто ті, хто попав у попередню вибірку, але не належить до етнічної спільноти, яка досліджується. Порівняння результатів з обох масивів, або лише результати опитування “відфільтрованих” і є у даній ситуації матеріалом для етносоціологічного аналізу. В Україні такий метод застосовується при дослідженні етнічних спільнот, що мешкають у міських агломераціях та індустріально-урбанізованих регіонах; *метод снігового кому (“snowball”)* застосовується тоді, коли етнічна спільнота чисельна і розселена компактно у рамках одного населеного пункту. Формування вибірки у цьому випадку починається з вибору кількох “стартових точок”, “стартових персон”. Найкраще формувати вибірку методом снігового кому через товариства, центри, національні школи тощо. Ця ситуація є більш зручною для дослідника, у порівнянні з першою, бо тут дослідження здійснюється переважно в ареалах компактного проживання етнічних спільнот. До таких у нас відносяться історично стабільні і географічно локалізовані етнічні групи: угорці, румуни, гагаузи, молдавани, болгари при їхній локалізації в аграрних регіонах традиційного проживання, частково білоруси, греки, поляки, росіяни, кримські татари та інші, які мешкають невеликими громадами, сполучаючи компактне проживання з розпорошеністю; *метод відбору за непрямыми ознаками*, тими, що пов’язані з національністю (етнічністю), наприклад, за прізвищем, зокрема, у списках, підготовлених до чергових виборів. Цей метод, маючи короткотермінові та технічні переваги, має найбільші проблеми у сенсі репрезентативності та повноти вибірки, бо не враховує аспект самоідентифікації громадян. Наприклад, людина з російським прізвищем може вважати себе генетичним і свідомим українцем – і навпаки. Процеси потужної асиміляції українців росіянами в Росії і українцями росіян в Україні доводяться порівнянням результатів останніх переписів населення. Тому застосування цього методу більш плідне у ситуації помітної етнокультурної дистанції та належності етнічних груп, які досліджуються, принаймні, до різних мовних родин, що передбачає більш помітні бар’єри для асиміляції (наприклад: українці та угорці, українці та румуни), бо в межах східнослов’янського

середовища він є непродуктивним. Особливості опитування пов'язані з тією концепцією етносу, яка приймається у даній програмі. Головна методологічна проблема – подолання міжкультурної дистанції між дослідником і об'єктом дослідження. Джерельну базу етносоціологічних досліджень складають: *переписи населення*, які містять питання про національність або етнічність, рідну мову або мову спілкування; *поточний облік населення*, який містить особисті характеристики представників тих чи інших етнічних спільнот; архіви відділів ЗАГС (РАГС); *картотеки паспортних столів*; *домові та господарські книги*; *відомчі джерела*; *опубліковані матеріали*: довідково-енциклопедичні та історичні; статистичні збірники, результати попередніх соціологічних досліджень та моніторингів; матеріали до історії та сучасного стану етнічних спільнот; відомості про національно-культурні товариства; періодична преса та художня література. Ключовим компонентом етносоціологічних досліджень є їх програма – наукова робота теоретичного характеру: від неї залежить цілеспрямованість дослідження, можливість отримання науково значущих, достовірних результатів. Програма включає: формулювання проблеми дослідження; визначення його цілей та завдань; операціоналізація понять; гіпотези, які варто перевірити; визначення об'єктів дослідження; визначення одиниць дослідження (вибірка); розробку методичних засобів збору інформації; прийоми аналізу і узагальнення матеріалів (процедури соціологічного дослідження).

Структура дослідницького поля етносоціології. Окреслені нижче теми визначають саму структуру дослідницького поля етносоціології, як, зрештою, і структуру цієї науки у контексті її розвитку, передусім, в українському суспільстві: *теоретичні проблеми етносоціології* пов'язані з розробкою методологічних та концептуальних засад формування та розвитку науки, методів етносоціологічних досліджень, термінів та понять, які можуть застосовуватися в етносоціології, моделі взаємодії етносоціології з іншими соціогуманітарними науками; *етнонаціональна структура та етнічна динаміка населення* поліетнічних суспільств, з особливим акцентом на вплив на неї етнодемографічних чинників – міграцій; *етнічність як етнокультурне та соціальне явище*, що включає етнічну ідентифікацію та ідентичність, етнічне відродження, етнічну ментальність, етнічні стереотипи та етнічні автостереотипи, етнічну мову, етнічні маркери сучасних суспільств та процесів; *трансформаційні процеси*, які відбуваються під впливом взаємодії етнічних явищ з явищами соціальними, такі як маргіналізація, міжетнічна конфліктність, асиміляція, адаптація тощо; *етносоціальний простір поліетнічного суспільства*, його динаміка під впливом сучасних міграційних процесів, етнополітики та інших об'єктивних й суб'єктивних факторів; *етнокультурний простір та функціонування у ньому культур компонентів етнонаціональної структури суспільства* з врахуванням взаємин поліетнічної країни з іншими країнами, передусім, із країнами походження різних

компонентів етнонаціональної структури суспільства; *етнолігвістичний простір* й функціонування та взаємодія у ньому мов як одного з основних етнічних маркерів людських спільнот; *глобальні міграції та глобальні діаспори*, зокрема процеси формування нових етнічних спільнот та їх вплив на динаміку світового порядку; *етнополітичний менеджмент у поліетнічних суспільствах*: компаративний аналіз та побудова моделей етносоціального розвитку, які в силу природи зазначеного структурного компонента проблемного поля етносоціології творяться на стиці етносоціології та етнополітології.

Ідентичність (від латин. *idem* – той самий, тотожний) – парасольковий термін, який використовується для відтворення сприйняття (розуміння) самого себе як складної, особливої істоти з тими чи тими соціальними, культурними, етнічними маркерами. У сучасній соціогуманітарній науці розрізняють такі види ідентичності: *амбівалентна ідентичність* – суперечлива, хитка ідентичність, яка характерна для особи з нечітко структурованою психікою та неадекватним сприйняттям довколишнього світу; *“бунтівна ідентичність”* – (найчастіше застосовується до країн “третього світу”) спротив, протиставлення етнокультурної своєрідності глобалізаційним процесам; *гібридна ідентичність* (від грець. *ivrithika* – суміш) – ідентичність, яка складається із двох рівнозначних складових частин; найчастіше вона зустрічається у переселенців, які тривалий час перебувають на території іншої країни й є її громадянами (наприклад, італоамериканець, україноканадець); *елітна ідентичність* (*ідентичність етнічних еліт*) – кон’юнктурна ідентичність, яку можуть демонструвати еліти етнічних спільнот з метою зайняття престижних ніш для них серед еліт країни проживання; *етнічна ідентичність* – співвіднесення себе з тією чи іншою етнічною спільнотою або якісними (етнокультурними) характеристиками, властивими для цієї спільноти; *етноцентрична ідентичність* – ідентичність, яка концентрується на перевагах (практично абсолютних) своєї етнічної самобутності; *“закарбована ідентичність”* – вид ідентичності, який відтворюється у візуальному мистецтві (наприклад, фотографії); *ієрархічна (“гніздова”) етнічна ідентичність* – ідентичність, яка базується на мережі етнічних категорій (наприклад, американець, католик тощо); *національна ідентичність* – усвідомлення своєї належності до тієї чи іншої нації (політичної, нації-держави); *негативна етнічна ідентичність* – ідентичність, зміст якої визначається інтолерантними установками та негативними діями; *нормальна (адекватна) ідентичність* – адекватне усвідомлення себе у контексті інших ідентичностей; *позитивна етнічна ідентичність* – ідентичність з переважаючими толерантними установками; *політико-громадянська ідентичність* – усвідомлення себе громадянином конкретної держави (*громадянська*), належності чи прихильності до політичних структур суспільства (*політична*); *просторово-територіальна ідентичність* – співвіднесення себе з

конкретною місциною проживання (*локальна*), регіоном (*регіональна*), країною (*геополітична*), континентом (*континентальна*), з усім світом (*ідентифікація себе як громадянина світу*); *релігійна ідентичність* – співвіднесення себе з тією чи іншою релігією й сповідання тієї чи іншої віри; *сегментарна ідентичність* (від латин. *segmentum* – відрізок, смуга) – перебрана ідентичність певної кількості осіб, які перебувають у іноетнічному довкіллі, зберігаючи риси ідентичності своєї етнічної спільноти під час перебування у країні народження та прибраної ідентичності у країні тимчасового проживання перед прибуттям до країни проживання на даний час; *символічна ідентичність* (від грець. *simvulio* – знак) – ідентичність, що базується на знаках й кодах, переважно культурницького плану, за якими індивіда можна віднести до тієї чи іншої етнічної спільноти; *соціетальна ідентичність* (від латин. *societas* – дружня асоціація з іншими) – ідентичність, прив'язана до цінностей та традицій, які культивуються у суспільстві у залежності від соціального устрою суспільства; *соціокультурна ідентичність* – включеність у соціальні структури й соціальні відносини (*соціальна*), ідентифікація з певною системою культурних цінностей (*культурна*); *трансетнічна ідентичність* – соціопсихологічний стан, коли особа ідентифікує себе з соціальною чи то політичною системою (структурою), яка значно ширша за її етнічну спільноту.

Меншина (від латин. *minor* – молодший, менший) – (у людських спільнотах) група, яка вирізняється соціальними, культурними, релігійними, гендерними тощо ознаками, складаючи у кількісному вимірі меншість у порівнянні з основною структуроутворюючою групою тієї чи іншої спільноти. Сутність феномена меншини першими почали з'ясовувати соціологи, етнологи і певною мірою антропологи. Так, Д. Янг на початку 1930-х років звертав увагу на те, що на той час в англійській мові “не існувало слова, яке з філологічною відповідальністю могло бути застосоване до всіх груп, котрі відрізняються своїми біологічними, а також національними рисами, або ж комбінацією і тих, і тих”. Важливий крок у розробку наукової концепції меншини (меншинних груп) зробив американський соціолог Люїс Вірт. Поняття “меншина” він визначив таким чином: “група людей, яка на підставі своїх фізичних чи то культурних характеристик відрізняється від інших у суспільстві проживання відмінним й нерівноправним ставленням до себе, й яка вважає себе об'єктом колективної дискримінації”. У цьому контексті згадаємо концептуальні визначення поняття “меншина” ще кількома визнаними фахівцями у даній галузі – це американські соціологи М. Харріс і С. Веглі, Р. Шермерхорн та голландський соціолог Г. Ван Амерсфорт. Так, С. Веглі та М. Харріс вважають, що меншину можна визначити за такими показниками: 1) меншини є підпорядкованими сегментами комплексних державних суспільств; 2) меншинам властиві специфічні, або ж культурні риси, які з позицій домінантних сегментів вважаються такими, що заслуговують на меншу увагу; 3) меншина – це самосвідомі спільноти, об'єднані специфічними рисами, що властиві їхнім членам; 4) членство в меншині визначається походженням; 5) члени меншини прагнуть (унаслідок свідомого вибору чи

необхідності) до шлюбів у середині своєї групи. Р. Шермерхорн у своїй відомій книзі “Компаративні етнічні відносини” (1978 р.) поряд з іншими атрибутами, про які згадували його попередники, підкреслює ще одну характеристику меншини – а саме те, що вона представляє меншу половину населення того чи іншого суспільства. Г. Ван Амерсфорт звертає увагу на такі властивості меншини, як те, що вона є перманентним колективом населення держави, кількісний склад (мається на увазі невеликий) виключає меншину із ефективної участі у політичних процесах, меншина перебуває у занедбаній позиції. У контексті викладу концепції меншини варто звернути увагу на суто юридичні параметри цього поняття, оскільки статус меншини вимагає певного правового її захисту від можливих утисків з боку домінуючої більшості. Тому у документах ООН та інших міжнародних організацій виділяються базові ознаки, володіючи якими меншина виступає суб’єктом міжнародного права. Вони в основному співпадають з ознаками, за якими меншину визначають соціологи: 1) кількісний склад – меншини мають поступатися у кількісному відношенні іншій частині населення, яка становить більшість; 2) недомінуюче становище; 3) відмінності у етнічному чи національному характері, культурі, мові або релігії. У цьому контексті доцільно нагадати, що в основу вироблення позиції ООН стосовно меншин було покладено їхнє визначення, запропоноване Франческо Капоторті: “меншиною є група, яка у кількісному плані поступається останній частині населення держави і яка не є домінуючою, а її члени, будучи громадянами цієї держави, мають етнічні, релігійні чи інші характеристики, відмінні від іншої (останньої) частини населення і виявляють, навіть якщо і опосередковано, почуття солідарності, спрямоване на збереження їхньої культури, традиції, релігії чи мови”. Кожен із типів меншини – від релігійних, расових до тих, які визначаються за характером їхньої поведінки, – поряд з загальними для всіх властивостями має свої специфічні риси, які зумовлюються чи то їхнім походженням, чи то їхнім демографічно-соціальним статусом. Однією з найбільш відомих і найчастіше вживаних меншин є **етнічна меншина** – сегмент (група) населення у суспільстві, яка вирізняється спільним (дійсним або уявним) походженням, системою поглядів на довколишній світ та зразками поведінки, має відмінні від собі подібних культурні й фізичні характеристики. Термін “етнічна меншина” у науковій зарубіжній та вітчизняній літературі вживається не так давно, хоча термін “етнос”, від якого він походить, відомий науці вже довгий час. Він більш інтенсивно використовується десь з середини 1960-х років (у колишньому Радянському Союзі – з початку 1970-х років), а до цього як синонім частіше вживався термін “національна меншина”. Такий стан з термінологією був зумовлений об’єктивними причинами. Саме в останній третині XX століття відбувався етнічний ренесанс у поліетнічних країнах Америки і Європи, а етнічний фактор почав відігравати неабияку роль у їхньому суспільному житті. Щоправда, ще з початку 1950-х років здійснювалися спроби Ф. Капоторті замінити поширений термін “національна меншина” терміном “етнічна меншина”. Етнічна меншина, як і етнос, може існувати і дисперсно й у її долі головну роль відіграють не етнополітичні, а етнокультурні

цінності, які об'єднують вихідців одного й того ж етносу в інонаціональному середовищі. Етнічна меншина – це різновид етнічної групи населення тієї чи тієї держави. Оскільки сьогодні практично не існує етнічно гомогенних (однорідних) держав, то населення кожної із них за їхнім складом можна уявити як сукупність існуючих в її рамках етнічних груп. На основі визначень меншини, однією з ознак котрої є її занедбане становище (у результаті не лише безпосередньої дискримінації, але й як наслідок невикористаних потенцій), відомий німецький етносоціолог Фрідріх Гекманн робить такий висновок про сутність етнічної меншини: “Етнічні меншини – це занедбані, пригноблені, дискриміновані й відзначені певним тавром етнічні групи, які існують у рамках системи етнічної ієрархії”. Додамо, що таке визначення є у дусі оцінки реалії сьогодення, коли у міжетнічних стосунках у поліетнічних країнах дуже чітко виявляється прагнення з боку етнічної більшості підкорити собі меншини, а з боку меншин – прагнення до етнічної автономії, або й до витворення національної держави (прикладом може бути колишня Югославія, Грузія, Росія). Продуктивною ідеєю у Ф. Гекманна є типологія етнічних меншин, в основу якої покладено три базові принципи: а) походження (шляхи формування); б) структурно-соціальне становище у суспільстві; в) політичні орієнтації. Згідно з цим етнічні меншини можуть бути п'ятьох типів: 1) національні меншини; 2) регіональні меншини; 3) емігрантські меншини; 4) колонізовані меншини; 5) нові національні меншини. Інтерпретацію кожного із типів етнічних меншин можна концентровано передати таким чином: 1) національні меншини утворилися внаслідок виникнення націй-держав (національних держав), для котрих важливою умовою було співпадання державної самоорганізації й етнічної належності їхнього населення. “Острівки” з відмінною етнічною ідентичністю у рамках утворених національних держав й склали національні меншини як різновид етнічної меншини; 2) регіональними меншинами є групи населення, які з різних причин всупереч уніфікації та асиміляції зберегли етнічну ідентичність, або ж, завдячуючи етнічним і політичним рухам, заново хочуть відкрити і оживити “призабуті” етнічні традиції й культуру, а також окремі образи минулого. До таких меншин, зокрема, належать баски й каталонці в Іспанії, валлійці й шотландці у Великобританії тощо; 3) емігрантський тип меншини добре знайомий і українській науковій літературі. Серед емігрантських етнічних меншин виділяються поселенські та заробітчанські. Перші утворюються із іммігрантів, які прибули, чи то прибувають на постійне місце мешкання, другі – із іммігрантів, які прибувають з метою працевлаштування; 4) щодо колоніального типу етнічних меншин, то їх приклади легко віднайти у багатьох поліетнічних країнах світу: індіанці у Північній Америці, древні жителі Австралії, полінезійське населення Австралії, пігмеї та бушмени Африки. Згідно з визначенням Ф. Гекманна, “колоніальні меншини – це нащадки древнього населення завойованих і заселених колоністами територій, які у процесі пограбування, знищення й витіснення були позбавлені їхньої успадкованої економічної основи життя й соціальна структура та культура котрих була вкрай знищена”; 5) нові національні меншини виникли у результаті чисто колоніального поділу територій та

встановлення кордонів без врахування етнічної специфіки. Для розуміння структури та функцій етнічної меншини (у соціологічних студіях вони є чи не найважливішими), необхідно чітко уявляти собі її якісні характеристики та механізм відтворення. Крім того, варто пам'ятати, що терміном “етнічна меншина” визначається статус груп населення в ієрархії поліетнічного суспільства та їхнього місця у системі міжетнічної взаємодії у двох головних напрямках: меншина – домінуюча більшість; меншина – меншини. Серед якісних характеристик етнічної меншини можна виділити ті, які складають її сутність й через котрі вона себе реалізує. Передусім, спільне походження. Цю ознаку можна вважати базовою, оскільки за всіх обставин вона залишається у системі етнічних характеристик. Скажімо, у складі якого б етнополітичного організму (держави) не перебували вихідці з України, вони там за певних умов (необхідних для визначення статусу меншини) складають меншину з відповідним етнонімом (самоназвою) – українська, за країною походження, якщо не окремих даних суб'єктів, то їхніх предків. Іншими важливими індексами будь-якої етнічності є мова, релігія, культура, ціннісні орієнтації, почуття й поведінка у довколишньому середовищі. Перераховані індекси відносяться в основному до сфери духовного життя та психологічної сутності людей. Є ще одна група ознак етнічності, яка пов'язана з фізичними характеристиками людей – колір шкіри, конституція тіла. У Великобританії, наприклад, колір шкіри використовувався як етнічний індикатор у переписах населення у 1983-1984 рр., оскільки вважалося, що дискримінація здійснюється на основі кольору шкіри (чорні – білі). Щоправда, наступний перепис (1991 р.) дещо розширив діапазон етнічної класифікації, додавши такі показники, як “азійці”, “інша раса чи етнічна група”. Існування етнічної меншини пов'язане, передовсім, з можливостями збереження себе як певної цілісності та розвитку тих аспектів етнокультурного буття, за якими (якщо відсутні чіткі фізичні ознаки) ця меншина вирізняється з-поміж інших. Самовідтворення етнічної меншини відбувається за таких умов: 1) наявність природного приросту; 2) збільшення кількості (або ж фіксація стабільності складу) у результаті зростання рівня етнічної самосвідомості серед населення й ідентифікації себе з тією чи тією меншиною; 3) безперервність процесу міжпоколінної передачі етнічної інформації, що забезпечує тяглість етнічності; 4) наявність інституційної наповненості меншин, наявність у них інституцій (організацій культурного, політичного, соціального плану, засобів масової інформації, культурно-мистецьких, навчальних закладів, які готують кадри для етнічних меншин тощо), власне, тих структур, які сприяють зміцненню зв'язків у середині меншини й забезпечують її життєдіяльність. Крім цього, у фаховій науковій літературі вживають такі назви меншин, пов'язані з етнічним походженням (за алфавітом): **виселена меншина** – мігрантська етнічна спільнота, яка примусово витіснена із своєї етнічної батьківщини; **глобальна меншина** – домінантна нація у світовій ієрархії етнічних спільнот; **емігрантська меншина** – меншина у поліетнічній країні, яка утворилася у висліді переселення частини населення з іншої країни на постійне місце проживання й яка такою оцінюється з-зовні – з погляду країни виходу переселенців; **етнічна**

псевдоменишина – несправжні, уявні, сконструйовані, вигадані, тимчасові етнічні спільноти, які виникають у період політичної кон'юнктури й для яких етнічні чи то національні маркери не виступають усталеними та зникають зі зміною політичної ситуації; **етнокультурна менишина** – меншинна група населення, яка має своєрідні культурні характеристики, зміст котрих визначається етнічним походженням і які виявляються у процесі взаємодії з іншими; **етнонаціональна менишина** – термін (до певної міри компромісний, умовно сконструйований), який використовується для означення меншинної групи населення, що має як суто етнічні, так і національні риси, зокрема, елементи політичної волі до формування власних управлінських структур й прагнення відігравати помітну роль у політичному житті країни проживання; **іммігрантська менишина** – меншина у поліетнічній країні, яка утворилася у висліді переселення частини населення з іншої країни на постійне місце проживання й яка такою оцінюється з погляду країни поселення; **колонізована менишина** – це нащадки древнього населення завойованих і заселених колоністами територій, які у процесі пограбування, знищення й витіснення були позбавлені успадкованих ними основ економічного життя й соціальна структура та культура котрих були знищені; **національна менишина** – частина народу, яка мешкає відірвано від його основного масиву в інонаціональному середовищі, але представники якої відчують з ним зв'язок через культуру, мову та деякі інші риси національної специфіки; **“помітна менишина”** – це термін, яким користуються, здебільшого, у Канаді, щоб виокремити меншини, котрі не відносяться до домінуючої більшості й відрізняються від неї зовнішнім виглядом (зазвичай, колір шкіри, конституція тіла), за винятком автохтонного населення (у Канаді, США – індіанці; в Україні – росіяни, білоруси); **регіональна менишина** – групи населення, які з різних причин всупереч уніфікації та асиміляції зберегли етнічну ідентичність, що була властива їм до утворення національних держав, або ж, завдячуючи етнічним та політичним рухам, прагнуть відродити забуті етнічні традиції й культуру, або ж їх окремі елементи й поширити їх на територію свого проживання, певною мірою обособлюючись; **“спеціальна менишина”** – поняття, яке застосовується у законодавстві й політичних практиках Республіки Македонія та означає необхідність наявності у понад 50 відсотків представників меншини у виборному органі (парламенті) для обрання на ту чи ту позицію у парламенті вихідця цієї меншини.

Міграція – процес переселення, територіального переміщення населення, пов'язане зі зміною місця проживання з обов'язковим перетином адміністративних або державних кордонів. *Демографи пропонують вирізняти такі види міграції: вимушена міграція* – переселення людей з незалежних від них причин; *внутрішня міграція* – переміщення населення в середині країни між адміністративними одиницями (областями, провінціями), населеними пунктами (містами, селами); *добровільна міграція* – переселення людей з доброї волі з метою поліпшення умов свого життя; *екологічна міграція* – переміщення людей, яке відбувається у результаті природних катастроф, зміни

клімату, опустелювання тощо; **економічна міграція** – переміщення людей під тиском соціально-економічних обставин, які привели до погіршення їх становища, або ж у результаті сформованої ідеї можливостей покращення життя поза межами країни проживання; **еміграція** – виїзд осіб із країни постійного місця проживання в інші країни з різних мотивів; **зворотна міграція** (рееміграція) – процес повернення людей до попереднього місця проживання; **зовнішня (міжнародна) міграція** – переміщення людей через кордони держав; **імміграція** – в'їзд особи у певну країну з метою проживання в ній; **інтелектуальна міграція** (“*brain-drain*”) – переселення висококваліфікованих спеціалістів, учених, митців; **“кліматична міграція”** – переселення людей, пов'язане зі зміною кліматичних умов, у яких вони мешкали; **колонізація** (від латин. *colonia* – виселки, поселення на чужій території) – вид міграції, пов'язаний з розширенням етнічної території за рахунок заселення пустельних земель, або земель, які слабо заселені, з метою їх господарського освоєння та налагодження життєдіяльності; **незворотна міграція** – переселення людей з метою постійного проживання у тій чи тій державі, у тому чи тому населеному пункті; **нелегальна (незаконна, неврегульована) міграція** – переміщення людей з порушенням правил в'їзду в країну, перебування в ній та здійснення економічної діяльності. На Заході надають перевагу вживанню терміну “*неврегульована міграція*”, аргументуючи таку позицію тим, що нелегальну імміграцію зв'язують з криміналітетом, що *a priori* є образою гідності людини й роздмухуванням расової та етнічної ворожнечі; **постійна (довгострокова) міграція** – згідно з рекомендаціями ООН, переселення людей з метою проживання на території іншої країни на термін понад один рік; однак, зазвичай, кожна країна цей термін визначає сама; **репатріація** – повернення мігрантів до країни походження з наступним набуттям її громадянства за спрощеною процедурою, йдеться, передовсім, про осіб, групи населення, котрі у примусовому порядку були виселені з місць свого постійного проживання; **тимчасова міграція** – процес переселення людей з терміном перебування на новому місці певний час, після закінчення якого мігранти повертаються до попереднього місця помешкання; **трудова міграція** (маятникова, сезонна, довгострокова) – міжпоселенські переміщення людей з метою працевлаштування.

Міжетнічна взаємодія – це взаємодія представників різних етносів, які проживають у межах одного етнополітичного організму (держави), через безпосередні й опосередковані контакти на індивідуальному й груповому рівнях в усіх сферах суспільного життя, у результаті яких здійснюється обмін етнічною інформацією й під впливом котрих формуються уявлення один про одного (етнічні стереотипи), корегуються уявлення про самих себе (етнічні автостереотипи) та формується відповідна етнонаціональна ситуація у конкретній країні. Термін “міжетнічна взаємодія” був введений у вітчизняну етнологічну науку близько двадцяти років тому і найбільш послідовно розроблений у працях В. Євтуха, В. Трошинського та Л. Ази. Він дає змогу адекватно і об'єктивно (без ідеолого-оцінювальних постулатів) досліджувати етнонаціональні процеси у поліетнічному суспільстві,

учасниками яких є представники різних етносів, зокрема, у тому їхньому аспектові, коли йдеться про контакти етнічних спільнот у різноманітних виявах. Підставою для введення терміну “міжетнічна взаємодія” у науковий обіг стали два моменти: 1) широко вживаний термін “міжетнічні (*міжнаціональні*) відносини” орієнтує на *a priori* визначені висновки про позитивність чи негативність цього процесу, надаючи великого значення його керованості, й досить часто виключає його даність, природність, недетермінованість (мається на увазі мінімізація впливу соціальних чинників й природна необхідність вступати у взаємодію у результаті обставин, що не залежать від суб’єктів цього процесу); 2) існуючий термін “взаємодія” (*interaction*), зокрема “символічний інтеракціонізм” засвідчив свою плідність у аналізові процесів суспільного буття, дійовими особами якого є різні, подеколи протилежні за своїми якісними характеристиками, суб’єкти, й ця обставина спонукала до введення у етнологічні й етносоціологічні дослідження терміну “міжетнічна взаємодія”. Останній є однією з форм вияву взаємодії в етнічній сфері розвитку суспільства. У цьому контексті пропонується така структура міжетнічної взаємодії: *міжетнічні контакти, міжетнічне спілкування, міжетнічні зв’язки, міжетнічні відносини*. Усі перелічені структурні елементи міжетнічної взаємодії реалізуються на двох рівнях – *індивідуальному* та *груповому* (колективному) безпосередньо (скажімо, пряме спілкування етнофорів у етноконтактній зоні) чи опосередковано (наприклад, через засоби масової інформації). Всі названі елементи взаємопов’язані, але кожний із них має свої функціональні особливості. Скажімо, міжетнічне спілкування, міжетнічні контакти складають основу формування цілісної системи міжетнічних зв’язків. Вони можуть бути спорадичними, тимчасовими, безсистемними. Міжетнічні відносини представляють собою усталену систему, яка завершує формування структури міжетнічної взаємодії. На цьому рівні важливу роль відіграє колективний (груповий) стереотип представників різних етносів, які перебувають у постійній взаємодії, саме той, який західна етносоціологія включає в рамки антитези “ми – вони” (П. Роуз). Зважаючи на важливість функціональних особливостей окремих елементів структури міжетнічної взаємодії дослідження кожного із них набирає великої ваги. У цьому контексті варто дослідити характер виникнення спілкування, встановлення контактів, формування відносин між представниками різних етносів; прослідкувати, за яких обставин спілкування і контакти переростають у систему міжетнічних відносин зі своїми закономірностями та особливостями; виявити фактори, які впливають на визначення функцій спілкування, контактів, відносин та характер взаємозв’язків між окремими елементами структури міжетнічної взаємодії. Оскільки ця структура існує не сама по собі, а лише у контексті відносин, принаймні, двох етнічних спільнот (наприклад, українці – угорці, росіяни – поляки, словаки – українці тощо), то вивчення структури дасть поштовх до з’ясування цілого кола питань, які пов’язані з сутністю етнічного фактора у суспільному житті України. В Україні міжетнічна взаємодія здійснюється у двох напрямках: а) домінуюча етнічна спільнота (український етнос) – меншинні спільноти (етнічні меншини); б) етнічна меншина – етнічні

меншини. Завважимо, що для зазначених напрямків зовсім не властива різна просторова й часова дистанція, вони реалізуються одночасно, що й визначає синхронну різноспрямованість міжетнічної взаємодії. Структура міжетнічної взаємодії реалізується на побутовому рівні, у процесі виробництва, суспільно-громадської діяльності представників етносів, які проживають в Україні, участі у політичних процесах. Поряд з розробкою теоретичної схеми міжетнічної взаємодії питання про реалізацію її структури представляє надзвичайно важливу дослідницьку проблему методологічного плану. Передовсім, це дає змогу виявити інтенсивність процесів маргіналізації, яка є об'єктивною закономірністю міжетнічної взаємодії, зафіксувати й простежити роль соціальних факторів у міжетнічних стосунках. Продуктом міжетнічної взаємодії може бути (або, принаймні, міжетнічна взаємодія може стимулювати) утвердження: 1) інтегруючого типу етносоціального розвитку суспільства, коли етнічні спільноти інтегруються в україноетнічний суспільний контекст (в англомовній термінології – *mainstream*), зберігаючи свою етнокультурну самобутність; 2) дезінтегруючого типу етносоціального розвитку українського суспільства, коли з особливою силою виявляються: а) спротив інтеграції; б) регіоналізація; в) сепаратистські тенденції; 3) конфліктогенного типу етносоціального розвитку суспільства, коли на етнічному ґрунті виникають конфлікти у взаємодії між домінуючою спільнотою й меншинними спільнотами, або ж у взаємодії між меншинними спільнотами. З'ясовуючи сутність міжетнічної взаємодії, варто мати на увазі, що більш чисельні етнічні спільноти не завжди виступають абсорбентами менш чисельних груп. Тут йдеться про об'єктивну закономірність міжетнічної взаємодії, а не штучно стимульовану ситуацію, за якої нехарактерна, скажімо, не домінуюча для певного регіону етнічність поглинає іншу етнічність (наприклад, русифікація). Адекватна оцінка стану міжетнічної взаємодії в умовах українського суспільства може бути визначена за всебічного врахування місця і ролі у ній титульного етносу – українців, й зокрема важливості консолідаційних процесів у їхньому середовищі. Особливості матеріальної й духовної культури (етнічної культури) етнографічних груп українців у процесі їхньої взаємодії з іншими етнічними спільнотами, принаймні, на побутовому рівні, мають перевагу над усіма іншими, зокрема й тими, які дозволяють об'єднувати їх етнонімом “українці”. Проте, це не є підставою для висновків про якусь окремішність (навіть суто етнічну) тієї чи тієї етнічної (або ж етнографічної) групи. Власне, йдеться про складності процесу формування тієї чи тієї етнічної спільноти (українці, угорці, німці, румуни, росіяни тощо). У результаті цього процесу вирізняються певні загальні ознаки етнічності (української, німецької, угорської тощо), за якими жителі регіону зараховуються до тієї чи іншої спільноти. Однак це не виключає збереження деяких відмінностей, що дозволяє у рамках однієї спільноти виділяти окремі групи, беручи за основу ту чи ту ознаку (скажімо, гуцули в українській спільноті Карпатського регіону, меноніти у німецькій етнічній групі Сполучених Штатів, духобори у російській громаді США). У процесі дослідження міжетнічної взаємодії можуть бути виявлені чинники, які визначають

ефективність дії “силового поля” тієї чи тієї етнічної спільноти у міжетнічних стосунках, що позначається на рівні збереження й розвою відповідної етнічності чи її втрати й переходу у іншу етнічність (явища, субстрати, адстрати, суперстрати). Для визначення за запропонованою схемою сутності міжетнічної взаємодії та її впливу на етносоціальні процеси (інтегруючі, конфліктні, безконфліктні) з методологічної точки зору необхідно враховувати такі моменти, як політична ситуація в окремому регіоні й етнополітичному організмі (державному утворенні) в цілому, державна етнополітика, позиції суспільно-громадських рухів та політичних партій у питаннях етносоціального розвитку, стан стосунків України з країнами, де знаходиться ядро етносу тих чи інших етнічних меншин, якість стосунків останніх з ядром відповідного етносу. Вірогідні методики та теоретична база вивчення міжетнічної взаємодії обумовлюється характером предмета дослідження. Так, сюди входить системно-комплексний аналіз цілого ряду матеріалів. Це, зокрема, аналіз і характеристика законодавчих, державних документів з питань етнополітики, аналіз документів політичних партій і національно-культурних товариств, контент-аналіз публікацій масової періодики з питань міжетнічних контактів та взаємодії, збір і порівняльний аналіз соціокультурних показників різних етнічних спільнот, соціологічне опитування (інтерв'ю, анкетування) та етнопсихологічне тестування у середовищі окремих соціальних груп населення про їхні уявлення, оцінки, установки і орієнтації на міжетнічну взаємодію. Теоретичною базою концепції міжетнічної взаємодії можуть бути парадигми відомих американських, канадських, європейських і російських етносоціологів та етнологів, які досліджували та які досліджують явища у етнонаціональному розвитку своїх країн (С. Арутюнов, Ю. Бромлей, С. Джільман, Р. Бретон, В. Коннор, Р. Коен, В. Козлов, С. Ліберзон, Р. Лугман, П. Роуз, Б. Роузен, Е. Сміт, Р. Шермерхорн та інші). При розробці концепції міжетнічної взаємодії в Україні знадобиться критично проаналізований досвід дослідження міжетнічних відносин й етнополітичної ситуації у зарубіжних країнах і ті напрацювання, які є на цей час в українських етнологів та етносоціологів.

Міжетнічний конфлікт (від латин. *conflictus* – зіткнення, боротьба) – специфічна ситуація у стосунках між етнічними спільнотами, її частинами, або ж її окремими представниками, змістом якої є змагання учасників цих стосунків за відповідні ніші у суспільному житті поліетнічної країни й у ході якого окреслюється протилежність інтересів та застосовуються будь-які засоби для реалізації цих інтересів та утвердження своєї етнічності в етнонаціональній структурі країни проживання. Міжетнічний конфлікт відбувається в процесі міжетнічної взаємодії на рівні “більшість – меншість” (або ж меншості, меншини) чи на рівні “меншість – меншість”. У першому випадку можна говорити про макрорівень, оскільки тут задіяний рівень національний (мається на увазі, принаймні, один компонент – більшість, котра, зазвичай, покриває всю територію країни), а в другому – про мікрорівень (або ж про меншинний рівень). Практика міжетнічних відносин свідчить, що конфлікт на рівні “більшість – меншість”, зазвичай, розуміється як

конфлікт між меншістю і владою, оскільки більшість у свідомості меншинних груп ототожнюється з владою. І дійсно, практично в усіх поліетнічних країнах представники більшості домінують у владних структурах. Щоправда, ця теза не цілком адекватно відтворює ситуацію в країнах, які свого часу входили до складу більших етнополітичних утворень (у державах, наприклад, СРСР чи соціалістичної Югославії). Так, скажімо, в Україні, у владних структурах досить вагомо був (і до цього часу залишається) представлений суто російський, або зрусифікований компонент. Тому в нашій країні претензії меншинних груп до влади, за окремими винятками, не артикуються на етнічній основі, як, приміром, у Сполучених Штатах. Там виступи національних меншин проти влади на різних історичних етапах були водночас виступами проти англосаксонської більшості, оскільки владні структури були, зазвичай, представлені англосаксонцями. У різні періоди історії поліетнічних країн світу фіксується чимало таких ситуацій у міжетнічній взаємодії, котрі можна визначати як міжетнічний конфлікт. Найпершими прикладами його в історії США були сутички між білим і афроамериканським населенням упродовж століть; до таких конфліктів можна віднести й гострі ситуації у стосунках між поляками і українцями у XVIII-XIX століттях; у різноманітних формах отримувала вияв ціла хвиля міжетнічних конфліктів (1960-1970 роки) у Сполучених Штатах, Канаді, поліетнічних країнах Європи. Типові приклади міжетнічного конфлікту дають відносини між англоканадською та франкоканадською частинами Канади; між валлонською і фламандською общинами Бельгії; між каталонською або ж баскською провінціями і центральною Іспанією (переважно на рівні провінція – центральна влада) тощо. На території колишнього Радянського Союзу низка міжетнічних конфліктів мала місце наприкінці 1970-1980 років (починаючи з Комі-Перм'яцького національного округу в 1979 році і продовжуючи Казахстаном, Узбекистаном та іншими колишніми радянськими союзними і автономними республіками, а також автономними областями та національними районами Російської Федерації). Гострі протистояння між росіянами і кримськими татарами (Україна) виникали тоді, коли було зроблено спроби встановлення релігійних символів (православних). Найважливішими чинниками, які можуть стимулювати виникнення і розвиток міжетнічного конфлікту можна вважати такі: соціальні; політичні; культурні; психологічні; релігійні; ті, що перебувають у сфері управління та відносин регіональної й центральної влади; суто етнічні, які базуються на стереотипах (уявленнях) представників різних спільнот один про одного. Найпотужніше силове поле мають соціальні чинники, оскільки представники етнічних спільнот є, зазвичай, найбільш занедбаними у соціальному плані, потерпаючи від низького рівня життя, високого рівня безробіття, низького рівня освіти, обмежених можливостей доступу до соціальних благ (згадаймо, наприклад, ромів, гагаузів, румунів, кримських татар тощо). Винятки у цьому контексті становлять росіяни та євреї, соціальний статус котрих вищий за представників титульної нації – українців. Це дає дослідникам підстави визначати міжетнічний конфлікт як особливий вид конфлікту соціального.

Оглядаючи причини міжетнічного конфлікту, можна зробити узагальнюючий висновок, що глобальною причиною конфліктів є змагання соціальних груп (а етнічна спільнота є одним із її різновидів) за здобуття гідних ніш у процесі суспільного розвитку країни. З-поміж тих, хто задіяний у міжетнічному конфлікті, можна виділити таких дійових осіб (бкторів): 1) учасники; 2) суб'єкти; 3) посередники. Власне, складність феномена “міжетнічних конфліктів” та його сучасне розуміння не вичерпуються таким поняттям як “сторона конфлікту”. Щодо учасників конфлікту, то ними можуть виступати індивідууми, групи, організації, а також люди, які випадково опиняються у зоні конфлікту. Останні ситуації дуже часто спостерігаються на Північному Кавказі, в Ізраїлі. Суб'єктами конфлікту виступають ті, хто здійснює вплив на перебіг та вислід конфлікту. Зазвичай, вплив суб'єктів визначається не лише певними особистісними чи груповими можливостями, але й інтересами. Отже, суб'єктами можуть бути представники органів виконавчої влади й місцевого самоврядування, політичних партій, громадських організацій тощо. Оскільки важлива роль в управлінні конфліктом належить посередникам, то вони є чи не найактивнішими бкторами конфлікту. Крім окремих авторитетних особистостей посередниками можуть виступати і перераховані вище суб'єкти, однак їхня роль як посередників буде відрізнятися від ролі суб'єктів, оскільки вони вже перебирають на себе роль управління міжетнічним конфліктом і виконують функцію примирення. Застосування тих чи інших підходів до регулювання міжетнічного конфлікту значною мірою залежить від форми його вияву. Серед можливих форм вияву конфлікту, що їх слід назвати конкретними, хоча ці форми вияву конфлікту можна розглядати як форми поведінки (більш широкої діяльності) бкторів у міжетнічному конфлікті, найчастіше ми стикаємося з такими: 1) неприйняття меншістю цінностей, які сповідує й проголошує більшість; 2) відмова під різними приводами виконувати рішення центральної влади; 3) протистояння між більшістю і меншістю з приводу принципових засад етнополітики держави (наприклад, відмови у наданні громадянства; заборони на професії; заходи, які спричиняють зміни в етнічному складі тих чи тих регіонів, тощо); 4) вияви неповаги, вандалізму до культурних й історичних святинь тієї чи іншої етнічної спільноти (зазвичай, на рівні стосунків “меншість – меншість”); 5) виштовхування представниками однієї національності представників іншої із престижних бізнесових ніш; 6) ксенофобія тощо. З огляду на те, що конкретні форми вияву конфлікту можна класифікувати і як форми поведінки дійових осіб міжетнічного конфлікту, є підстави виділити три основні форми вияву конфлікту (очевидно, за характером дій бкторів конфлікту) є: 1) стихійні конфлікти – стихійні зіткнення масового характеру (таких на території колишнього Радянського Союзу було чимало – Алма-Ата, Нагірний Карабах, Сумгаїт тощо); 2) організовані конфлікти (вони виростили з першої форми – чеченська війна, військові дії у Придністров'ї); 3) наростання міжетнічної (міжнаціональної) напруги, агрегація етнічних (національних) почуттів, однак без стихійних насильницьких дій (мітинги, демонстрації, голосування – Прибалтика). **Структуру міжетнічного конфлікту можна представити таким чином:**

етнічне дистанціювання (етнокультурна дистанція) визначається етнічними характеристиками індивідуума чи всієї спільноти, які вирізняють їх з-поміж інших. Скажімо, кожна з етнічних спільнот України (нагадаю, що в Україні мешкають представники близько 130 етносів) має свої усталені етнічні риси, й у рамках парадигми відносин “ми – вони” ці риси відіграють особливу роль – формують самотутню спільність, несхожу на іншу, й складають основу для порівняння себе з іншими. Тут можна навіть не заглиблюватись у детальний аналіз відмінностей, адже просте спостереження (в даному випадку не йдеться про метод соціологічного дослідження) дає змогу фіксувати відмінності, передовсім, культурні, в українців і грузин чи то у білорусів і німців, або ж в угорців і румунів. Дистанціювання починається тоді, коли представники інших етнічних спільнот починають фіксувати відмінні від своїх способи сприйняття навколишнього світу (сюди включаються як люди, так і біолого-географічне довкілля) й реагування на його явища. У ході цього порівняння на цій стадії міжетнічної взаємодії й виникнення потенційного конфлікту можуть виявлятися дві тенденції: перша отримує вираження у формуванні можливостей до зближення, основою якого стає прагнення опанувати й зрозуміти іншу, ніж власна, етнічність; друга – у дистанціюванні, а подеколи й у протиставленні себе іншим. Якщо переважає друга тенденція, то очевидним стає етнічне дистанціювання й можна вважати, що таким чином закладаються основи для майбутнього конфлікту. Наступний компонент (стадія) **етнічна неприязнь** може вважатися власне початковою стадією міжетнічного конфлікту. Етнічна неприязнь, як і кожне явище міжетнічної взаємодії, зумовлюється цілою низкою факторів. В її основі лежить несприйняття людей з відмінною від своєї культурою, ментальністю. Таке ставлення до інших базується на системі етнічних стереотипів, зазвичай, не позитивних, а ще більш точно – неадекватних, а подеколи й негативних. Самі ж стереотипи формуються на основі тієї інформації, якою володіють учасники міжетнічної взаємодії. Ця інформація складається із знань, почерпнутих у результаті контактів, спілкування з представниками інших етнічностей, із ЗМІ, художньої та наукової літератури, історичних джерел – і, не в останню чергу усних переказів певних історій, епізодів із життя етнічних спільнот (досить часто забарвлених певними упередженнями) тощо; **етнічна ворожість** є концентрованим вираженням етнічної неприязні, яка має чітко визначений об’єкт, на котрому фокусується негативне ставлення представників інших спільнот. Зазвичай, таке негативне ставлення формується цілеспрямовано через засоби інформації. Такі випадки фіксуються щодо євреїв, кримських татар, ромів, а ще більшою мірою до іммігрантів – вихідців з країн Африки, Південно-Східної Азії, арабів тощо. У структурі міжетнічного конфлікту **етнічна напруга** є комплексним феноменом, що формується під впливом різних факторів, але, передовсім, соціальних і політичних. Етнічна напруга на відміну від етнічної неприязні й етнічної ворожості, котрі, зазвичай, є ознакою міжетнічної взаємодії на індивідуальному рівні, виявляється на груповому (колективному) рівні міжетнічної взаємодії, оскільки вона

охоплює певну частину спільнот. Тут вже йдеться про групові інтереси й змагання за їх задоволення. Власне, вже на цьому етапі можна говорити про боротьбу за соціальні, економічні, політичні й культурні ніші в суспільному розвитку поліетнічної держави. Виявами міжетнічної напруги на рівні відносин “більшість – меншість” можуть бути різкі заяви меншості щодо дискримінації її більшістю у різних сферах суспільного життя, відмова більшості враховувати інтереси меншості. Типовим прикладом таких відносин є відносини колишніх депортованих та членів їхніх сімей, які вже повернулися й ще повертаються до Криму, і владних структур півострова. У взаємодії на рівні “меншість – меншість” виявом етнічної напруги виступає відмова від підтримки вимог однієї меншості іншою, поширення негативних етнічних стереотипів, відмова від участі в заходах, які проводить та чи інша етнічна спільнота; **етнічна конфронтація** є тим компонентом міжетнічного конфлікту, який реалізується у протиставленні інтересів однієї етнічної спільноти іншій, або ж на рівні більшості і меншості й у прагненні вирішити проблемні питання за власними сценаріями. Як стадія розвитку міжетнічного конфлікту етнічна конфронтація стимулює його ескалацію й спонукає учасників конфлікту до рішучих дій у вирішенні проблем, які стали предметом міжетнічного конфлікту. Якщо інші компоненти (стадії) міжетнічного конфлікту мають переважно стихійний характер, то для етнічної конфронтації дедалі більшою мірою стає властивою організованість (керованість з боку лідерів етнічних рухів). Найвищою точкою в структурі міжетнічного конфлікту є **етнічний антагонізм**, який виростає з етнічної напруги та конфронтації й характеризується жорстоким змаганням за престижні ніші у суспільному житті поліетнічної країни. Етнічний антагонізм, власне, завершує формування структури міжетнічного конфлікту. Дослідники цієї проблеми привертають увагу до домінуючої ролі економічних факторів в ескалації етнічного антагонізму. Щоправда, в 1990-і роки конфліктологи дедалі більшою мірою звертають увагу на силу інших факторів, передовсім, “конфронтації з приводу цінностей ідеальних”. Власне, така думка випливає з твердження про те, що “конфлікти, які розгортаються в сучасних індустріально розвинутих суспільствах, осмислюються не стільки як зіткнення з приводу тих чи інших матеріальних цінностей (конфлікти інтересів), скільки як конфронтація з приводу цінностей ідеальних (конфлікт визнання)”. Сфера міжетнічних відносин дійсно є тією сферою, де, можливо, боротьба за визнання виявляється найбільш рельєфно, і тут символічний вимір може відігравати більшу роль, ніж практична користь. Дослідники наводять як приклади виступи словенської меншості в Австрії на початку 1970-х років, причиною яких стала спроба місцевої адміністрації федеральної землі Карінтія замінити двомовні (словенсько – та німецькомовні) покажчики на вулицях на одномовні (німецькомовні), та вимоги угорців Словаччини щодо можливості здобуття освіти рідною мовою й уживання її в побутовій сфері (кінець XX століття). Дещо подібні ситуації виникають і в Україні, про що свідчать вимоги угорців, румунів, кримських татар сформулювати “закриті” цикли підготовки фахівців рідною мовою (від дитячого садка до вищого навчального закладу). Запобігання

міжетнічним конфліктам є одним з елементів етнополітичного менеджменту, а у вузькому значенні – управління конфліктом. Останнє передбачає не усунення конфлікту, а контроль за ним, регулювання, вирішення. За К. Мітчеллом, існує трирівнева схема впливу на конфлікт: 1) уникнення конфлікту, тобто запобігання його виникненню; 2) запобігання виникненню можливих негативних наслідків конфлікту; 3) вирішення конфлікту, тобто усунення його причини і примирення сторін, які перебувають у стані конфлікту.

Нація (від латин. – *natio*) означає історичну спільність людей, яка характеризується певними маркерами, серед котрих – назва, територія, мова. Оскільки сам термін в латинській мові має різні значення, то і інтерпретації поняття “нація” – неоднозначні. Аналіз спроб подати визначення цього явища засвідчує, що їх автори великою мірою виходили (що цілком закономірно) із етимології самого слова. Найбільш поширені його значення такі: народжений (від народження), рід, плем’я, народ. І, безумовно, перші інтерпретації явища “нація” прив’язувалися до родової спільності, що, зрештою, передбачало такі маркери спільності, як одне й те ж походження; зрозуміла для усіх членів спільноти мова; зосередження на визначеній території, у межах якої відбувається взаємодія між ними; культурно-інформаційне поле з кодами і символами, які читаються усіма, що забезпечує, принаймні, суспільне порозуміння. Власне, йдеться про природну, не агреговану, визначену системою об’єктивних обставин, з якими людина стикається від дня свого народження і які впродовж певного часу (все життя, його частину) детермінують її дії та вчинки, сутність явища. Звичайно, у часовому просторі ця система трансформується, вона видозмінюється також під тиском волі, знань й цілепокладання людини від покоління до покоління (зазвичай, цілі визначаються лідерами спільноти, чи то політичними, чи то соціальними, чи то інтелектуальними з вагомих інформаційно-культурницьким та знаннєвим багажем). Сьогодні дія останніх чинників є визначальною у наповненні сутності спільноти людей, їх дій, вчинків та характеру стосунків між ними. Власне, у сучасних людських спільнотах велику роль відіграє уявне, набуте, часто-густо насаджене тими ж лідерами з метою досягнення групових інтересів. Як і раніше існувала, так і нині існує необхідність певним чином зв’язати різні аспекти одного й того ж явища парасольковим терміном та наповнити його тим чи тим змістом. Така необхідність об’єктивно закономірна й коріниться у прагненні створити поле зрозумілого сприйняття й усвідомлення природного і людського довкілля та реагування на нього. У фаховій літературі зустрічаються такі різновиди назв націй: **багатоетнічна громадянська нація** – соціальна спільнота (до певної міри штучно створений конструкт), у рамках якої об’єднані представники різних культур та етнічних спільнот; **етнічна нація (етнонація)** – нація, у якій системоутворюючу роль відіграють такі чинники, як спільні територія, мова, культура, етнічні маркери; вона є вищою формою етносу й для перспектив її існування важливими виступають етнічна самосвідомість та національна ідентичність; **залежна нація** – соціальний конструкт, значною мірою сформований завдяки політичній волі лідерів

етнополітичних утворень й його існування великою мірою залежить від рівня взаємодії (конфліктної чи безконфліктної) об'єднаних у ньому частин; **нація-держава** – соціальне утворення на етнокультурницьких засадах тієї чи іншої людської спільноти, яке офіційно конституювалося у державу; **політична нація** – близьке за своїм змістом до нації-держави утворення, у якому громадянська належність визначає сутність явища; **розділена нація** – нація, частини якої в силу певних обставин (найчастіше у результаті політичних, наприклад, розділення Німеччини, Кореї) опинилися у різних етнополітичних організаціях; **титильна нація** – нація у багатонаціональній державі, що є її основним структуроутворюючим компонентом й назвою якої іменується етнополітичний організм, який в етносоціологічній та етнополітичній літературі називається державою.

Теорії націй. Оскільки все людство не може бути однорідним й воно поділене на групи, котрі розміщуються, зазвичай, у певних географічних та ландшафтних межах, то з'являються різні підходи до використання та інтерпретації терміну “нація”. Ці підходи кладуться в основу теоретичного осмислення феномену “нація”. Отже, сьогодні найбільш поширеними є два підходами: 1) той, що базується на даності певних маркерів; він отримав назву примордіалістський (а звідси й **примордіалістська** теорія нації); 2) той, що зв'язує появу націй з процесом модернізації, у більш вузькому розумінні цього терміну, з індустріалізацією – **модерністська** теорія нації. У наш час на авансцену політичного життя виходить третя, **конструктивістська**, теорія нації. Перша теорія сформувалася на основі досвіду утворення територіально-політичних об'єднань (держав) у країнах Західної Європи за умов, коли державні кордони у своїй більшості співпадали з етнічними межами і етнічний чинник відігравав системоутворюючу роль у вибудовуванні нації. Визначальними маркерами у цьому випадку були етнокультурні (соціокультурні) – територія, мова, культура, етнічні характеристики, менталітет. Довгий час ця теорія була превалюючою у філософській, політологічній та соціологічній думці; вона має поширення і сьогодні, прибравши назву “етнонація”. Ключовими моментами у віднесенні тієї чи іншої спільноти людей до етнонації залишаються спільні етнічне походження, культура, мова, сама ж етнонація виростає із народності, а для перспектив її існування надзвичайно важливими є етнічна самосвідомість та національна ідентичність. Етнонація, згідно з цією теорією, є вищою формою існування етносу й поряд з іншими такими ж може входити до більших системних утворень (етнополітичних організмів – держав). Прикладом такої ситуації був колишній Радянський Союз, на території якого нараховувалося кілька етнонацій, як, до речі, і нинішньої Росії. Суть другої теорії визначається роллю націоналізму у націю – та державотворчих процесах. За відомим теоретиком націоналізму Е. Гелнером, останній є продуктом індустріального суспільства, оскільки необхідними факторами його виникнення є високий рівень розвитку культури, її доступність широким масам населення (а це певною мірою веде до культурної одноманітності), активний економічний розвиток, що стимулює соціальну мобільність й породжує

культурну стандартизацію. Це означає, що для того, щоб повстала нація, необхідне поширення єдиної мови, єдиної освітньої системи зі спільною версією історичного минулого, уніфікованих ціннісних принципів, і, зазвичай, спільної релігії. У цій теорії нація виступає як співгромадянство, відома нині як політична нація, для якої, крім названих вище чинників, великої ваги набирають такі фактори, як суверенізація та спільна політична воля до спільної діяльності впродовж тривалого часу – одні з головних атрибутів держави. Новітні, конструктивістські, інтерпретації націоналізму формують підстави для трактування націй як “уявних спільнот”. Згідно з конструктивізмом, нація виступає як певний соціальний конструкт, члени якого, не знаючи один одного особисто, все ж таки розглядають себе як спільність з єдиною долею і на цій основі вибудовують своє майбутнє. Важливо, що у цьому конструкті взаємодіють люди, які мають різну уяву про свою етнічність. Власне, таку ситуацію у певних цілях можуть використовувати політичні, етнічні й адміністративні лідери. Приклади вольового конструювання націй знаходимо в історії колишнього Радянського Союзу: аварська нація була створена із кількох десятків народів; нації утворювали і у Середній Азії у результаті національно-територіального розмежування. Отже, в історії і сучасності в основі творення націй знаходиться націоналізм, найбільш поширеними формами якого є дві – той, що базується на етнічних якісних і кількісних маркерах, і той, сутність якого визначається політичними чинниками (політичною волею). Звідси – два підходи, дві найпоширеніші теорії нації й два терміни: етнонація (з прагненнями до державності й самовизначення) та політична нація (з її індустріально-модернізаційними та конструктивістськими інтерпретаціями). Усвідомлення такої ситуації важливо для розуміння змісту понять, які вкладаються у термін “нація” як у наукових дослідженнях, так і у публічному використанні. Сьогоднішні західні практики свідчать, що націями називають державницькі утворення (співгромадянства), у радянській й пострадянській традиції найчастіше нації – це етносоціальна спільність (руськіє, татари, башкири у Російській Федерації; українці в Україні). Основним маркером, у першому випадку, виступає етнічна ідентичність, у другому – громадянська ідентичність. Останні у сьогоднішньому рухливому світі все більше стають багатокультурними, багатоетнічними. У контексті наукових теорій та аналітико-політологічних інтерпретацій термін “українська нація” вживається у все ж тих двох значеннях – етнонація, і політична нація (нація-держава). Формування українськрї нації у її етнічному вимірі пов’язується з становленням козацтва та процесом національно-визвольної боротьби (XVI-XVII ст.); згодом на її становлення визначальний вплив мало “національно-культурне відродження” (XVIII ст.), що сприяло формуванню української національної свідомості у середовищі освіченої російськомовної еліти Малоросії, яка не сприйняла ідею розбудови російської нації; у першій половині XIX ст. до цього процесу долучилася інтелегенція Галичини, що відмовилася стати частиною польської нації. Ці тенденції посилювалися наприкінці 10-х та у 20-х рр. XX ст. з окресленим прагненням вибудування своєї власної держави (Українська Народна Республіка).

Після отримання Україною незалежності (1991 р.) інтесифікувалися процеси формування української етнонації (консолідація українців, трансформація етнічної самосвідомості у національну свідомість, вибудовування української державності). Оскільки в Україні мешкають громадяни не лише українського етнічного походження, але й представники інших етнічних спільнот, то об'єктивною закономірністю її етнонаціонального розвитку стало творення української політичної нації. Поєднання ідей етнічної та громадянської нації знайшло своє закріплення у Конституції України (1996 р.) і таким чином етнонім “український народ” став одночасно і політонімом. В Основному Законі проголошено, що Конституція приймається від імені “українського народу – громадян всіх національностей”, а звідси етнічні спільноти стають складовою частиною української громадянської (політичної) нації й загальнонаціональна ідентичність визначається громадянством. Основним структуроутворюючим компонентом української політичної нації є українці (українська етнонація).

Поліетнічна країна (*країна з поліетнічним складом населення*). Базовою ознакою такої країни є спільність проживання на її території двох і більше етносів, або іншого роду етнічних спільнот. У сучасному світі типовою є ситуація, коли на території держав живуть представники різних етносів. Принаймні, у більшості країн є кількісно переважаючі групи населення зі своєю спільною історією та культурою та менші етнічні групи, кожна з яких має свої характерні особливості. Таким чином, у широкому значенні поліетнічність (*багатонаціональність*) притаманна майже усім країнам сучасного світу. Але є ще спеціальне розуміння терміну “поліетнічна країна”, за якого далеко не кожна країна може підпадати під це означення. Скажімо, Німеччину, в якій проживає понад двомільйонна спільнота турків, кількасоттисячні спільноти (кожна) вихідців з колишньої Югославії, італійців, греків, поляків та досить чисельні групи представників інших етносів з багатьох країн Європи, Америки, Азії й Африки, не відносять до типових поліетнічних країн. Річ у тім, що спільність проживання кількох етносів у поліетнічній країні має, зазвичай, свою тривалу традицію. Такі етноси є в даній країні або автохтонними (наприклад, башкири, татари, удмурти, чуваші тощо в Російській Федерації), або державоутворюючими (англійці й французи в Канаді), чи тими й тими (німці, французи, італійці в Швейцарії). Цим критеріям не відповідають згадані вище етнічні спільноти, які проживають у Німеччині. Вони прибули до цієї країни порівняно недавно як іммігранти й одержали там статус іноземних співгромадян. І хоча на території Німеччини мешкають три інтегровані автохтонні національні групи – лужицькі серби, фризів і датська меншина, у кількісному відношенні усі три групи разом становлять лише незначний відсоток населення країни. А кількісні параметри автохтонних етнічних спільнот також відіграють свою роль при з'ясуванні змісту поняття “поліетнічна країна”. Здебільшого найчисельніша етнічна спільнота у типовій поліетнічній країні не має явної переваги за цією ознакою над другою етнічною групою (зокрема, в Бельгії приблизно 56% населення складають фламандці і 42% валлони) або найчисельніша етнічна спільнота кількісно не

переважає чи переважає не набагато сукупність осіб, що належать до інших етнічних груп. Цим не в останню чергу пояснюється й те, що назва “поліетнічна країна” може й не збігатися із самоназвою її найчисельнішої етнічної спільноти. Скажімо, немає швейцарського або канадського етносів, але є швейцарська і канадська політичні нації, до яких належать усі громадяни цих країн незалежно від їхнього етнічного походження, культурних, мовних та інших особливостей. У поліетнічній країні набагато розвиненіші й глибші за змістом форми інституційного забезпечення поліетнічності, ніж у тих країнах, де хоча і проживають різні автохтонні етнічні групи, але якийсь з етносів складає явну більшість населення даної країни. Так, поліетнічна країна побудована, зазвичай, за принципом етнотериторіальної чи національно-територіальної федерації – Бельгія, Індія, Швейцарія, Росія тощо. Є, щоправда, винятки, наприклад, США – іпова поліетнічна країна, побудована, однак, за принципом адміністративно-територіальної федерації. Іммігрантське походження та здебільшого дисперсність проживання етнічних спільнот, які утворили США, а також деякі інші причини саме й зумовили відповідний адміністративно-територіальний устрій цієї держави. Чи не найвиразніше інституційність поліетнічності виявляється через статус мов. У поліетнічній країні, з огляду на вказані вище обставини, досить важко визначити якусь одну офіційну або державну мову. У Швейцарії, зокрема, на центральному рівні функціонують три офіційні мови – німецька, французька та італійська. Так само в Бельгії загальнодержавний статус мають три рівноправні мови – французька, нідерландська та німецька. Дві офіційні мови – англійську і французьку – має Канада. Водночас історичні умови склались таким чином, що у таких поліетнічних країнах, як США та Іспанія функціонує лише одна офіційна (державна) мова, відповідно, англійська та іспанська (кастильська). При цьому в Іспанії на території автономної області Каталонія рівноправний статус з офіційною має також каталонська мова (згідно з ухвалою місцевого парламенту). Місцевий статус на відповідних територіях в Іспанії мають до того ж баскська, галісійська та валенсійська мови. Наведені ознаки не вичерпують зміст терміну “поліетнічна країна”. У кожній конкретній такій країні залежно від історичних умов її розвитку можуть виявлятися і реально виявляються й інші, тільки їй притаманні риси поліетнічності. Особливо це слід враховувати при виробленні і здійсненні державної етнополітики, спрямованої на регулювання міжетнічних відносин у поліетнічній країні. Адже поліетнічність може не тільки служити джерелом соціального і культурного збагачення, як це є у більшості європейських країн, але, у випадку відсутності ефективної державної етнополітики, нерідко призводить до конфліктів на етнічному ґрунті. Україну здебільшого також називають поліетнічною країною. Принципово не заперечуючи правомірність такого означення, вважаю все ж таки, що воно є не зовсім точним. Титульною і найчисельнішою етнічною спільнотою, територія основного розселення якої визначила загальні кордони держави і яка дала цій державі назву, в Україні є українці. Вони кількісно переважають в усіх регіонах країни за винятком Автономної Республіки Крим, складаючи в цілому близько

3/4 населення. Це досить високий показник етнічної однорідності. Звідси Україну швидше за все можна віднести до держав з поліетнічним складом населення, а не до типових поліетнічних країн, у яких, як приміром в Росії, структурними одиницями є цілісні автохтонні етноси, конституйовані у формі національної державності.

Простір – арена дій, загальний контейнер для об'єктів, які досліджуються, сутність тієї чи тієї системи; трьохвимірна протяжність, у якій з'являються ті чи ті об'єкти, або події, займаючи ті чи ті позиції, розгортаючись у тому чи тому напрямку. Дослідники простору концентрують увагу, передусім, на його якісних характеристиках, згідно з чим, простір у соціогуманітарних науках визначається як: 1) суспільство в цілому, яке організоване у соціально-культурному плані (за Е. Дюркгаймом); 2) континум соціальних позицій і каналів мобільності (за П. Сорокіним); 3) діючий, визначальний чинник суспільного життя (за представниками географічної школи); 4) спільні уявлення усіх членів суспільства про його структуру (за соціологією Т. Парсонса); 5) арена культурно-історичної динаміки й водночас елемент світовідчуття та світоуявлення (за концепцією ноосфер – них підходів). Для етносоціології важливими є такі види простору: **соціальний простір** – фізичний чи то віртуальний простір, місце зібрання й взаємодії людей (парки, вулиці, громадські місця, маркети, спортивно-розважальні заклади тощо); місце практикування соціального життя та дій; **етнічний простір** – окреслені географічні межі території, на якій розміщена та чи інша етнічна спільнота (етнічна група, етнікос, етнос); **етнічно маркований соціальний простір** – простір, у якому існують різні групи з різноманітними етнічними характеристиками, що впливають на соціальні відносини; **етнокультурний простір** – це територія, сфера взаємодії культур різних етносів, які, зазвичай, проживають у межах одного етнополітичного організму; **етнолінгвістичний простір** (етномовний простір) – територія, на якій існують різні мови, носіями яких є вихідці із різних етнічних спільнот; **етнорелігійний простір** – територія, на якій існують різні релігії, пов'язані з тими чи тими етнічними спільнотами.

ТЕРМІНИ, ДОТИЧНІ ДО ЕТНОСОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Автохтонне населення – термін, що вживається для означення: **1)** населення, яке (або його предки) з давніх-давен проживало на даній території і відіграло вирішальну роль у етногенезі того чи іншого народу (тих чи інших народів); **2)** туземного, аборигенного населення, яке зберігає традиційні системи життєзабезпечення, особливі форми господарської діяльності, культурницькі традиції, звичаї, обряди, сповідує древні релігії. Представниками першої групи є, наприклад, слов'яни – автохтонне населення Європи, яке своїм корінням сягає часових глибин, вирізняється самобутньою духовною культурою, народними звичаями, традиціями, власним менталітетом. Слов'яни розселені у великій частині Європи, де вони складають титульну етнічну спільноту, скажімо, Білорусь, Польща, Росія, Словаччина, Чехії. Слов'яни мешкають також у багатьох інших країнах світу, де вони не є автохтонним населенням і складають меншинні групи. Другу групу автохтонного населення представляють корінні жителі країн Африки, індіанці в Америці тощо, які і сьогодні зберігають значні елементи первісного укладу життєдіяльності, хоча у їх середовище проникають сучасні цивілізаційні норми. В Україні до автохтонного населення можна віднести предків українців, білорусів, росіян, котрі тривалий час проживали на територіях, які утворюють сучасну Україну й склали основу для формування трьох однойменних етнічних спільнот, із котрих українці сформували титульну спільноту, а білоруси та росіяни є нині етнічними меншинами України. Щодо кримських татар, лідери яких прагнуть того, щоб їх визнали корінним народом Криму, то це питання є дискусійним.

Акультурація (від латин. *acculturare*: *ad* – до, *cultura* – освіта, розвиток) – процес взаємовпливу культур, а також результат цього впливу, що характеризується сприйняттям однією з культур (частіше тією, що менш розвинена, хоча теоретично можливим є і протилежний вплив, однак такі випадки фіксуються надзвичайно рідко, якщо ми, описуючи феномен взаємодії культур, користуємося терміном акультурація) елементів іншої, а також виникненням нових культурних явищ; процес, у ході якого індивід чи то група через контакт культур пізнає культурні характеристики інших індивідів чи то груп; акультурація – односторонній процес абсорбції (поглинення) однією культурою (більш розвинутою) інших (менш розвинених). Феномен акультурації почали вивчати у другій половині XIX-го ст. такі американські дослідники-

етнографи, як Х. Хоумз, В. Дж. Макджі, котрі акультурацію трактували, відповідно, як уподібнення з іншою культурою та процес передачі елементів однієї культури іншій. У пізніших дослідженнях акультурації виділялися донорська та реципієнтна групи міжкультурної взаємодії (Р. Лінтон, Б. Малиновський, М. Мід, Л. Спайер, Р. Турнвальд, М. Херсковіц), підкреслювалося, що реципієнтна культура відбирає елементи культури в “культурному фокусі”, адаптуючи, відкидаючи або синкретизуючи їх, що домінуюча спільнота примусовим шляхом спричиняє “прямі культурні зміни” підлеглої спільноти, тоді як сама вільно обирає напрям культурного розвитку. Сучасні інтерпретації акультурації, особливо на пострадянському просторі, значною мірою базуються на концепції Дж. Беррі про два чинники, які однаково діють у виборі так званих стратегій міжкультурної взаємодії. Ними є: а) збереження культури (якою мірою визнається необхідність підтримки культурної ідентичності) і участь у контактах (якою мірою меншості включаються в інонаціональну культуру чи залишаються серед “своїх”). Залежно від варіантів відповідей на ці два основні питання Дж. Беррі визначив чотири стратегії акультурації: *асиміляція* (відмова від своєї культури й перехід у іншу культуру), *сегрегація* (збереження своєї етнокультурної ідентичності й утримання від контактів з культурою домінуючої спільноти чи то обмеження таких контактів), *маргіналізація* (за відсутності прагнення чи можливості зберігати свою етнокультурну самобутність й при слабко вираженому бажанні інтенсивно контактувати з іноетнічним довкіллям) та *інтеграція* (збереження етнокультурної ідентичності у процесі міжетнічної взаємодії у широкому суспільному контексті). До речі, згідно з цією концепцією, лідери етнічних спільнот мають право обирати будь-яку із стратегій; це залежить від того, які цілі вони ставлять для своєї спільноти, вступаючи у міжкультурну взаємодію.

Алія (за *івритом*, – *підйом, сходження*) – термін, який закріплений у Законі Ізраїлю “Про повернення” (1950 р.) й за яким визначають процедуру повернення євреїв з різних країн світу до Ізраїлю та їх репатріацію. Згідно з законом, кожен єврей має право переселитися із будь-якої країни і відразу отримати громадянство, якщо він не являє загрози здоров’ю та безпеці суспільству. Зворотний процес – еміграція із Ізраїлю називається *йєріда*, що означає спуск, рух вниз. В історії єврейського народу було кілька хвиль алії. До заснування держави Ізраїль (1948 р.) євреї прибували на території під назвою “Ерец-Ісраель” у древні часи”, передовсім, із Єгипту та Вавілонії. Термін “алія” системно стали застосовувати наприкінці ХІХ-го ст., коли до зазначеної території почали зростати потоки євреїв. Дослідники розрізняють п’ять потоків алії до появи держави Ізраїль: перший (1882-1903 рр.) складався переважно із вихідців із країн Східної Європи, які заснували перші єврейські поселення на території Палестини; другий (1904-1914 рр.) – це вихідці із тієї ж Східної Європи та Росії. Саме з цим потоком алії пов’язують започаткування так званого кібуцького руху – створення мережі сільськогосподарських поселень-комун, які досить успішно функціонують і сьогодні; третій (1919-1923 рр.) складався в

основному із молоді, яка, крім традиційних вже кібуців, засновувала кооперативи; четвертий (1924-1928 рр.) наполовину складали євреї – вихідці із Польщі, серед котрих помітна частка – представники середніх верств та робітники; п'ятий (1929-1939 рр.) – це євреї із Німеччини та інших країн Європи. Характерними рисами чималої кількості із них були достатньо високий рівень освіти та відчутні статки. З кожним потоком кількість євреїв зростала: від 25 до 250 тис. Ще близько 100 тис. прибуло у період з 1940 по 1948 рр.; цей потік деколи називають шостою та сьомою хвилею. Масові потоки хвилі були характерними у перші роки після утворення держави Ізраїль, а також у 1970-і роки із Радянського Союзу та у зв'язку з прибуттям євреїв із Ефіопії (1980-1990-і рр.).

Багатоетнічність (*поліетнічність; мультиетнічність*) – цим терміном визначається: 1) ситуація співіснування у рамках однієї структурованої людської спільноти (етнополітичний, етносоціальний організм) осіб різного етнічного походження, носіїв різних етнокультурницьких традицій, етнічного менталітету; 2) концепція, яка стверджує, що різні етнічні й мовні групи можуть безконфліктно у взаємодії проживати у рамках однієї держави й розвивати свої мови та культури. Сьогодні практично усі країни світу є багатоетнічними; особливою строкатістю етнічного складу населення вирізняються такі країни, як Сполучені Штати Америки, Канада, Росія; значна кількість етнічних спільнот чи то вихідців із різних етносів налічується у Німеччині, Румунії, Франції, Швеції тощо. Україна є також країною з поліетнічним складом населення і ця поліетнічність посилюється нині з інтенсифікацією міграційних процесів, активним учасником котрих є сьогодні Україна. Тут мова йде про формування на основі іммігрантського компоненту нових етнічних спільнот. Моноетнічні країни на сучасній карті світу – виняток: до таких умовно можна віднести Болгарію, Південну та Північну Корею, деякі африканські країни, кордони яких утворювалися за етнічними маркерами.

Білінгвізм (*від латин. bi – два, lingua – мова*) – соціально-культурне явище, пов'язане з: 1) функціонуванням двох мов у межах однієї адміністративної чи державної території; 2) володінням однією особою двома мовами (спроможність говорити та писати двома мовами), яке виникає у наступних ситуаціях: а) оволодіння мовами для професійного заняття; б) оволодіння двома мовами для налагодження повсякденного спілкування у контактних зонах міжетнічної взаємодії. Оскільки сьогодні практично не існує одноетнічних країн, то питання володіння мовами є надзвичайно актуальним. У цій ситуації особа, яка мешкає в умовах іноетнічного довкілля, об'єктивно змушена володіти, принаймні, двома мовами – мовою більшості, яка, зазвичай, є державною чи офіційною, та мовою своєї етнічної спільноти. Білінгвізм як етнолінгвістичне явище складався історично у результаті взаємодії носіїв різних мов і культур. Найбільш стійкі й очевидні традиції білінгвізму має у Канаді. Історично білінгвізм інституалізувався тут у другій половині ХІХ-го ст. у вигляді Закону про Британську Північну Америку (1867 р.), згідно з яким англійська та французька мови

визнавалися як офіційні по усій Канаді й мусили використовуватися в усіх інституціях як на федеральному рівні, так і у провінції Квебек, більшу частину населення якої (80%) становлять франкомовні канадці – нащадки колишніх вихідців із Франції. Ситуація з білінгвізмом у Канаді відтворює обставини формування її етнічного складу населення: оскільки у цьому процесі основну роль відіграли переселенці з Англії та Франції, утворивши дві найбільші спільноти з притаманними їм культурницькими, мовними, звичаєвими традиціями. У новітні періоди статус двомовності у Канаді підтверджувався Законом про офіційні мови (1969 р.) та однойменним законом від 1988 р. Оскільки провінційні владні органи мусять виконувати федеральне законодавство, то, відповідно, у провінціях були прийняті закони щодо двомовності (англійська та французька мови). Разом з тим, враховуючи той факт, що у кожній провінції проживають і представники інших етнічних спільнот, то тут, крім визнання двох офіційних мов (практично, в усіх провінціях, за винятком Квебеку, активно реалізувався статус англійської мови, так як на їх території франкомовне населення було представлене слабо) надаються можливості функціонування й іншим мовам. Ці можливості реалізуються через спеціальні освітні програми. Така ситуація на рівні канадських провінцій фактично сприяє формуванню нового типу білінгвізму, який включає у себе англійську мову та мову тієї чи іншої етнічної спільноти. Сьогодні у провінції Квебек щодо впровадження політики білінгвізму існує своєрідна ситуація: починаючи з 1974 року Квебек єдиною офіційною мовою визнає французьку; однак низка державних послуг може надаватися англійською мовою, якщо у цьому виникає потреба. Таким чином, провінція, інституційно (згідно законодавству) залишаючись двомовною на федеральному рівні, тільки французьку мову визнає офіційною.

Геногеографія (від грець. *genesis* – народжувати та *geographia* – землеописання, від *gēa* – Земля, *grapho* – писати, описувати) – наука, що досліджує поширення характерних гаплогруп (генетичних комбінацій генів на одній хромосомі) ДНК та інших характерних ознак (маркерів) живих організмів й людини у різних географічних районах Землі. Останнім часом – нова наукова галузь, яка перебуває на межі проблем генетики, географії, еволюції та історії, й вивчає, зокрема, етнос як джерело генетичного різноманіття, а міграції та змішання етносів як найбільш могутні фактори змін розподілу частот генів. Прикладне значення геногеографії полягає у встановленні генофондів. Вперше термін “геногеографія” у науку ввів радянський генетик О. С. Серебровський (1928 р.).

Геоетнічний колектив (від фран. *collectivisme* – сукупність (людей) – термін, який пропонується для означення сукупності людей одного й того ж етнічного походження, котрі проживають у межах певної географічної території й котрі не підпадають під термінологічно визначений зміст поняття “етнічна спільнота”, тобто вони не мають усталених, стійких зв’язків між собою й не ставлять за мету підтримання та розвитку своєї

етнічності. Об'єднувальним чинником виступає лише один етнічний маркер – їх спільне походження.

Геоетнічні дослідження – дослідження етнічності у географічному контексті. При цьому основна увага звертається на ландшафтні умови формування, існування та розвитку етнічних спільнот. Акцент у геоетнічних дослідженнях робиться на впливові екологічного довкілля на трансформацію якісних характеристик спільнот – етнокультурні елементи, психоповедінкові та ментальні аспекти. Особливо інтенсивно геоетнічні дослідження розвиваються у контексті дослідження різноманітних проблем країн Східної Азії, обрядової та традиційної культури кавказьких народів, геоетнічних орієнтирів масових музичних жанрів, зокрема джазу на американському континенті.

Гетто (від італ. *getto nuove* – нова ливарня у Венеції, де пізніше примусово поселяли євреїв) – особливі квартали середньовічних міст, які виділялися для поселення євреїв. На першому етапі тут оселялися переважно багаті євреї. Гетто були властиві для корпоративного укладу того часу. Найбільш відомі гетто були тоді у Венеції, Празі, Римі, Франкфурті-на-Майні. Такого типу гетто існували до першої половини ХІХ-го ст. У нинішніх умовах (у багатьох поліетнічних країнах) гетто – це місце поселення дискримінованих національних меншин (зазвичай, зустрічаються у США, країнах Західної Європи). **Етнізоване гетто** – термін, який вживається в етнічних дослідженнях і означає місце проживання представників однієї й тієї ж етнічності з штучно створеними (в силу етнічної антипатії, расової ненависті, дискримінації за етнічними, расовим, культурними ознаками) обмеженими можливостями взаємодії з представниками іншої етнічної спільноти. Етнічні гетто формуються трьома шляхами: добровільний вибір етнічної меншиною, передусім, іммігрантами, місця поселення, дещо відокремленого від розміщення основної частини населення; примусове (силове) виселення меншин у спеціальні райони; свідоме прагнення, зазвичай, заможних білих громадян облаштовуватися окремо від інших етнічних спільнот. Відомими гетто з часів Другої світової війни були Шанхайське гетто, де утримувалися єврейські біженці із нацистської Німеччини, Австрії, Чехословаччини, Угорщини, Польщі та Литви; Варшавське гетто, Трезинське гетто, гетто Нью Йорку, Сан Франціска, Чикаго, де мешкають кольорові меншини – афроамериканці, пуерториканці, вихідці із країн Латинської Америки. Однак вони скоріше представляють сегреговані поселення, аніж гетто у їх класичному розумінні.

Горизонтальна етнічна диференціація (від латин. *differentia* – відмінність) – паралельне існування етнічних спільнот, зазвичай, невеликих, зі своєю стратифікаційною ієрархією у рамках великих інтегрованих спільнот. Вони мешкають окремо, не стимулюючи активні контакти між собою, натомість їм властива внутрішня згуртованість, що допомагає зберігати й підтримувати свою етнічність. Такий стан характерний на перших етапах поселення вихідців з інших країн у країні входу, скажімо, іммігрантам, які прибувають до США. Прикладом іншого типу

горизонтальної етнічної диференціації є структурно-організаційне буття чотирьох етнічних спільнот Тайваню, які своїми етнічними маркерами чітко відрізняються одна від другої : хокло, хакка, мейнландери й аборигени. Внутрішні міграційні процеси, інтенсифікація переміщення населення у межах однієї країни, між регіонами, зумовлені соціально-економічними та культурними чинниками, порушують межі горизонтальної етнічної диференціації й посилюють тенденцію до біологічного й культурного змішання представників різних народів.

Диглосія (від др.грець. *thio* – два, *glossa* – мова) – термін, яким означають ситуацію, коли два варіанти чи два діалекти однієї й тієї мови вживаються представниками однієї етнолігвістичної групи на одній і тій же території, але у різних функціональних сферах. Вперше ситуація паралельного існування двох варіантів однієї мови була проаналізована грецьким письменником та філологом Іоаннісом Псіхарісом. Йшлося про “книжну” форму (літературну) – катаревуса – та “народну” (дімотікі) форму грецької мови. Перша базувалася на атичних (“високих”) зразках і вважалася чистою мовою, тобто вільною від запозичень та проникнення іншомовних слів та граматичних конструкцій. Вона була надто складною для опанування. Друга представляла розмовний широковживаний варіант. З 1821 року катаревуса стала офіційною нормою письмової мови, яка відтоді називається новогрецькою. У результаті мовної реформи 1976 року у якості офіційної мови, якою здійснюється навчання та пишуться підручники, була оголошена дімотікі. Ситуації диглосії мали місце (скажімо, у Київській Русі – церковнослов’янська мова богослужіння й церковної літератури та розмовна древньоруська мова) і зустрічаються сьогодні у багатьох країнах (німецька літературна мова та “швіце дюче” у Швейцарії). У соціолінгвістиці для розрізнення двох варіантів однієї мови варіант, який використовують у літературі, офіційних документах тощо кодифікують літерою “H” – (від англ. *high* – високий), інший варіант, яким користуються широкі верстви населення означається літерою “L” – (від англ. *low* – низький). Перший сприймається як престижний. Існування диглосії, з одного боку, свідчить про незбалансованість мовної ситуації, а, з другого, слугує індексом соціального розшарування у суспільстві. Диглосія відрізняється від білінгвізму (двомовності), оскільки вони виконують різні функції; щоправда, можуть виникати обставини (при сильному розходженні “H” та “L”), коли створюється ситуація білінгвізму

Деетнізація – процес втрати етнічної традиції, що приводить до зникнення етносу як спільноти; при цьому окремі його представники можуть переходити у інший етнос, сприймаючи його етнічну традицію. Цей термін використовується у пасіонарній теорії етногенезу. Процес деетнізації, зазвичай, починається з втрати мови, згодом втрачається етнічна самосвідомість й завершується цей процес втратою етнічної ідентифікації. Деетнізація може здійснюватися як добровільно, так і примусово. У першому випадку вона є частковою, бо у цій ситуації етнофори, інтегруючись у нове етнічне довкілля, втрачають лише певні

ознаки своєї етнічності; у другому випадку вони змушені під асиміляційним тиском відмовлятися від своїх етнічних маркерів. Термін “деетнізація” у науковий обіг ввів американський етнолог й етносоціолог Фред Рігс (1985 р.), а на пострадянському просторі російський філософ П. М. Корявцев.

Держава – організоване у певні корпоративні структури населення, які функціонують у просторі та часі; певний устрій суспільних відносин; апарат публічної влади, органи, які здійснюють державну владу. Держава виникає з розпадом доплемінного ладу. Основними функціями держави є: економічна, політична, ідеологічна, соціальна, забезпечення правопорядку. За формами державного правління держави класифікуються таким чином: монархії (абсолютні, дуалістичні, парламентські), республіки (парламентські, президентські, парламентсько-президентські, президентсько-парламентські). За формою державного ладу – унітарні (Україна, Франція), федерації (Німеччина, Росія) та конфедерації (Канада, Швейцарія). На сьогодні існує кілька теорій походження держави, основними з яких є такі: *теологічна* (походить від волі Бога), *патріархальна* (походить від сім'ї й на ній базується), *договірна* (об'єднання людей на основі добровільної згоди), *психологічна* (виникає завдяки особливим властивостям психіки людей), *органічна* (держава подібна у своєму розвитку біологічному організму – від зародження до зникнення), *історико-матеріалістична* (результат розвитку і занепаду первісного ладу та більш високого рівня способу виробництва), *теорія насильства* (завоювання одних племен іншими), теорія технократизму (результат взаємодії людини з технікою). **Автономна етнічна держава** (вільна держава) – держава, яка не визнана міжнародним співтовариством, але у межах більшого етнополітичного організму вона вибудовує своє життя за власними переконаннями. У сучасних умовах автономні етнічні держави створюються штучно, на частині території, яка входить до складу іншої держави й яка населена відмінними від титульного для цієї держави етносу етнічними спільнотами, чи то певна етнічна спільнота становить більшість на території, що оголошується окремою державою. Їх виникнення стимулюється ззовні й вони використовуються у протиборстві двох держав на міжнародній арені – наприклад, Абхазія, Косово, Південна Осетія, Придністровська Республіка. **Етнічно гетерогенна держава** (від грець. *heteros*– інший, чужий) – держава, яка складається із більше, ніж однієї етнічної спільноти. Сьогодні переважна більшість держав є поліетнічними, чи з поліетнічним складом населення. Наприкінці ХХ-го ст. серед усіх держав лише 12 держав (9%) умовно можна віднести до етнічно гомогенних – тут основна етнічна спільнота складає майже сто (проте знову ж таки не всі сто) відсотків населення. У 25 державах (18,9%) основна етнічна спільнота сягає 90% усіх мешканців, ще у 25 країнах вона складає 75-89%, у 31 країні (23,5%) – від 50 до 70%, а у 39 країнах (29,5%) – менш ніж половину населення. В окремих випадках кількість етнічних груп в одній країні навіть перевищує 100. Скажімо, одна п'ята мешканців Східної Європи належить до етнічних меншин, а в усій Європі налічується понад 100 етнічних груп з загальною чисельністю

понад 100 млн. чоловік. Для Канади, скажімо, етнічна строкатість вимірюється такими цифрами: близько 45% її населення – це англоканадці, 29% – франкоканадці, решта 26 відсотків – представники понад 90 етнічних спільнот. Навіть у новоутворених державах після розпаду Радянського Союзу та Югославії етнічні меншини складають від 10 до 30 відсотків їх населення. Україна є також поліетнічною країною: тут налічується, принаймні, зо два десятки чітко структурованих етнічних спільнот, які здатні відтворювати себе в етнокультурному й суспільно-громадському сенсі через свою системну організаційну й культурно-освітню діяльність, а взагалі на її території проживають вихідці із близько 130 етносів. **Етнічно гомогенна держава** (від грець. *otios* – однаковий) – держава, домінантну частину населення якої, зазвичай, складають представники однієї етнічної спільноти; вихідці із інших етносів, проживаючи на її території вони нечисельні, внутрішньо не структуровані й їх присутність в етнокультурному плані непомітна. Впродовж певного часу вони повністю асимілюються домінуючою спільнотою. **Моноетнічна держава** – держава, населення якої складається переважно з однієї етнічної спільноти. Прикладами таких держав можуть бути Південна Корея та Північна Корея. До початку масового в'їзду в країну турецьких іммігрантів (1960-і рр.) такою була Федеративна Республіка Німеччина. **Незалежна етнічна держава** – за Фредом Ріггсом, держава, яка складається із однієї етнічної спільноти й яку визнає міжнародне співтовариство. Термін “незалежна етнічна держава” можна вважати синонімом терміну “моноетнічна держава”. Певні тенденції до створення такої держави є у Косово, що визнана як незалежна держава, котра виникла у 2008 році на території Сербії й на 92% складається із косовських албанців (“косоварів”): вона визнана 70-ма державами і, витісняючи сербів з території Косово, прагне перетворитися у незалежну етнічну державу (*моноетнічну державу*).

Екзогамія (від грець. *ekso* – зовні, поза; *gamos* – шлюб) – укладання шлюбів за межами однієї етнічної спільноти, що є характерною ознакою міжетнічної взаємодії. Термін “екзогамія” у науковий обіг був уведений англійським антропологом Дж. Мак-Леннаном у 1865 році. Феномен екзогамії вивчався такими дослідниками, як Л. Морган, Е. Тейлор, К. Леві-Стросс, С. П. Толстов, Ю. І. Семенов. За первіснообщинного ладу цей термін означав заборону шлюбів між представниками родинних колективів, яка вводилася з метою позбутися негативних наслідків від шлюбів між родичами по крові, вийти за межі свого колективу й розширити соціальні відносини з іншими колективами, переборення конфліктів у колективі, причиною яких були шлюби між родичами.

Екзоетнік (від грець. *ekso* – зовні, поза; від грец. *ethnos* – народ) – особа, яка на даний час не є членом цієї даної етнічної спільноти, але вона може бути членом іншої спільноти. Віднесення її до тієї чи тієї спільноти базується на її етнічному походженні або її етнічній самоідентифікації. Така ситуація трапляється, коли іммігранти потрапляють до країни, де на час їх в'їзду не було згуртованої спільноти вихідців із їх етносу й на

шляхах пошуку структурування у новому довіклі вони приєднуються до схожої в етнокультурному та ментальному плані спільноти людей, ідентифікуючи себе з нею. Або ж, виходячи з кон'юнктурних мотивів зараховують себе до більш престижної й соціально стабільної спільноти. Прикладом можуть бути випадки із історії українських переселенців до Америки наприкінці ХІХ-го та на початку ХХ-го століть, коли у офіційних документах вони записувалися як поляки; чи то частина етнічних українців в Україні за радянських часів у переписах населення ідентифікувала себе як росіяни.

Екзонім (від грець. *ekso* – зовні, поза; *onoma* – ім'я) – топонім, або ж етнонім, який не вживається місцевим населенням чи то народом, у тому числі й на офіційному рівні, для назви народів, земель, географічних об'єктів, населених пунктів тощо, але використовується стосовно них зовнішніми спільнотами. Усі екзоніми поділяються на екзотопоніми (іншомовні назви топонімів) та екзоетноніми (іншомовні назви етнонімів). Часто екзонімом є назви, адаптовані до умов та вимови в іншій мові, наприклад, українська “*французи*” адаптована із французької “*франсе*”, “*поляки*” (укр.) – “*поляци*” (поль.). До екзонімів належать також латинські назви країн, міст та народів: *Helvetia* (Гельвеція) – Швейцарія; *Leopolis* (Леополіс) – Львів. Зазвичай, екзоніми мають історичне походження. Так, албанці (автоетнонім “*шкіптар*”) – на Балканах жили іллірійські племена зі схожою назвою; угорці (самоназва “*мадярок*”) – від угрів, представників угро-фінських народів; ірландці (самоназва “*айріш*”, “*ейренах*”) походить від кельтської назви острова Ірландія “*Ейре*”.

Ендонім (від грець. *enthos* – усередині, вдома; *nomos* – ім'я) означає “місцеву назву”, назву географічного об'єкта мовою населення, яке проживає у межах цього об'єкта, й відтворена його мовою.

Ендоетнонім (самоназва) – назва народу, етнічної спільноти, яку його представники привласнюють самі собі, й яка часто-густо відрізняється від тієї, котрою їх іменують у науковій літературі чи довоколишнє середовище (наприклад, офіційна назва “*фіни*” – ендоетнонім “*суомалайсет*”, угорці – ендоетнонім “*мадярок*” – угорці); ім'я народу, яке цей народ присвоює сам собі й яке відрізняється від вживаного у науковій літературі та суспільній практиці (наприклад, “*мадярок*” – угорці).

Етнізація – зростання впливу етнічних чинників на розвиток суспільства, проникнення етнічності у ті чи ті сфери його життя. Цей процес активізувався у середині 1960-х рр. у США, а згодом і у Канаді, коли тут загострилися проблеми відносин між афроамериканцями, вихідцями із Латинської Америки та владою, яку в основному представляли білі. В Україні цей процес розгортається після проголошення нею незалежності, коли представники етнічних спільнот отримали можливість вільно маніфестувати свою етнічність, підтримувати й розвивати її. Виявами етнізації є такі приклади: представництво вихідців із етнічних спільнот в органах державного управління та місцевого самоврядування; діяльність громадських

організацій національних меншин; пропагування через радіо, телебачення, культурно-мистецьку діяльність своєї етнічності.

Етніцизм (від грець. *ethnos* – народ) – ідеологія, яка вибудовує систему заходів, спрямованих на захист, підтримку, збереження й розвиток тієї чи тієї етнічності (етнічної спільноти). Етніцизм властивий для діяльності лідерів громадських організацій національних меншин, представникам етнічних спільнот у виборних органах, органах державного управління і місцевого самоврядування. З особливою силою етніцизм виявляється під час активізації етнічних рухів.

Етнічна батьківщина – країна, звідки походять представники етнічних спільнот, які на даний час проживають на даній території, так і на території іншої країни в умовах іноетнічного довкілля. Етнічна батьківщина є соціально-економічним феноменом, котрий характеризується взаємодією у рамках одного територіального ареалу соціальних, культурних, економічних, екологічних чинників. Крім цього, люди, які вважають той чи той природно-географічний ареал етнічною батьківщиною, мають спільну історію й історичні символи. Поняття “етнічна батьківщина” має особливе значення для розсіяних народів, класичний приклад яких становлять євреї, змушені колись залишити терени стародавнього Ізраїлю. Унаслідок розвитку з кінця ХІХ ст. єврейського національного руху з повернення на історичну батьківщину утворилася Держава Ізраїль (1948 р.). Парадоксом ситуації, що склалася, є те, що цей же терен вважають своєю етнічною батьківщиною і араби-палестинці, які стали там жити вже після вигнання євреїв.

Етнічна влада (запозичене з *чеської*, або з *польської* – сила, мати змогу) – обсяг владних повноважень, якими через своїх представників диспонує й реалізує та чи інша етнічна спільнота у поліетнічному суспільстві. Для реалізації етнічної влади необхідно бути присутнім у виборних органах, органах державного управління та місцевого самоврядування.

Етнічна гомогенізація (від грець. *omios* – однаковий) – процес формування етнічно однорідних сімей, колективів, спільнот; вибудовування моделей життєдіяльності, які фактично базуються на одній етнічній основі. Такий процес має місце у етнічно однорідних країнах, до яких сьогодні умовно можна віднести лише кілька, – наприклад, Південну Корею, Північну Корею, або ж в етнічних спільнотах в умовах етнокультурного ренесансу.

Етнічна група – (від фран. *groupe* – сукупність людей), певна кількість людей, які представляють собою частину того чи того етносу, перебувають за межами розміщення його основного масиву, усвідомлюють спільність свого походження, постійно взаємодіють між собою й характеризуються певним ступенем внутрішньої згуртованості й солідарності, об’єднані спільними інтересами, спільним походженням та спільною історичною пам’яттю (реальними або уявними). Сукупність людей стає етнічною групою тоді, коли вони ідентифікують себе один з одним, чи ідентифікуються іншими як цілісний організм на

основі расових, культурних, мовних, економічних, релігійних, політичних маркерів. Базовими характеристиками етнічної групи має бути, передусім, культурна й біологічна подібність, а також тяглість у часі (від минулого до майбутнього), яка забезпечується міжпоколінною передачею спільної мови, культурницьких традицій. У сучасних етносоціологічних дослідженнях етнічна група розглядається як різновид соціальної групи; вона може бути як автохтонного, так і іммігрантського походження. У західній науковій літературі термін “етнічна група” вживається для підкреслення її відмінностей від суто іммігрантських груп, особливо на перших етапах їх перебування у країні входу. **Етнолінгвістична група** – сукупність носіїв мови чи мовного діалекту, яка є маркером їх належності до певної етнічної спільноти. Термін “*етнолінгвістична група*” використовується для відтворення якісних характеристик етнічної спільноти, розселеної в одному й тому ж ареалі, й своєрідності трансляції культурницьких традицій та звичаїв, а деколи, й традицій господарювання на території розміщення лінгвофорів (носіїв мови). **Етнографічна група** – локальна частина етносу, якій властиві окремі специфічні елементи культури, побуту, звичаїв, що великою мірою визначаються особливостями його розміщення, передусім, пов’язаними з природо-географічними умовами. Характерною особливістю членів етнографічної групи є те, що вони не володіють етнічною самосвідомістю й піддаються зовнішнім впливам, великою мірою визначають перспективи їх існування – аж до зникнення. Чинниками виникнення етнографічної групи є такі: ізолюваність впродовж тривалого часу від території розміщення материнського етносу; завоювання іншими народами частини територій сусідніх країн; колонізація територій, на яких проживало туземне населення. Етнографічні групи у висліді міжетнічної взаємодії здатні, трансформуватися, утворюючи субетноси, асимілюватися, вливаючись у іноетнічне довкілля, зазвичай, в етнічні спільноти, які представляють титульні етноси. В етнонаціональній структурі населення України фахівці виділяють такі етнографічні групи: бойки, гуцули, лемки, литвини, пінчуки, поліщуки. Деколи назви етнографічних груп співпадають з назвами історико-етнографічного регіону, наприклад, литвини (частина української території свого часу була у складі Великого князівства Литовського), пінчуки (Пінський край – Білорусь), поліщуки (Полісся). **Етноконфесійна група** – сукупність людей, які, маючи спільне етнічне походження, характеризуються не лише монокультурною, але й релігійною спільністю. Головною відмінністю етноконфесійної групи від інших різновидів етнічних спільнот є те, що їх етнічність співпадає з їх віросповіданням й є основним їх маркером, за яким їх можна вирізнити із низки схожих груп людей. Приклади етноконфесійної групи: караїми, грузинські євреї серед євреїв; старообрядці і молокани в руському етносі, меноніти серед німців; копти в Єгипті. Етноконфесійним групам властиві усталені й стійкі внутрішні зв’язки, традиціоналізм, консерватизм.

Етнічна дивергенція (від латин. *divergere* – віднаходити розбіжності) – поділ етнічної системи й поява нових систем такого типу шляхом відділення

від тієї чи тієї етнічної спільноти її частини чи то шляхом подрібнення цієї спільноти на кілька.

Етнічна дисперсизація (від латин. *dispergere* – поширювати, розсіювати) – відділення від первинної етнічної спільноти відносно невеликих етнічних структур й розселення їх поза межами своєї етнічної території. Така ситуація утворюється у результаті міграційних процесів, коли частина представників того чи того етносу полишає межі своєї території й поселяється в іноетнічному довкіллі, утворюючи там свої ареали. Процеси етнічної дисперсизації мають місце на макрорівні (поселення поза межами своєї етнічної батьківщини) і на мікрорівні (розсіяне розселення у країні нового перебування, поза межами основного ареалу – угорці, наприклад, компактно проживають у Закарпатті, але певна їх частина мешкає, скажімо, у Криму).

Етнічна диференціація (від латин. *differere* – розрізняти) – процес формування маркерів, за допомогою яких розрізняють одну етнічну спільноту від іншої. Серед основних маркерів – мова, елементи побуту, звичаєва культура, обрядова активність, подеколи релігія. Етнічна диференціація може стимулювати формування нових етнічних спільнот, як також серапаративногенних тенденцій в етнонаціональному розвитку поліетнічних країн. Міжетнічна, міжкультурна взаємодія послаблює дію силового поля етнічної диференціації.

Етнічна ідентифікація (від латин. *identifico* – ототожнення) – психологічний процес ототожнення, когнітивне й емоційне уподібнення індивідом себе з іншою особою, групою, етнічною спільнотою. Це процес усвідомлення індивідом своєї належності до етнічної групи, котрий виявляється у власній концепції “Я” щодо стосунків з іншими. Він допомагає індивіду оволодівати різними видами соціальної діяльності, засвоювати і втілювати соціальні норми і моральні цінності. Витоки етнічної ідентифікації знаходяться в минулому на конкретному етапі етногенезу спільноти (історична доля свого народу, етнічні символи культури, традиції, звичаї, мова, релігія, територія тощо). А елементи етнічної ідентифікації включають у себе ступінь віднесення всіх процесів ототожнення суб’єкта зі своїм етносом. До етноідентифікаційних маркерів етнічного розвитку спільноти належать расово-біологічний (родові корені), клімато-географічний (історична територія) та соціокультурний (історичне минуле, етнічні символи культури тощо). Індивідуальна етнічна самоідентифікація людей із різними етнічними коренями визначається місцем проживання й етнічним оточенням, мовою спілкування, сімейними та культурними традиціями. В аспекті групової свідомості етнічної ідентифікації треба досліджувати як процес самопізнання. У структурі етнічної ідентифікації саме цінності займають особливе місце, оскільки вони представляють частину світогляду спільнот і виступають своєрідною системою, яка забезпечує ідентичність. Етнодиференціюючі ознаки ідентичності – це “зворотній бік” самоідентифікації, оскільки через її критерії відбувається світосприйняття “не-нас”. Засвоюючи “об’єктивну ідентичність”, індивід реалізує власну “суб’єктивну”. Для

етнічної ідентифікації важливе значення мають різні символи: будівлі, етноніми, право, прапори, репрезентативні постаті. Етнічна ідентифікація має два напрями спрямованості: зовнішню і внутрішню. Перший напрям спрямований на фіксацію свого місця у системі суспільних відносин, ставлення до подій свого життя. Другий надає відчуття впевненості, безперервності і протяжності у процесі психологічної цілісності. Етнічна ідентифікація може виявлятися у будь-яких формах, що включають в себе різні психологічні механізми та види діяльності, різні ступні засвоєння індивідом будь-яких ролей, норм та цінностей. Існує три форми ідентифікації: звичайне емоційне ототожнення себе з реальною чи вигаданою особою, включення себе до окремої номінальної соціальної групи (вікової, національної), зарахування індивідом себе до реальної соціальної групи.

Етнічна історія (від протоіндоєвропейського *wid-tor* – знати, бачити; від грець. *storia* – історія, оповідання) – наукова галузь, яка вивчає процеси, що відбуваються з народами (етносами), після того, як вони виникли, їх розвиток і можливе їх зникнення. Власне, етнічна історія починається після завершення процесу етногенезу. Предметним полем етнічної історії як галузі наукового знання є такі проблеми: виникнення етнічних спільнот (племена, народності, народи, етноси, нації); детермінування рис цих спільнот, трансформації самих етнічних спільнот у конкретних історико-соціальних умовах; розселення, етнічна динаміка населення територій, формування нових етнооб'єднань; етнокультурні процеси у часовому просторі, роль звичаїв, традицій у збереженні та розвитку етнічних спільнот на різних історичних відтинках.

Етнічна картина світу – сукупність етнічного розмаїття сучасного світу, яке усвідомлюється індивідами й відбивається у їх свідомості, ціннісних орієнтаціях та їх взаємодії з довколишнім світом. Концепцію “картини світу” (world-view) запропонував Р. Редфільд і вона асоціюється, передусім, з його іменем. За його визначенням Редфільда, “картина світу – це бачення світобудови, характерне для того чи іншого народу, це уявлення членів суспільства про самих себе і про свої дії. Концепція “картини світу” намагається побачити явища культури, передовсім, зсередини і лише потім прийти до їх “зовнішнього” осмислення, тобто використовується культурно-специфічний підхід, за допомогою якого індивід намагається зрозуміти явища довколишнього середовища.

Етнічна категорія – цей термін у науковий обіг ввів відомий англійський етнолог Е. Сміт у своїй книзі “Етнічне відродження у сучасному світі”. За його визначенням, етнічною категорією визнаються окремі особи того чи того походження, яким властивий високий ступінь асиміляції і які, окрім походження, нічим іншим не пов'язані з відповідним етносом. Прикладом етнічної категорії можуть бути вихідці з України та їхні нащадки, які тривалий час проживали в умовах іноетнічного довкілля та під його впливом, а також такі, які у процесі цілеспрямованої державної політики втрачали риси, що визначали їхню сутність як українців. Така ситуація мала місце у багатьох регіонах

розселення представників українського етносу (Росія, США, Канада, Аргентина, Німеччина). За певних умов може відбуватися процес відродження етнічної самосвідомості, у якому представники етнічної категорії активніше залучаються до збереження й розвою своєї етнічної самобутності в іноетнічному середовищі, перебираючи, або ж відроджуючи все більше якостей (у побуті, культурі), через які вони зміцнюють свої зв'язки з ядром українського етносу і більшою мірою усвідомлюють себе українцями.

Етнічна квота (від латин. *quota* – частина) – відбір (обрання) членів тієї чи іншої етнічної спільноти для зайняття тих чи тих ніш у соціальній, економічній, політичній чи культурній сфері суспільного розвитку за чітко визначеними правилами. Принцип етнічних квот застосовувався у США під час активізації виступів афроамериканців, латиноамериканців, представників інших національних меншин за свої права, починаючи з 1960-х років. На ринку праці, у вищих навчальних закладах тощо виділялася певна частина місць (квота) для національних меншин і роботодавці змушені були приймати на ці місця лише вихідців із національних меншин. При відмові останні свої права відновлювали через суд. Така практика розв'язання проблем етнонаціонального розвитку набула назви “дискримінація навпаки” та “позитивні дії”.

Етнічна культура (від латин. *cultura*) – сукупність матеріальних і духовних цінностей, які вироблені тією чи тією етнічною спільнотою, система ціннісно-культурницьких традицій, яка базується на етнічних маркерах, усвідомлюється представниками певних людських спільнот як атрибут їх життєдіяльності, що передбачає їх підтримку й розвиток. У сучасних умовах етнічну культуру розуміють як систему визначених стереотипів, норм поведінки представників етнічних спільнот; серед головних функцій етнічної культури – етноутворююча, етноадаптивна, етнозберігаюча, етнозахисна.

Етнічна кухня (від нім. *kuesche* – сукупність кулінарії народу, регіону, країни) – їжа, напої, приготувані за старовинними й новітніми рецептами традиційної культурницької традиції певної етнічної спільноти, зазвичай, з інгредієнтами, властивими саме цій спільноті. Сьогодні етнічна кухня інших народів поширена у будь-якій країні світу, зокрема і в Україні. Найбільш популярними і поширеними етнічної кухні є арабська, азійська, італійська, китайська, мексиканська, французька, японська.

Етнічна ментальність (від латин. *mens, mentis* – розум, інтелект) – це форма духовно-культурного самовияву представників етнічних спільнот, яка засвідчує наявність у них етнодиференціюючих ознак. Останні коріняться в особливостях культурно-господарської діяльності, у психічному складі, поведінці, етнокультурних конструктах; етнічна ментальність – це спосіб сприйняття довколишнього світу й особливостей реагування на його явища, що визначається етнічними чинниками. Етнічна ментальність є важливою складовою етногенезу

будь-якого народу, а її виявом – характерні особливості світосприйняття, моральні норми та цінності, настрої, форми взаємин.

Етнічна мобілізація (від фран. *mobiliser* – приводити у рух) – процес, у ході якого у етнічних колективів з'являється бажання (воля) до трансформації в етнічні групи чи то у етнонації. Різновидом етнічної мобілізації у сучасну епоху можуть бути етнічні рухи, які стимулюють відродження етнічностей, активізуючи діяльність по збереженню й розвитку етнічної культури, звичаїв, традицій, що сприяє згуртуванню етнічних спільнот в умовах поліетнічних держав й конституювання їх як функціональних компонентів структури населення тієї чи тієї країни.

Етнічна одиниця – індивід, колектив, річ, визначальними характеристиками яких є етнічні маркери. Нейтральний термін, який використовується для фіксації етнічних властивостей індивіда, колективу, речі.

Етнічна організація (від грець. *organon* – інструмент) – добровільне неурядове об'єднання громадян того чи іншого етнічного походження, що формується на приватній основі й передбачає їх об'єднання з метою збереження етнокультурної спадщини, підтримки й розвою своєї етнічності через обмін етнічною інформацією, здійснення різноманітних етнокультурних заходів й участь у них осіб одного й того ж етнічного походження, а також осіб, які поділяють цінності цієї етнічної спільноти. Етнічні організації існують у кожній поліетнічній країні світу. В Україні на початок ХХ-го ст. їх налічувалося на різних рівнях (від місцевого до всеукраїнського) понад 1200.

Етнічна пам'ять – структурована на основі етнічних чинників система інформації та знань про самих себе, етнічних спільнот, народів та про довколишній світ. Важливою функцією етнічної пам'яті є те, що її носії здатні відтворювати минуле через збереження міфів, фольклору, традицій, звичаїв, обрядів. Етнічна пам'ять активізується у періоди етнічного відродження, вона є одним із основних його атрибутів.

Етнічна самоідентифікація – свідомий акт етнічного самовизначення людини, процес ототожнення, уподібнення себе особою з певною етнічною спільнотою. Етнічна самоідентифікація має зовнішню і внутрішню спрямованість. У першому випадку йдеться про з'ясування сутності особи, свого місця у суспільно-громадських стосунках через ставлення до минулого, сучасного і майбутнього. У другому випадку вона відбиває почуття послідовності, тяглості, належності до єдиної психологічної цілісності. У цьому когнітивному процесі особою усвідомлюються деякі її власні риси, властивості, та якості, які повторюються у людях тієї чи тієї спільноти. Це може бути мова, особливості поведінки, риси способу життя, традиції та звичаї, антропологічний тип, іноді релігійні вірування тощо. Процес етнічної самоідентифікації на особистісному рівні протікає не у “чистому” вигляді, а разом з іншими процесами: трудової, громадської, політичної діяльності, спілкування, побутової поведінки тощо. Почуття етнічної належності в сучасних індустріальних суспільствах виконує компенсаторну функцію. Воно відшкодовує ті втрати у сфері

особистісно-психологічного комфорту, які створюються у результаті виконання соціальних ролей.

Етнічна самосвідомість – усвідомлення індивідом належним себе до певної етнічної спільноти та своєї відмінності й спорідненості у процесі порівнянні себе з іншими етнічними спільнотами. Етнічна самосвідомість формується на основі засвоєння елементів культури, звичаїв, традицій, котрі є якісними характеристиками етнічних спільнот; вона складає основу їх формування й великою мірою нею визначається рівень стійкості тієї чи тієї етнічної спільноти. Головними ознаками етнічної самосвідомості є усвідомлення спільного етнічного походження, спільних етнопсихологічних рис, спільності етнічної культури, етнічна самоідентифікація. Етнічна самосвідомість є одним із основних критеріїв виокремлення тієї чи тієї етнічної спільноти у поліетнічному суспільстві. Етнічну самосвідомість можна розглядати на психологічному й ідеологічному рівнях. Перший – це складова повсякденної свідомості, яка включає у себе когнітивні уявлення, стереотипи, установки тощо; другий – це ідеологеми, які формуються й пропагуються цілеспрямовано, передусім, інтелігенцією.

Етнічна сегментація (від латин. *segmentum* – частина) – фрагментарне розміщення невеликих етнічних спільнот або їх частин у поселенському контексті того чи того етнополітичного організму. Приклади етнічної сегментації дає поселенська структура деяких етнічних спільнот України, передовсім, розселених компактно (скажімо, угорці на Закарпатті, румуни на Буковині), китайці чи то італійці у певних кварталах Нью Йорку).

Етнічна символіка (*сукупність символів*) (від грець. *simvolio* – щось зведене в одне ціле) – речові, графічні, звукові умовні знаки або умовні дії, пов'язані з походженням людини чи явища, що відтворюють їх етнічну сутність; а у випадку з людиною, ще й нагадують про її етнічне минуле та етнічне довкілля. Оскільки сама культура, зокрема етнічна, певною мірою наповнена символами, то вони виступають своєрідними культурними кодами, проникнення у сутність яких дає змогу зрозуміти єство етнічності. Етнічні символи виконують функцію закріплення стереотипізованих уявлень про довколишній світ з акцентуацією на його етнічні риси. Джерелами, які формують етнічну символіку, можуть бути природознавчі та суспільствознавчі уявлення представників етнічних спільнот про матеріально-господарську та духовну діяльність, а також результати цієї діяльності. Прикладами етнічної символіки є, скажімо, уявлення про колір офіційного прапора України, що еволюціонувала (етнічна символіка) у національну символіку; обрядові пісні, особливо у локальному етнокультурному просторі; музичні інструменти, як от бандура для українців; рослини, кактус пейот для індіанців Америки. Етнічна символіка за певних умов відіграє консолідуючу роль у згуртуванні представників того чи того етносу; ця роль стає очевидною, коли людина чи група людей потрапляє в іноетнічне довкілля. Підтвердження цьому знаходимо,

простежуючи історію переселення українців за океан й прагнення їх до адаптації у нових соціокультурних умовах.

Етнічна спадщина – накопичені впродовж тривалого часу елементи духовної й матеріальної культури, звичаї, обряди, ціннісні орієнтації тієї чи іншої спільноти з чітко вираженими етнічними характеристиками, які знаходять застосування у сучасних практиках. За умов етнічного відродження, яке властиве для поліетнічних країн світу (Україна не є винятком) зростає зацікавленість представників різних етнічних спільнот своїм минулим, походженням і етнічна спадщина відіграє важливу роль у формуванні чи розвої етнічної самосвідомості. Сьогодні у світі існує велика кількість державних інституцій, громадських рухів та організацій, які опікуються етнічною спадщиною у своїх країнах. Скажімо, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України інтенсивно вивчає різні аспекти етнічної спадщини українського народу; у США функціонують чимало організацій, як от Рада етнічної спадщини, музеї етнічної спадщини у багатьох американських містах; в Інформаційному центрі бібліотечних архівів, філії якого знаходяться по усіх США, зібраний могутній масив бібліографії з етнічної спадщини; у Європі існує мережа етнічної спадщини, яка постійно організовує конференції з проблем збереження етнічної спадщини. Прикладом збереження етнічної спадщини українців та їх нащадків у Канаді є “Село української культурної спадщини (музей просто неба)” у місцині Калина Кантрі (80 км. від м. Едмонтон, провінція Альберта), де можна познайомитися з життям, зокрема побутом, елементами етнокультури, українських іммігрантів періоду 1892-1930 рр.

Етнічна стратифікація (від лат. – *stratum* – шар, прошарок, верства) – позиція, яку займає та чи та етнічна спільнота у соціально-економічній ієрархії конкретного суспільства. Етнічна стратифікація визначається прибутками, рівнем соціального самопочуття й певною мірою – етнічним походженням. Однією з основних ознак наявності стратифікації у суспільстві є нерівноправність становища етнічних спільнот.

Етнічна установка – психологічний стереотип сприйняття й інтерпретації довколишньої реальності та формування свого ставлення до неї через призму етнічності й етнічної належності. Вона фокусує у собі переконання, погляди, думки, судження про себе та про інших, про явища довколишнього світу, які базуються на етнокультурних чинниках своєї спільноти.

Етнічна характеристика (від грець. *karakter* – чеканий штемпель, печатка) – фіксація властивостей індивіда, речі, явища, пов’язаних з етнічним походженням. Етнічна характеристика включає найбільш усталені властивості, які утримуються впродовж довгого часу й мало піддаються змінам під впливом різного роду факторів. Це, передусім, мова, етнічні символи, етнічні автостереотипи.

Етнічна функція (від латин. *functio* – діяльність) – дії, пов’язані з підтриманням, збереженням, розвитком тієї чи тієї етнічності й реалізацією прав осіб, які належать до тієї чи іншої етнічної спільноти. Етнічна функція найбільш очевидно виявляється у культурі, мові, релігії, звичаях.

Етнічне (від грець. *ethnos* – народ) – специфічні елементи матеріальної та духовної культури людських спільнот, які виконують функції об’єднання та розмежування етносів; такими елементами (носіями етнічного) є мова, культура (передовсім, звичаї, обряди, народне мистецтво), психіка.

Етнічне маркування (*приписування властивостей*) (від нім. *markieren* – відмічати, ставити знак) – використання етнічних характеристик для визначення будь-якої особи з метою її виокремлення у поліетнічному середовищі. Метод етнічного маркування використовується тоді, коли виникає необхідність глибокого вивчення того чи того етнічного аспекту явища, процесу, або порівняння етнічних явищ, етнічних процесів.

Етнічне насильство – дії проти особи або групи, які завдають моральної чи то фізичної шкоди й причиною яких є етнічне походження. Зазвичай, етнічне насильство базується на етнічній ненависті й подеколи стимулюється політичними лідерами та лідерами етнічних рухів з метою зайняття престижних ніш у суспільному житті, або територій, населених представниками інших етнічних спільнот. Формами етнічного насильства є етнічний тероризм, етнічно мотивований тероризм, етнічна зверхність, расистська зверхність, расистський тероризм (у формах расизму та ксенофобії), погроми, праворадикальний екстремізм. Питання етнічного насильства досліджували єврейський соціолог Людвіг Гумплович (1909 р.); у новітній час – Амі Хуа, Кевін Б. МакДоналдз. Приклади етнічного насильства: дії Ку Клуks Клану у США, дії хорватських усташів, заворушення в Кондопазі (Карелія, Росія, 2006 р.), геноцид узбеків у м. Ош (південь Киргистану, червень 2010 р.).

Етнічне пограниччя – територія поблизу кордонів (як мінімум двох держав; зазвичай, до ста кілометрів), на якій проживають носії різних етнічностей, або ж представники одного і того ж етносу по обидва боки кордону, що перебувають у постійній взаємодії. Прикладами етнічного пограниччя є українсько-угорське, українсько-польське, українсько-словацьке пограниччя тощо. На етнічному пограниччі у результаті міжетнічної взаємодії формуються специфічні ідентичності, які у літературі називають пограничними ідентичностями. Етнофори пограниччя є часто носіями двох, трьох, а іноді й більшої кількості ідентичностей.

Етнічне походження – належність до певної етнічної спільноти за народженням. Етнічне походження виступає важливим етнічним маркером особи. Воно не набувається, а встановлюється за народженням, тому, на відміну від інших етнічних маркерів, не втрачається. Щоправда, за певних умов носії цього маркера можуть

відмовлятися від нього, або приховувати його. Така ситуація складалася в іммігрантському середовищі в Америці у кінці XIX – на початку XX ст., передусім, серед українців, коли заради соціальної мобільності у новому етнічному довіллі вони приховували своє етнічне походження, чи модифікували свої прізвища, зазвичай, на польський лад. В умовах етнічного ренесансу етнічне походження ставало базовою ознакою, яка давала можливість маніфестувати свою належність до тієї чи тієї етнічної спільноти.

Етнічний консенсус (від латин. *consensus* – згода) – досягнення згоди, однаковості між двома, або більшою кількістю акторів зі спірного питання; узгодження позиції й дій різних етнічних спільнот щодо сприйняття одного й того ж явища й, відповідно, реакції на нього, що відтворюється у спільних заявах та організаційних заходах. Етнічний консенсус як шлях до розв’язання проблемних питань у відносинах між різними етнічними спільнотами набирає особливого значення, починаючи з середини минулого століття, коли у поліетнічних країнах світу загострюються стосунки між правлячою (домінантною) етнічною спільнотою, вихідці з якої, зазвичай, представляють владу, і меншинними компонентами етнонаціональної структури суспільства, а подеколи й на рівні меншина-меншина.

Етнічний конфлікт (від латин. *conflictus* – зіткнення, боротьба) – ситуація, яка виникає у результаті загострення стосунків, основним спонукальним чинником якого є етнічність. Дослідники, використовуючи термін “етнічний конфлікт”, концентрують увагу на внутрішніх (на відміну у випадку, коли мова йде про міжетнічний конфлікт) характеристиках етнічних явищ, корті можуть генерувати етнічний конфлікт, наприклад, негативні етнічні стереотипи у представників тих чи тих етнічних спільнот щодо інших етнофорів.

Етнічний маркер (від нім. *markieren* – відмічати, ставити знак) – ознака, риса, характерна для особи чи то спільноти, пов’язана з їх походженням, що виокремлює особу або спільноту в етнічних мережах. Етнічними маркерами можуть бути мова, елементи культури, звичаї тощо. Етнічні мережі відграють важливу роль у згуртуванні етнічних спільнот.

Етнічний менталітет (від латин. *mens* – те, що стосується розуму) – структуроване сприйняття довколишнього світу й реагування на нього конкретним індивідом, представником тієї чи іншої спільноти, за якими визначається його належність до визначеної спільноти. Дослідники етнічності, зокрема і природи етносу, етнічний менталітет розглядають, передусім, у контексті поняття “традиція” (у більш вузькому розумінні, та її частина, яка не матеріалізується), тобто традиція, яка пов’язана з етнічно маркованою психікою. Етнічний менталітет, згідно з сучасним трактуванням (скажімо, істориками), має дві складові – світосприйняття і самосвідомість. Представники інших наук, наприклад, етнології, етнопсихології, увагу акцентують на неусвідомленому й усталеному пласті, який включає у себе певні розумові моделі, котрі можуть визначати поведінку етнічно маркованого індивідуума стосовно того чи того явища, процесу.

Етнічний образ світу – сприйняття та відтворення представниками того чи іншого етносу елементів (частини) довколишнього світу або найбільш загальних уявлень про цей світ; відтворення у масовій свідомості представників певного етносу найбільш загальних уявлень про довколишній світ і соціальну дійсність, своєї ролі у взаємовідносинах з іншими народами. Психологія етнічного образу є конкретно-наукове знання про те, як у процесі своєї діяльності представники певного етносу вибудовують образ світу, у якому вони живуть, діють. Етнічний образ світу стає основою, підґрунтям етнічної картини світу, яка фактично є невербалізованим, імпліцитним вираженням розуміння членами кожного суспільства, зокрема і етнічної спільноти, “правил життя”, що диктуються їм соціальними, природними та “надприродними” силами. Етнічний образ світу досліджує когнітивна антропологія, об’єктом вивчення якої є система організації елементів культури, а не самі по собі елементи культури. Відмінності між образами світу у традиційній свідомості різних етносів є тим більшими, чим далі віддалені їх мови одна від одної, оскільки граматична будова мови нав’язує спосіб членування і опису довколишньої дійсності і суджень про неї.

Етнічний ритуал (від латин. *ritualis* – обрядовий) – сукупність звичаєвих дій, які у символічній формі відтворюють зв’язок індивіда, етнічних спільнот з найбільш вагомими для них явищами, цінностями, довкіллям, зазвичай, усталеними й такими, що мають давні традиції, укорінені у древній історії етнічних спільнот (племен, етносів, субетносів тощо). Західні дослідники, передусім психологи та психотерапевти, звертають увагу на лікувальні властивості етнічного ритуалу. Серед тих народів, які активно використовують етнічний ритуал саме у таких цілях, – це народи традиційних суспільств (аборигени, корінні народи), японці (у них ця процедура прибрала назву “японська тиха терапія”) та деякі інші народи. Сутність лікувальних можливостей етнічного ритуалу пов’язується зі “зміною стану свідомості”, що можна досягнути завдяки етнічному ритуалу.

Етнічний символ (від грець. *simvolio* – знак) – знаковий чи образний засіб вираження етнічної належності, який містить закодовано-змістовну інформацію про те чи те явище. Коди етнічного символу зрозумілі для представників однієї й тієї ж етнічної спільноти; вони не завжди розшифровуються вихідцями із інших спільнот.

Етнічний стереотип – спрощений усталений образ носіїв тієї чи тієї етнічності (групи, окремої особи), через який довкілля сприймає їх у процесі взаємодії з ними; схематизований, емоційно забарвлений і надзвичайно стійкий образ етнічної групи спільноти, який легко розповсюджується на всіх її представників; схематизована програма поведінки, яка є типовою для представників будь-якої етнічної спільноти. В етнічному стереотипі, зазвичай, зафіксовані оцінювальні думки про моральні, розумові, фізичні якості представників різноманітних етнічних спільнот. Уперше термін “стереотип” у 1922 р. використав американський журналіст і соціолог У. Ліпман, роблячи наголос на

впорядкованій, детермінованій культурою “картинки світу” у голові людини. Етнічний стереотип слід розглядати як невід’ємний компонент буденної свідомості, адже він виконує важливу функцію, визначаючи поведінку людини і допомагаючи орієнтуватися у незвичайній обстановці та зберегти високу самооцінку. Етнічний стереотип в силу обмеженості інформаційного поля може виявитися хибним і формувати помилкові знання людей про етнічні спільноти. Серед найбільш суттєвих властивостей етнічного стереотипу виділяють: 1) їх емоційно-оцінювальний характер; 2) стійкість та ригідність до нової інформації, щоправда стійкість стереотипів є відносною: при зміні відносин між групами або при надходженні нової інформації їх зміст і навіть спрямованість може змінюватися; 3) узгодженість, тобто висока ступінь єдності уявлень членів групи як про власну етнічну групу (автостереотипи), так і інші етнічні групи (гетеростереотипи). **Етнічний автостереотип** – уявлення членів етнічної спільноти про самих себе, самооцінка себе у контексті взаємодії з іншими, зазвичай, іноетнічним довкіллям. **Гетеростереотипи** – сукупність уявлень про риси і особливості інших етнічних груп. Гетеростереотипи можуть суттєво відрізнятися від власних уявлень іншого етносу про себе.

Етногеографія (від грець. *yeographuia* – землеопис: *yia* – Земля, *grapho* – писати, описувати) – наукова дисципліна, яка сформувалася на межі етнографії та географії й об’єктно-предметне поле якої поширюється на географічне розташування народів, етносів, націй; територіальні відносини між ними; вплив політичних, економічних, соціальних, природних чинників на кількісний склад народів, їх розселення. Найважливіші завдання етногеографії такі: визначення чисельності національного складу країн світу, встановлення динаміки чисельності окремих народів та етнонаціональних спільнот, як у межах країн основного розселення, так і за їх межами. *Складовими частинами етногеографії є етнічна картографія* (від грець. *chartis* – карта і латин. *graphe* – описування) та *етнічна демографія* (від грець. *themos* – народ і латин. *graphe* – описування). Перша вивчає, моделює й відтворює просторове розміщення етнічних спільнот, їх зв’язок з географічним довкіллям; друга вивчає етнічні (групові) відмінності у демографічній поведінці представників етнічних спільнот, вплив імміграції та еміграції на ситуацію на ринку праці, динаміка етнонаціональної структури суспільств, формування структурованого етнічного простору.

Етнологія (від грець. *ethnos* – етнос; *oikos* – будинок, дім; *logos* – наука) – наука, що вивчає взаємовідносини людини з довколишнім світом, досліджує те, яким чином представники різних груп народів у різних місцинах поселення сприймають й розуміють довколишні екосистеми, довкілля в цілому, у якому вони перебувають та взаємодіють з ним. У центрі уваги етнології – фіксація та пропаганда традицій непорушного природокористування; виявлення культурно обумовлених чинників поведінки людини, яка порушує баланс у природі, та можливі методи її корекції; збір та вивчення інформації про традиційні культури і використання їх у екоорієнтованій особистості.

Етноклас (від латин. *classis* – зібрана народна маса; флот) – термін, який використовується в етносоціології для визначення прошарків (верств) населення поліетнічного суспільства, котрі складаються із представників однієї й тієї ж етнічної спільноти й на соціально-економічний статус яких помітний вплив справляє їх етнічне походження, етнокультурні та етнопсихологічні особливості їх розвитку.

Етноконвергенція (від латин. *convergo* – зближую) – процес наближення, проникнення різних етнічностей одна в одну (інколи й їх злиття) у результаті їх взаємодії, незважаючи навіть на кордони між державами. Процес етноконвергенції інтенсифікується з активізацією відносин між представниками різних етнічних спільнот, особливо коли створюються умови для міжкультурного діалогу. Останні великою мірою залежать, зокрема, від етнополітики держави та вправності етнокультурного менеджменту. В умовах сучасних глобалізаційних процесів е. прискорюється і у міжнародному плані – розгортання відносин між державами стимулює взаємодію етнічностей та культур.

Етноконтактні зони (середовища) – території поселення представників різних етнічних спільнот, у межах яких реалізується міжетнічна взаємодія на індивідуальному та груповому рівнях. Зазвичай, це суміжні ареали компактного розміщення представників етнічних спільнот. Приклади таких етноконтактних зон в Україні знаходимо у Закарпатті, на Буковині, в Криму, в Одеській області тощо. Своєрідні етноконтактні зони формуються на українсько-угорському, українсько-румунському, українсько-польському, українсько-російському пограниччі. Етноконтактні зони склалися також у великих, зазвичай, поліетнічних містах сучасного світу – Брюсель, Київ, Кельн, Москва, Нью Йорк тощо.

Етнокультурна дистанція – різниця у рівні розвитку і відмінностей між культурами людських спільнот, в основі якої лежать такі чинники, як етнічне походження, етнічні звичаї, традиції. Етнокультурна дистанція виявляється, передовсім, у процесі міжетнічного спілкування й особливо вона акцентується (свідомо чи несвідомо) за умов етнічного ренесансу, коли представники тих чи тих спільнот надають великої ваги своєму етнічному походженню, активно виокремлюють себе у системі міжетнічних стосунків. Надмірна акцентуація відмінностей у культурі одного етносу від іншого за несприятливих умов може сприяти (особливо, коли це здійснюється цілеспрямовано й свідомо запрограмовано) протиставленню етносів. Етнокультурна дистанція виявляється, передовсім, у процесі міжетнічної взаємодії.

Етнокультурна політика (від грець. *polis* – місто, громада) – система заходів, які здійснюються урядом (державою) для реалізації культурних прав як окремих представників етнічних спільнот, так і спільноти в цілому, котрі спрямовані на збереження та розвиток культурного різноманіття поліетнічного суспільства, забезпечують взаємодію культур різних компонентів етнонаціональної структури суспільства проживання. У поліетнічних країнах їх уряди розробляють низку заходів на підтримку

культурного розмаїття (культурного плюралізму). В останні роки тут сформувалася система етнокультурного менеджменту як складова е. п., яка передбачає такого роду заходи, як дослідження ролі культур етнічних спільнот та іммігрантів у формуванні етнокультурного простору країни (США, Канада), фінансування проведення фестивалів етнічної музики, мистецтва (Бельгія), державна підтримка вивчення мов етнічних спільнот (Фінляндія). В Україні також здійснюються певні кроки у цьому напрямку: питання розвитку етнічних культур включаються до спеціальних державних програм, як от “Комплексні заходи з реалізації державної політики у сфері міжнаціональних відносин та розвитку культур національних меншин України на період до 2010 року”.

Етнолінгвістика (від грець. *ethnos* – народ; латин. *lingua* – мова) – галузь мовознавства, яка вивчає мову у її зв’язку з культурою, зокрема, вплив мови на етнокультурні процеси, та способи сприйняття різними етнічними групами довколишнього світу. Предметом етнолінгвістики є мова у відношенні до етносу та етнос у відношенні до мови. Об’єктом етнолінгвістики є мовознавство в усній та письмовій формах. Мета етнолінгвістики – вплив мови на історію та становище етносу в сучасному суспільстві. Методологічну базу етнолінгвістики складає семіотичне (знакове) уподібнення етнічної культури і мови: без урахування впливу того чи того етносу на мову, без ретельного опрацювання національно-культурного мовного компоненту неможливо створити високоефективну модель національної мови. Основними методами етнолінгвістичних досліджень є: метод компонентного аналізу зв’язку мовних факторів із соціально-культурними особливостями позамовної дійсності; психологічні методи вивчення мовної семантики; опрацювання за допомогою лінгвістичних методів текстової компетенції народної культури, психології народу, міфотворчості. Пограничні дисципліни по-різному співвідносяться із етнолінгвістикою: *лінгвістична географія, етимологія, діалектологія, ономастика* в основному досліджують процеси етногенезу, тоді як *соціолінгвістика, лексикологія, функціональна стилістика* аналізують проблеми етнографії народів. Як самостійний науковий напрям етнолінгвістика виникла на початку XIX ст. у США, а її науковим підґрунтям була ідея про взаємовідносини мови та етносу, яка була розроблена німецьким вченим В. Гумбольдтом. В Україні етнолінгвістика розвивалася під впливом наукових розробок видатного мовознавця О. О. Потебні.

Етномовна ситуація – існування й функціонування мов етнічних спільнот у межах етнополітичного організму (усього ЕПО, або його частинах – регіонах); їх взаємодія, використання в офіційному та побутовому спілкуванні. Етномовна ситуація формується під впливом багатьох чинників, зокрема, кількості носіїв тієї чи тієї мови, історичної тяглості ролі тієї чи тієї мови у суспільному розвитку країни, статусу мови (державна, офіційна, регіональна, міноритарна), можливостей оволодіння мовами, політики держави у мовній сфері.

Етнонім (від грець. *ethnos* – народ; *onoma* – ім'я, назва) – назва етнічних спільнот; власне ім'я. Наприклад, українці, руськіє, естонці; терміни, які виникли у древні часи й несуть у собі великий пласт історико-культурної інформації. *Етноніми розділяють на: макроетноніми* – назва великих етнічних спільнот; вони, зазвичай, співпадають з назвами країн: болгари – Болгарія; греки – Греція; чехи – Чехія; *мікроетноніми* – назва малочисельних етнічних спільнот.

Етноніміка (від грець. – *ethnos* – народ, *onoma* – найменування, ім'я) – галузь науки, яка вивчає походження та функціонування назв етнічних спільнот (етнонімів). Етноніміка є частиною ономастики і відіграє важливу роль у здійсненні етнографічних та історичних досліджень, присвячених становленню та розвитку етнічних спільнот, виникненню їх самоназв; її знання застосовуються при реконструкції історичних подій, які мали місце у житті того чи того народу.

Етнополітичний конфлікт (від латин. *conflictus* – зіткнення, боротьба) – суперечність інтересів етнічних спільнот та держави, на території якої вони проживають, й стосуються, передовсім, невдоволення етнічних спільнот своїм соціально-політичним статусом та політикою держави стосовно них; зіткнення інтересів етнополітичних організмів (держав) щодо територій, які колись, можливо, населялися представниками етнічної спільноти, що нині становить титульну спільноту держави, яка висуває свої територіальні претензії до іншої держави, зазвичай, сусідньої. Найпоширенішими причинами етнополітичного конфлікту є етнотериторіальні спори однієї етнічної спільноти з іншою (наприклад, острів Зміїний у спорі України і Румунії); спроби об'єднання колись роз'єднаних етносів, народів (Нагірний Карабах); відновлення територіальних автономій (кримські татари в Україні, німці Поволжя в Росії); активізація національно свідомих рухів за утворення своєї держави (українські національно-визвольні рухи на різних етапах історичного розвитку України).

Етнополітичний ренесанс – процес відновлення, зміцнення й розвою етнічності людської спільноти, яка претендує на вагомі ролі у політичному й соціальному житті суспільства, а у випадку з титульними спільнотами – на створення (якщо вона відсутня) своєї державності.

Етнополітологія (від грець. *ethnos* – народ, *politiki* – політика, *logos* – наука) – наука, яка вивчає етнічні явища та процеси у їх зв'язку з політикою, зокрема, їх вплив на суспільно-політичні процеси, на формування політики держави в етнонаціональній сфері; участь етнонаціональних спільнот у суспільних та політичних процесах, управління етнонаціональною сферою розвитку поліетнічного суспільства. Етнополітологія як наука бере свій початок у 1970-х роках. Термін “етнополітологія” був введений у науковий обіг наприкінці 60-х років минулого століття американськими вченими М. Паренті та Дж. Ротшільдом; за ними, об'єктно-предметним полем етнополітології є аналіз взаємозв'язку етнічної ідентифікації і політичного вибору, політичний зміст етнічної дійсності. Американський політолог бельгійського походження П. Ван ден Берг вважав, що головна

проблема, яку вирішує етнополітологія, – функціонування взаємозв'язку держави з етнічними спільнотами, власне, те чим займається етнополітика. Етнополітологія в Україні також сформувалася як наукова й навчальна дисципліна, яка викладається у межах соціогуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів.

Етнопсихологічна дистанція – поняття, що характеризує ступінь близькості або відчуження етнічних груп. Етнопсихологічна дистанція є похідною від соціальної дистанції і виражається головним чином через устанавлення межі між “ми” і “вони” (не такі як “ми”). Через цю дистанцію у етнопсихології визначають сприйняття етнічних груп та їх образів, симпатій та антипатій, розуміння і прийняття цілей, установок іншої групи. Вимірювання етнопсихологічної дистанції здійснюється за допомогою різних шкал, найбільш широко відомо серед них є шкали Е. Богардуса та Л. Терстоуна. Е. Богардус за допомогою шкали соціальної дистанції вимірював генералізовану установку індивіда стосовно певної групи та виявляв ступінь прийнятності іншої людини як представника цієї групи. Шкала соціальної дистанції Е. Богардуса дозволяє визначити психологічну готовність до зближення або відторгнення представників відповідного етносу, незалежно від їх особистісних якостей та особливостей. Згідно з цією шкалою, респондентам ставляться питання, пов'язані з їх мірою налаштованості на прийняття у контекст їх взаємодії представників тих чи тих расових чи то етнічних спільнот. Шкала має діапазон від 1.00 до 7.00, де 1.00 означає, що між групами чи то індивідуумами не існує жодної соціальної дистанції. Серед питань, які з'ясовуються за цією шкалою (я допускаю представників інших соціальних, у нашому випадку, расових та етнічних, у якості...), такі: 1. Близьких родичів-членів сім'ї (1 пункт); 2. Моїх близьких особистих друзів (2.00); 3. Сусідів на тій же вулиці (3.00); 4. Колег по роботі (4.00); 5. Громадян моєї країни (5.00); 6. Лише як відвідувачів моєї країни (6.00); 7. Взагалі не допускаю у мою країну (7.00). Завважу, що шкала Богардуса застосовується як кумулятивна шкала, оскільки згода з будь-яким питанням означає (передбачає) згоду з усіма попередніми питаннями. Вона успішно застосовувалася Е. Богардусом у 1925, 1946, 1956, 1966 роках. Українські дослідники активно користуються шкалою Богардуса, зокрема, у соціальному моніторингу Інституту соціології НАН України “Українське суспільство”. Для вимірювання етнопсихологічної дистанції застосовується також шкала Л. Терстоуна, яка стала одним із основних методів соціальної, етнічної, політичної, організаційної психології.

Етнорегіоналізм (від латин. *ethnos* – плем'я, народ; *regio* – країна, область) – ідеологія, яка акцентує увагу на регіональних особливостях формування етнічних спільнот, як також на тому, що саме регіон є тим осередком, де формуються етнічні спільноти. Лідери етнорегіоналізму в сучасних умовах акцентують увагу на можливостях самостійного існування регіонів й протиставляють інтереси регіону основній частині країни аж до відділення. Найбільш очевидно ідеологія етнорегіоналізму

виявляється у таких рухах, як “французькі нові праві”, італійський регіональний рух “Північна Ліга”, рух басків в Іспанії тощо.

Етнотериторіальні конфлікти – конфлікти, які пов’язані зі змаганням етнічних спільнот за завоювання простору свого розміщення. Прикладами етнотериторіальних конфліктів у сучасну епоху є конфлікт за Нагірний Карабах між Азербайджаном та Вірменією, конфлікти, які виникають у процесі демаркації кордонів між державами, особливо під час розпаду поліетнічних країн й утворення нових держав (колишній Радянський Союз, колишня Югославія). Етнотериторіальні конфлікти можуть набирати різні форми: від дипломатичних дискусій до військових зіткнень.

Етнофобія – негативне сприйняття та ставлення особи до представників іншої етнічності, їх культури, традицій, звичаїв з підкресленням своєї переваги. Етнофобія стала фактором розвитку поліетнічних країн й з особливою силою вона виявляється під час загострення міжнаціональних відносин та соціально-економічних катаклізмів. Очевидними формами етнофобії є, наприклад, синофобія (фобія до китайців), циганофобія, русофобія, мігрантофобія тощо. Певні тенденції етнофобії з’являються останнім часом і в Україні, передусім, до вихідців із країн Африки та Азії, про що, зокрема, свідчать дані соціологічного моніторингу, який веде Інститут соціології НАН України.

Етнофор (від грець. *ethnos* – народ; *foro* – несу) – індивід, який є носієм етнічної самосвідомості, характерних рис тієї чи іншої етнічної спільноти, передусім, культури, мови, менталітету. Етнофор формується під впливом багатьох чинників, але, передусім, культурницьких традицій й етнічного довкілля, у яких впродовж певного часу перебуває особа.

Етноцентризм (від грець. *ethnos* – група, плем’я, народ; латин. *centrum* – осередок, центр) – ідеологія, яка, розглядаючи довколишній світ з перспективи своєї власної культури, утверджує переконання про те, що своя раса чи то етнічна група є найважливішою і деякі або ж усі аспекти її культури – вищі за культуру інших груп; властивість індивіда, етнічних спільнот сприймати та оцінювати явища довколишнього світу через призму своєї етнічності. У цьому випадку етноцентризм є складовою частиною етнічної самосвідомості представника певної етнічної спільноти. Термін “*етноцентризм*” у науковий обіг ввели соціологи В. Самнер та Л. Гумплович. Етноцентризм найбільш чітко виявляється у протиставленні “ми – вони”.

Етноцид (від грець. *ethnos* – народ; від латин. *caedo* – вбиваю) – дії (зазвичай, цілеспрямовані, керовані владними структурами), спрямовані на винищення тієї чи іншої етнічної спільноти, передусім, через розрушення національної ідентичності та витравлення етнічної самосвідомості. Це здійснюється через “асиміляцією посиленого тиску” (явище було властиве США наприкінці XIX ст.), насильницьку асиміляцію (властиве для політики у Радянському Союзі щодо інших

народів – русифікація). Результатом етноциду є поява великої кількості людей з втраченою етнічною пам'яттю – манкуртів. Етноцид – різновид геноциду.

Європейська хартія регіональних та міноритарних мов (у неадекватному офіційному перекладі – *мов національних меншин*) – акт, ухвалений Радою Європи у 1992 році й передбачає низку заходів, спрямованих на захист, збереження та розвиток мов (недержавних, неофіційних, не діалектів), якими користується частина населення поліетнічного суспільства у регіонах, місцях компактного розселення представників тих чи тих етнічних спільнот й які не мають достатніх ресурсів для свого функціонування та їм загрожує зникнення. Приймаючи Хартію, Рада Європи виходила із кількох принципових моментів, зафіксованих у Преамбулі: 1) прагнення Ради Європи до досягнення більшої єдності між її членами, до збереження та реалізації ідеалів і принципів, які є їх спільною спадщиною; 2) необхідність захисту історичних регіональних мов, або міноритарних, деякі з котрих перебувають під загрозою зникнення, а цей захист, у свою чергу сприяє підтримці й розвою культурного багатства і традицій Європи; 3) врахування того, що право користуватися регіональною мовою, чи то міноритарною мовою у приватному житті є невід'ємним правом у відповідності з принципами, які зафіксовані у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, і відповідає духу Європейської конвенції про захист основних свобод і прав людини; 4) врахування значення взаємного збагачення культур та мовного розмаїття; 5) захист та розвиток регіональних, або міноритарних мов не повинні здійснюватися на шкоду офіційним мовам і необхідності їх вивчення; 6) захист і підтримка регіональних, або міноритарних мов різних країн Європи, або ж її регіонів є важливим внеском у будівництво Європи, яка базується на принципах демократії та культурного розмаїття у рамках національного суверенітету й територіальної цілісності; 7) врахування особливих умов та історичних традицій у різних регіонах європейських держав. Хартію підписали більшість держав Європи, ратифікували Хартію менша кількість держав, ніж підписали, деякі з них зі застереженнями.

Закони щодо регулювання етнонаціонального розвитку – нормативно-правові акти, які регулюють важливі суспільні відносини через встановлення загально обов'язкових правил та норм у сфері етнонаціонального розвитку. У багатьох поліетнічних країнах такі закони приймалися у різні періоди: *про етнічні групи* – закон, прийнятий в Австрії 1918 року, яким визначався статус етнічних спільнот (етнічних груп) у тодішній Австро-Угорській імперії; *про мови в Українській РСР* – закон, прийнятий у 1989 році, який регулює функціонування державної мови та мов етнічних спільнот на території України; *про національні меншини в Україні* – закон, прийнятий в Україні 1992 року, який регулює питання етнонаціонального розвитку та визначає коло зобов'язань держави щодо реалізації прав національних меншин; *про національні й етнічні меншини та регіональні мови* – закон, прийнятий у Республіці Польща 2005 року, має чіткі визначення національної меншини: вона за чисельністю є меншою від решти

населення країни; істотно відрізняється від решти сукупності людей мовою, культурою, традиціями, звичаями; прагне зберегти свою мову, культуру та традиції; зберігає відчуття історичної єдності та прагне до її маніфестації й захисту; предки якої проживали на території сучасної Польщі не менше ста років; ототожнюється з державотворчою етнічною спільнотою у країні свого походження; **про права національних та етнічних меншин** – закон, що прийнятий в Угорській Республіці 1993 року, згідно з яким у країні визнається існування окремих етнічних спільнот (національних та етнічних меншин) та забезпечення їх соціальних та культурних прав; **про права представників національних меншин** – закон, прийнятий у Чеській Республіці 2001 року, згідно з яким меншинам цієї країни забезпечується право представництва у законодавчих органах та дорадчих структурах виконавчої влади.

Змішані етнічні шлюби – шлюби, які укладаються між представниками різних етнічних спільнот, носіями різних етнокультурницьких традицій. Це явище характерне для поліетнічних країн, особливо в етноконтактних зонах. Змішані етнічні шлюби називають міжетнічними шлюбами. У багатьох випадках змішані етнічні шлюби сприяють занепаду етнічності, оскільки впродовж тривалого часу все менше і менше зберігається одноетнічних шлюбів: така ситуація характерна для США, де більшість білих американців мають змішане походження. У змішаних етнічних шлюбах гостро стоїть питання ідентичності: вони зумовлюють формування гібридної ідентичності, яка складається на базі змішання етнічностей; часте явище у змішаних етнічних шлюбах – ситуаційна ідентичність, яку західні дослідники називають “етнічними аномаліями” (Т. Еріксен). До речі, Л. Н. Гумільов змішані етнічні шлюби називав “хімеричними утвореннями”. Дж. Беррі подає чотири типи етнічної ідентичності для нащадків змішаних шлюбів: *моноетнічна ідентичність* (високий рівень співвіднесення себе зі своєю етнічною спільнотою і відсутність, або ж низький рівень присутності “чужої” ідентичності); *моноетнічна ідентичність з “чужою” етнічною спільнотою*; *біетнічна ідентичність* (високий рівень співвіднесення себе з двома етнічними спільнотами); *маргінальна етнічна ідентичність* (низький рівень співвіднесення себе з обидвими етнічними спільнотами, або ж навіть відсутність цього співвіднесення).

Ієрархічна структура етносу (від грець. *irax* – священний та *arkhi* – влада) – багаторівнева форма організації об’єктів з чіткою співвіднесеністю об’єктів нижчого рівня визначеному об’єкту верхнього рівня; виглядає таким чином: *консорція, конвіксія, субетнос, етнос, суперетнос (мегаетнос)*.

Інкультурація – процес освоєння людиною норм суспільного життя та культури. У результаті інкультурації набуваються такі знання: у сфері життєзабезпечення – професійна діяльність, домашня праця, придбання і споживання товарів та послуг; у сфері особистісного розвитку – здобуття загальної і професійної освіти, громадська діяльність; у сфері

соціальної комунікації – формальне і неформальне спілкування, подорожі, фізичне переміщення; у сфері відновлення енергетичних затрат – вживання їжі, пасивний відпочинок, дотримання особистої гігієни, сон. Інкультурація має кілька стадій: початкова починається від народження і продовжується до закінчення підліткового віку – вона протікає переважно у формі гри; інкультурація у дорослому віці – на цій стадії інкультурація носить фрагментарний характер, вона відкриває можливості змінам. Важливим моментом у процесі інкультурації є передача (трансмсія) культурницької інформації, яка необхідна для людини впродовж її життя. Вона набирає таких форм: *вертикальна трансмісія* (передача соціокультурної інформації від батьків до дітей); *горизонтальна трансмісія* (засвоєння культурного досвіду і традицій відбувається через спілкування з однолітками); *непряма трансмісія* (перебирання досвіду у дорослих – родичів, сусідів, вчителів). Специфічно протікає процес інкультурації при входженні індивіда в культуру іншої етнічної спільноти й опанування її етнокультурним досвідом. Тут акценти робляться на етнічно маркованих одиницях інкультурації: етнокультурницьких традиціях, звичаєвій обрядовості, поведінці, яка базується на етнічних ознаках. Як у першому, так і у другому випадках значний вплив на протікання інкультурація має довколишнє середовище, у якому перебуває індивід. Філософія обмінів інформацією між культурними групами у межах одного суспільства отримала назву *інтеркультуралізм*.

Маргіналізація – процес, який: а) обумовлює специфічний соціопсихологічний стан людини, повністю або до певної міри виключаючи її із соціальної, економічної, політичної та інших сфер життєдіяльності суспільства на основі расових, релігійних, етнічних, гендерних, культурних та інших ознак. Процес маргіналізації завершується пониженням соціального статусу групи чи індивіда, а деколи й розпадом соціальних груп; б) стимулює формування етнічного гібридного індивіда у висліді взаємодії представників двох і більше етнічних спільнот, особливо тих, що проживають в етноконтактних зонах. Маргіналізація у перехідному суспільстві, на кшталт українського, розгортається як широкомасштабний, всеосяжний процес втрати певними етнічними групами своїх ідентичностей і переходу до стану невизначених, нерозвинених ідентичностей. Маргіналізація такого масштабу має місце тоді, коли у суспільстві тривають якісні зміни на соціетальному рівні, змінюється система власності та власників, а також система соціальної стратифікації, руйнується один тип соціальної структури й формується новий, відбувається зміна соціально-статусного каркасу суспільства, утворюється нова конфігурація соціальних відносин, складаються нові засади взаємовідносин між соціальними групами, виростає нова система соціальних інститутів. Саме такі зміни притаманні посткомуністичним суспільствам. Одним із важливих складових моментів процесу маргіналізації є *етнічна маргіналізація*, котру пов'язують з кризою етнічної адаптації, сутність якої полягає у засвоєнні нового стилю й способу життя, носіями котрого є представники іншого етносу.

Міжетнічна толерантність (від латин. *tolerare* – терпіти) – терпиме ставлення представників однієї етнічної спільноти до представників іншої спільноти, до відмінних культурницьких традицій, готовність до позитивної взаємодії з носіями різноманітних етнічностей. Поява й функціонування поняття “*міжетнічна толерантність*” пов’язані з поліетнічним, полікультурним довіллям, структуризація якого визначається наявністю різноманітних етнокультурних спільнот та політикою владних органів щодо цього феномену. Парасольковим терміном й поняттям, від яких походить “міжетнічна толерантність”, безумовно, виступає багатогранне поняття “*толерантність*”, а поштовх поширенню цього терміну в теорії і практиці дало прийняття Генеральною асамблеєю ЮНЕСКО Декларації принципів толерантності 16 листопада 1995 року.

Місцерозвиток (*етносу*) – (у пасіонарній теорії етногенезу) це – унікальна сукупність ландшафтів, у якому утворився етнос. Дослідники етнічності із різних галузей знань довели, що ландшафт (екогеографічне довілля) справляє помітний вплив на формування етнічних спільнот, передусім, етносів і субетносів. Це з особливою силою виявляється в етнокультурницьких традиціях, звичаєвій обрядовості, менталітеті, чим певною мірою детермінується розвиток самих етнічних спільнот. Етнополітологія (І. О. Кресіна) свого часу запропонувала спеціальний метод для вивчення цього явища – метод біогеографічного та біоенергетичного детермінізму (*біогеодетерміністський*) метод.

Мобілізація етнічності – діяльність, спрямована на інтенсифікацію використання етнічного фактора різними політичними силами, зокрема, у виборчих кампаніях, у кампаніях тиску на владу для досягнення своїх інтересів, у боротьбі між собою за зайняття більш престижних ніш у політичній ієрархії суспільства, для досягнення своїх групових інтересів. Мобілізація етнічності спільноти відбувається навколо того чи того етнічного маркера, наприклад, мови, звичаїв, елементів етнокультури, кольору шкіри тощо. Мобілізація етнічності найбільш очевидно виявляється під час загострення міжетнічних, міжнаціональних відносин. Приклади інтенсивної мобілізації етнічності можна віднайти у Квебеці (Канада), Шотландії (Великобританія), Ірландії, Каталонії (Іспанія) тощо, що пов’язано, передусім, з рухами за автономію, чи утворення самостійного етнополітичного організму (держави).

Мова – система звукових та графічних знаків, що функціонує як засіб людського спілкування. *Найбільш поширеними різновидом мови є такі: етнічна мова* – мова, яка є одним із головних маркерів етнічної спільноти й яка є основним засобом спілкування у середині цієї спільноти. Найчастіше її ідентифікують з тим чи тим народом, тією чи тією національністю; *державна мова* – термін, який з’явився з формуванням націй-держав (політичних націй) й яким визначають мову, що закріплена традицією або законодавством тієї чи тієї держави, вживання якої обов’язкове в органах державного управління та діловодства, громадських органах, на підприємствах, у закладах освіти, науки, культури, засобах масової

інформації; **офіційна мова** – мова, яка використовується державою й її агентами (представниками) у державницьких цілях та у комунікації з громадянами; мова (мови), прийнята для спілкування у міжнародних організаціях; **рідна мова** – мова, яку людина засвоює від раннього дитинства без спеціального навчання, перебуваючи у тому чи тому мовному середовищі. У певних ситуаціях цей термін співпадає з терміном “етнічна мова”.

Народ (від грець. *ethnos*) – цим терміном означають: 1) сукупність людей, яким притаманні однакові характеристики (наприклад, територія, мова, культура, історичне минуле); 2) усе населення тієї чи іншої країни; 3) групу людей, об’єднаних однаковою діяльністю чи інтересами на визначений, зазвичай, короткий час. Народ – складне етносоціологічне та політико-правове поняття, яке має низку тлумачень: *політико-правове*: все населення (спільність громадян) певної країни як державно-правового утворення, іноді ототожнюється із політичною (громадянською) нацією (“народ України”, “американський народ”, “російський народ”); *соціальне*: сукупність нижчих прошарків суспільства в контексті соціального конфлікту; *етнічне*: як аналог етносу у публіцистиці та політичній риторичі (“український народ”, “угорський народ”), або історичних дослідженнях неетнологічного спрямування (“велике переселення народів”, “опір болгарського народу турецьким завойовникам”). **Корінний народ** – аборигенний народ, який веде племінний образ життєдіяльності; народ (етнос), що історично склався і проживає на конкретній території. У міжнародно-правових документах та практиках під корінними народами, або “споконвічними народами” розуміють лише етнічні меншини, які не мають імміграційного походження і проживали на своїх землях до приходу переселенців з інших районів. Термін “корінний народ”, що застосовувався переважно в етнографічній літературі як синонім поняття “автохтонні” чи “аборигенні” народи, у другій половині 20-х рр. ХХ ст. набув у колишньому СРСР важливого політико-правового значення. Це було викликано необхідністю обґрунтування прав національностей на ту чи ту форму реалізації національного суверенітету (щоправда, лише формального) на своїй етнічній території в умовах багатонаціональної федеративної держави. З утворенням на території колишнього СРСР незалежних національних держав поняття “корінний народ” на певний час зникає з правових документів. Зокрема, у Декларації прав національностей (1991 р.) і в Законі “Про національні меншини України” (1992 р.) цей термін відсутній. Він знову з’являється у Конституції України (ст. 11, п.3 ст. 92, п. 3 ст. 119). Певні характеристики корінних народів мають кілька етнічних спільнот: кримські татари, гагаузи, кримські караїми і кримчаки. Водночас у міжнародних документах поняття “корінний народ” має дещо інше значення, близьке до терміну “аборигенні народи”. Прикладом можуть бути спеціальні резервації аборигенів Австралії, індіанців США, спеціальний статус території саамів у Фінляндії тощо. Оскільки етносів, які б відповідали визначенню корінного народу у міжнародних документах, в Україні немає, на думку експертів, дане поняття потрапило у вітчизняні правові документи безпідставно. У випадку

надання деяким етносам України статусу корінного народу на них мають бути поширені права, передбачені для цієї категорії етнічних спільнот міжнародними документами: право на самовизначення у формі національно-територіальної автономії; забезпечення у межах її території права власності на землю, надра, водні та інші природні ресурси; формування альтернативних, побудованих за етнічним принципом, владних структур тощо.

Націоналізм (від фран. *nationalisme*) – це: **а)** концепція, чи доктрина, яка базується на комплексі уявлень і переконань, що відтворює ототожнення з певною національною спільнотою; різновид політичної ідеології, у якій нація розглядається як найважливіша цінність; **б)** світоглядний принцип, специфічний стан свідомості представників того чи того етносу. Націоналізм розвивається у контексті конкретних історичних умов і має свої особливості у кожній країні. *Дослідники розрізняють кілька типів націоналізму, серед них: етнічний (“етнічно-генеалогічний”) націоналізм* – концепція націоналізму, яка акцентує увагу на чиннику успадкованості етнічності, на прагненні об’єднання осіб одного етнічного походження й недопущенні у свою спільноту осіб іншого етнічного походження; його різновиди – *глобалістський, діаспорний, іредентистський; інтегральний націоналізм* (за українським соціологом О. Бочковським, “всенационалізм”) – концепція, що, зокрема, вибудовувалася на таких принципах, як: нація – найвища цінність; об’єднання індивідів у спільноти на біологічних ознаках; раціональне підпорядковується емоціональному; непересічна роль лідера; інтерпретація війни та насильства як вияву вищої форми біологічної життєздатності людської спільноти (нації); *культурний (цивілістський) націоналізм* – форма націоналізму, яка пропагує спільні культурні цінності, позитивно сприймає ідею асиміляції представників різного походження у свою націю.

Субетнос (від грець. *sub* – під та *ethnos* – народ) – етнічна спільнота, зазвичай, малочисельна група людей, яка виникає в особливих історичних умовах у межах більшої етнічної спільноти (етносу) зберігає певні відмінності у культурі та мові, плекає свої, притаманні лише їй, традиції, звичаї, й відзначається своєрідним етнічним менталітетом. Субетноси виникають у результаті тривалого життя частини етнічної спільноти в особливих умовах, що відрізняються від умов життя решти етносу. До таких умов відносяться специфічні географічні, що обумовлюють виникнення особливого культурно-господарського типу, особливості міжетнічної взаємодії у конкретному регіоні, перебування у межах іншої держави, особливості етносоціального розвитку етносу (формування станових груп за етнічними ознаками, наявність етноконфесійних груп тощо). Найбільш відомі українські субетноси – українські горяни (*гуцули, лемки, бойки*) та мешканці українського Полісся (*поліщуки, пінчуки, литвини*). Незважаючи на уявне подрібнення, наявність субетносів є ознакою життєдіяльності етносу, його здатності до розвитку, структуризації.

Транскультурація (від латин. *trans* – через; *cultura* – культура) – термін, який використовується для опису явища злиття (зрощення) та конвергенції культур. Термін “транскультурація” ввів у науковий вжиток кубинський антрополог Фернандо Ортіц у 1940-му році. Основна ідея його концепції полягає у тому, що цим терміном передається процес постійного творення нового культурного феномена, який Ф. Ортіц назвав “*неокультурацією*”. Транскультурація часто настає у висліді колоніальних завоювань чи підкорень інших народів, принаймні, історія відносин між аборигенним населенням та американцями чи то європейцями у різних кутках світу дає чимало прикладів саме такої транскультурації. Нинішні концептуальні конструкти транскультурації пов’язуються з прагненням народів вирішувати конфлікти й стабілізувати відносини між культурами, народами на тривалий час. Оскільки транскультурація, з одного боку, етнічно маркована, а з іншого, сама впливає на стан та якісні характеристики етнічності, то часто-густо як синонім до терміну “транскультурація” використовують термін “*етноконвергенція*”. Коли мова йде про транскультурацію, то в одному ряді з нею розглядаються такі феномени, як війна, етнічний конфлікт, крос-культуралізм, міжетнічні (міжрасові) шлюби, мультикультуралізм, расизм та інші споріднені явища. Тобто ті, у яких зустрічаються й у різних формах взаємодіють дві і більше культур. У цьому розумінні транскультурація є одним із аспектів глобальних процесів, які мають місце у сьогодишньому світі.

Транснаціоналізм – соціальний рух, соціальна ідеологія, які базуються на підкресленні взаємопов’язаності усіх народів та на втраті значення кордонів між країнами. Діаспори, скажімо, китайська, є історичними предтечами транснаціоналізму, а в сучасних умовах вони перетворюються у транснаціональних політичних факторів; у межах транснаціоналізму як самостійне явище виділяється **культурний транснаціоналізм** – ідеологія (рух), яка обстоює важливість для сучасного розвитку транскордонних зв’язків у галузі культури, необхідність інтенсифікації обмінів та міжкультурного діалогу.

Туземне (*аборигенне, автохтонне, корінне, перше*) **населення** – групи людей, які найперше з’явилися на певній географічній території і мають з нею історичні стосунки через своїх пращурів впродовж поколінь. Сьогодні туземне населення зустрічається у багатьох країнах Африки, деяких країнах Америки. Ще і нині вони зберігають елементи культури, звичаї, обряди, ментальність, властиву їх пращурам.

Українськість – якісні характеристики особи, групи людей, за якими визначається їх належність до української етнічної спільноти чи той факт, що вони є носіями української етнічності; українськість визначається за такими маркерами, як мова, елементи культури, звичаї, менталітет.

Федералізм (від латин. *foederato* – об'єднання, союз) – державницький устрій, який характеризується конституційним поділом влади між центральним або загальнонаціональним урядом і низкою субнаціональних урядів; федеральний устрій передбачає як існування регіональної різноманітності, так і самобутності етнічної. Федералізм як політико-правове явище існувало у стародавні й середньовічні часи, однак у повному обсязі федералізм почав функціонувати у новітній час. Принципи федералізму реалізуються за умов розвитку внутрішнього розвитку країни, який інтегрує матеріальні ресурси суб'єктів федерації з метою задоволення потреб їх населення й взаємодії з зовнішнім світом. На принципах федералізму побудовані такі держави, як Німеччина, Росія.

МЕТОДИКИ В ЕТНОСОЦІОЛОГІЇ

Рейтингова шкала – це набір категорій, вибудованих таким чином, щоб можна було отримати інформацію про кількісне й якісне ставлення опитуваного до того чи того явища. Із десяти (1-10) запропонованих тверджень особа обирає одне під тим чи тим номером, що відтворює, на її думку, її ставлення до якості продукту (явища): однозначно не погоджуюсь; не погоджуюсь; погоджуюсь; однозначно не погоджуюсь.

Модель Раша (Georg Rasch) застосовується для аналізу даних тверджень, щоби здійснити заміри спроможностей, установок та характеристик особистості. Скажімо, для оцінки спроможностей читання у студентів, базуючись на питаннях щодо тих чи тих тверджень про сам процес читання. Модель найчастіше застосовується у психометрії, пов'язаної з теорією техніки вимірювання у психології та освіті. Модель була розроблена данським математиком і статистиком Георгом Рашем. Модель Раша дозволяє моделювати функції особистості та предмета, власне логістичну функцію різниці між особистістю та предметом. У ході вимірювання можна з'ясувати кількісні характеристики, властиві особистості чи предметові. Скажімо, в освітніх тестах параметри предмета співвідносяться зі складнощами самого предмета, а у випадку з особистістю мова йде про рівень її спроможності, її здібностей. Залежність між параметрами особистості та предмету виражається у формулі: чим вищий рівень спроможності особистості у контексті складнощів предмета, тим вища ймовірність коректної (правильної) відповіді на питання про предмет. За моделлю Раша, якщо розміщення особистості на латентній прямій дорівнює складнощів предмета, то коректність відповіді буде дорівнювати 0,5. Модель Раша, власне, репрезентує структуру, у якій дані повинні вибудуватися у такому порядку, щоби результат вимірювання можна було отримувати із самих даних. Іншими словами, модель забезпечує дослідника критеріями успішного вимірювання. Вона є моделлю для ідеального стандарту. Модель Раша часто застосовується для опису мережі даних. Використання моделі пов'язано, передусім, зі звичними предметами, які тестуються, тому вона часто застосовується у таких освітніх тестах, які включають правильні – неправильні відповіді. Модель Раша у частині оцінювання дихотономічних даних корелює зі Шкалою Торстоуна і останній часто вживав її, оскільки концептуально вона близька до закону компаративного судження (LCJ). Значимість моделі Раша для вимірювання соціальних явищ пов'язана з наступним: Раш застосовував її радше для вимірювання індивіда, аніж

властивостей груп, населення; підхід Раша передбачав, що наукова гіпотеза включає у себе судження, які є кількісними і які піддаються вимірюванню, але за умов їх операціоналізації у конкретному експериментальному контексті.

Тест “Куна-Макпартленда” – метод, який застосовується в етносоціології та інших науках для з'ясування рівня етнічної ідентичності й полягає у максимальній нейтральності питання, що ставиться респонденту з метою забезпечення адекватної відповіді, яка не нав'язується через оціночну позицію, котра може міститися у питанні, а визначається самим автором. Питання “Хто Я?” безпосередньо пов'язане з характеристиками власного сприйняття людини самою себе.

Тест на інтеграцію – перевірка адаптивних можливостей іммігрантів та рівня опанування ними вимогами, котрі до них висуває суспільство, яке їх приймає. Застосовується у посольствах деяких країн щодо тих осіб, які мають намір отримати дозвіл на постійне місце проживання.

Шкала Гуттмана (*Louis Guttman*), яка названа за її винахідником Луїсом Гуттманом, твердження вибудовує таким чином, що індивід, погоджуючись з першим твердженням, автоматично погоджується і з наступним. Відповіді ранжуються за таким принципом – від найменш гострих до найбільш гострих: Ви готові допустити іммігрантів на поселення у Вашій країні; Ви готові допустити іммігрантів на поселення у Вашій комуні; Ви готові допустити іммігрантів на поселення з Вами по сусідству; Ви готові допустити іммігрантів у якості найближчого сусіда; чи дозволили б Ви одружитися Вашій дитині з іммігрантом (вийти заміж за іммігранта). Шкала найефективніше працює у конструюванні соціальних дистанцій, організаційних ієрархій та еволюційних стадій.

Шкала Лайкерта (*Rensis Likert*) – Ця шкала названа за іменем психолога Ренсіса Лайкерта; це психометрична шкала, яка, зазвичай, використовується в опитувальниках. Респонденти, відповідаючи на питання, окреслюють рівень погоджуваності з твердженням, що міститься у питанні. Важливим моментом у цій шкалі є те, що шкала Лайкерта – це сума відповідей на питання відносно того чи того твердження, котрі подеколи самі по собі іменуються шкалою. Найчастіше використовуються п'ять рівнів відповідей, подеколи – сім-дев'ять, або і десять. Зформатизована й найбільш вживана шкала складається із наступних відповідей щодо тверджень про той чи той об'єкт: цілком не погоджуюсь; не погоджуюсь; ані погоджуюсь, ані не погоджуюсь; погоджуюсь; цілком погоджуюсь. Шкала Лайкерта представляє біполярний шкальний метод, яким вимірюється позитивна чи негативна відповідь стосовно твердження. Деколи використовується шкала із чотирьох відповідей; це метод примусового вибору, оскільки відповідь “як погоджуюсь, так і не погоджуюсь” відсутня.

Шкала самооцінки Розенберга (*Morris Rosenberg*) названа за іменем її автора Морріса Розенберга й широко використовується у дослідженнях з соціальних проблем, особливо коли йдеться про визначення позиції

самого респондента стосовно того чи того явища, або особистих якостей. В неї включені десять відповідей на твердження за шкалою – від повністю погоджуюсь до повністю не погоджуюсь: в цілому я задоволений собою; деколи я думаю, що я не такий вже і позитивний (добрий); я відчуваю, що у мене є певна кількість гарних якостей; я здатний робити речі так добре, як це робить більшість людей; я відчуваю, що у мене не так багато якостей, якими можна пишатися; я відчуваю, що у цей момент я ні на що не здатний; я відчуваю, що я людина не кращих якостей, щонайменше однаковий, як і всі інші; я хотів би, щоб я себе поважав більше; поступово я схилиюсь до відчуття, що я невдаха; у мене позитивне ставлення до самого себе.

Шкала соціальної дистанції Е. Богардуса (*Emory S. Bogardus*) – це тестова психологічна шкала, розроблена американським психологом й соціологом Еморі С. Богардусом для емпіричного вимірювання готовності (бажання) людей брати участь у соціальних контактах різної міри близькості з членами різних соціальних груп, зокрема, расових та етнічних. Згідно з цією шкалою респондентам ставляться питання, пов'язані з їх мірою налаштованості на прийняття у контекст їх взаємодії представників тих чи тих расових, чи то етнічних спільнот. Шкала має діапазон від 1.00 до 7.00, де 1.00 означає, що між групами, чи то індивідуумами не існує жодної соціальної дистанції. Серед питань, які з'ясовуються за цією шкалою (я допускаю представників інших соціальних, у нашому випадку, расових та етнічних, у якості...), такі: 1. близьких родичів-членів сім'ї (1 пункт); 2. моїх близьких особистих друзів (2.00); 3. сусідів на тій же вулиці (3.00); 4. колег по роботі (4.00); 5. громадян моєї країни (5.00); 6. лише як відвідувачів моєї країни (6.00); 7. взагалі не допускаю у мою країну (7.00). Завважу, що шкала Богардуса застосовується як кумулятивна шкала, оскільки згода з будь-яким питанням означає (передбачає) згоду з усіма попередніми питаннями. Вона успішно застосовувалася Е. Богардусом у 1925, 1946, 1956, 1966 роках. Українські дослідники активно користуються шкалою Богардуса, зокрема, у соціальному моніторингу Інституту соціології НАН України “Українське суспільство”.

Шкала Терстоуна (*Louis Leon Thurstone*) – це шкала інтервалів, які здаються рівними, названа за іменем її винахідника Луїса Терстоуна. Вона була першою формальною технікою у психології, за допомогою якої вимірювався рівень ставлення до релігії. Згодом її застосування було перенесено і на інші явища суспільного життя. Вона складається із тверджень про окреме явище, де кожне твердження має свою цінність (під чітко визначеним номером) щодо того, наскільки те чи те явище викликає (або не викликає) до себе прихильність. Дослідження за цією шкалою здійснювалися, зазвичай, у три етапи: 1) на першому етапі обиралося широке поле суджень, які виражали установку, яка цікавила дослідника. Таким судженнями були: судження із публікацій, думки колег та близьких, групові дискусії на задану тему. Далі іде відбір недовозначних суджень; при цьому вони не містять спеціальних

термінів: виключаються судження, які містять такі слова, як “усі”, “завжди”, “ніхто”, “ніколи”; 2) на цьому етапі експертами (представниками цільової групи) здійснюється відбір, який дозволяє визначити (згідно шкали) значення для кожного судження (відповідно, позитивне – негативне), котрі розділені суб’єктивно рівними інтервалами. Бракуються ті судження, котрі різко відрізняються одне від одного. На цьому етапі допускається, що дисперсія процесу розрізнення стимулів розподілена за нормальним законом і це дає можливість вибудувати шкалу інтервалів; 3) на третьому етапі отримана досить зручна “лінійка” для вимірювання потрібної характеристики. Потім респондентам дається 11 суджень (А – К) для того, щоби вони обрали ті, з якими вони не згодні, а далі вираховується середньо арифметичне.

Шкала F – це тест, який розроблений для вимірювання авторитарної особистості. Латинська літера “F” реферує до початку слова “*fascism*”. Шкала вимірює відповіді на деякі компоненти авторитаризму, включаючи конвенціоналізм, авторитарне підпорядкування, авторитарну агресію, забобони, стереотипи, владу, деструктивізм, цинізм, прожектерство тощо.

ПЕРСОНАЛІЇ: ДОВІДКИ ПРО ДОСЛІДНИКІВ ЕТНІЧНОСТІ

Аза Л. О. (Україна)	Глюкман Макс (Великобританія)	Інкелес Алекс (США)
Арбеніна В. Л. (Україна)	Головаха Є. І. (Україна)	Капферер Брюс (Австралія)
Арутюнян Ю. В. (Росія)	Губогло М. М. (Росія)	Картунов О. В. (Україна)
Барт Фредерік (Норвегія)	Гумилев Л. М. (Росія)	Кімлічка Вільям (Канада)
Боас Франц (США)	Гумплович Л. (Австрія)	Кісла Г. О. (Україна)
Бонасіч Една (США)	Гьютце Дітер (Німеччина)	Корпоровіч Лешек (Польща)
Богардус Еміль (США)	Даниленко О. Я. (Україна)	Кресіна І. О. (Україна)
Бромлей Ю. В. (Росія)	Дробіжева Л. М. (Росія)	Курас І. Ф. (Україна)
Ван ден Берге (США)	Ельверт Георг (Німеччина)	Леві-Строс Клод (Франція)
Вебер Макс (Німеччина)	Еріксен Томас (Норвегія)	Ліч Рональд (Великобританія)
Вірт Луїс (США)	Євтух В. Б. (Україна)	Майборода О. М. (Україна)
Воронков В. М. (Росія)	Здравомислов А. Г. (Росія)	Малиновська О. А. (Україна)
Гекманн Фрідріх (Німеччина)	Знанецкі Флоріан (США)	Маліновський Броніслав (Великобританія)
Гізен Бернхард (Німеччина)	Зомбарт Вернер (Німеччина)	
Глейзер Натан (США)		

Мітчел Клайд
(Великобританія)

Мойніхен Даніель
Патрік (США)

Мосс Марсель
(Франція)

Наулко В. І.
(Україна)

Паїн Е. А. (Росія)

Паніна Н. В.
(Україна)

Панчук М. І.
(Україна)

Парк Роберт Е.
(США)

Пеннінкс Рінус
(Нідерланди)

Перессіні Мауро
(Канада)

Попок А. А.
(Україна)

Портер Джон
(Канада)

Рудницька Т. М.
(Україна)

Ріггс Фред (США)

Ручка А. О.
(Україна)

Скрипник Г. А.
(Україна)

Сміт Ентоні Д.
(Великобританія)

Старосольський
Володимир
(Україна)

Сусоколов О. О.
(Росія)

Тішков В. О. (Росія)

Томас Вільям І.
(США)

Трощинський В. П.
(Україна)

Турнвальд Ріхард
(Австрія)

Турнер Віктор
(США)

Фірс Реймонд
(Нова Зеландія)

Фішман Джошуа А.
(США)

Хеслі Вікі (США)

Черниш Н.Й.
(Україна)

Чернова К. О.
(Україна)

Широкогоров С. М.
(Росія)

Шкаратан О. І.
(Росія)

Шлепаков А. М.
(Україна)

Штепа С. О.
(Україна)

Шульга М. О.
(Україна)

Щерба Г. І.
(Україна)

Аза Лариса Олександрівна – український філософ, соціолог, етносоціолог (1942 р.). Народилася у Кривому Розі. **Освіта та професійна кар’єра:** закінчила філософський факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Докторську дисертацію на тему “Теоретико-соціологічний аналіз проблем виховання” (соціологічні науки) захистила у 1994 році; провідний науковий співробітник Інституту соціології НАН України (з 1991 р.); професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка. **Поле професійної діяльності:** соціалізація особистості; соціологічні аспекти етнічних процесів в Україні; українська діаспора. **Вибрані праці:** *Міжетнічна інтеграція: постановка проблеми в українському контексті. Навчальний посібник / Євтух В. Б., Трощинський В. П., Аза Л. О. – Київ: ВПУ “Київський університет”, 2003; Диференціюючий прояв етнічності // Українське суспільство 1994–2005. Динаміка соціальних змін. – Київ: Інститут соціології НАН України, 2005; Лінгвоетнічна неоднорідність у процесі національно-просторової ідентифікації // Українське суспільство 1994–2005. Динаміка соціальних змін. – Київ: Інститут соціології НАН України, 2005; Етнічність у контексті національно-державної самоідентифікації // Українське суспільство 1992–2006.*

Соціологічний моніторинг. – Київ : Інститут соціології НАН України, 2006; Етносоціологія: сучасний контекст: Соціологічна теорія : навчальний посібник. – Київ : ІС НАНУ, 2007.

Арбеніна Віра Леонідівна – український етносоціолог (1938 р.). Народилася у Харкові (Україна). **Освіта та професійна кар'єра:** закінчила Харківський бібліотечний інститут (1960 р.); кандидатську дисертацію на тему “Соціально-психологічний клімат як показник соціальної зрілості виробничого колективу” захистила у 1980 році; доцент Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. **Поле професійної діяльності:** етносоціологія, проблеми міжнаціональних відносин, соціологія освіти; національна, громадянська та етнічна ідентичності; мультикультуралізм. **Вибрані праці:** *Процесс актуализации этничности в восточных регионах Украины // Харьковские социологические чтения – 97, Ч. II. – Харьков: Основа, 1997; Состояние и тенденции развития межнациональных отношений в г. Харькове (по результатам социологических исследований 1989–2000) // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. – 2000. – № 492; Навчально-методичний посібник з курсу “Етносоціологія” (Для студентів соціологічних факультетів). – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2002. Етносоціологія : навчальний посібник. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007; Національна ідентичність як вимір стану інтегративних процесів у поліетнічному суспільстві // Проблеми розвитку соціологічної теорії: соціальна інтеграція та соціальні нерівності в контексті сучасних суспільних трансформацій: Матеріали V Всеукраїнського науково-практичної конференції. – Київ : “Київський університет”, 2009; Предмет етносоціології та логіка його визначення // Соціологія в ситуації соціальних невизначеностей : тези доповідей учасників I конгресу Соціологічної асоціації України. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2009; Росіяни в Україні: соціальний статус, самопочуття, процес інтеграції в українську націю (угорською мовою) // Ukraine: srine Voltozase: 1991 – 2008 – Rollidgram Riado, Poznan, 2009.*

Арутюнян Юрій Вартанович (Юрий Вартанович Арутюнян) – російський етносоціолог. Народився у 1929 році у Єревані. **Освіта та професійна кар'єра:** закінчив Єреванський педагогічний інститут (1949 р.); науковий співробітник Інституту етнографії АН СРСР; завідувач відділу Інституту етнології та антропології РАН; член-кореспондент РАН (1991 р.). **Поле професійної діяльності:** соціологія сільського і міського населення; етнографія; соціологія історико-соціальних та етносоціальних досліджень. **Вибрані праці:** *Социально-культурное развитие и национальное сознание // Социологические исследования. – 1990. – № 7; О трансформации социальной структуры постсоветских наций // Социологические исследования. – 1998. – № 4; О национальных отношениях в постсоветских обществах: межличностный аспект // Социологические исследования. – 1999. – № 4; Етносоціологія (в соавторстве: Л. М. Дробіжєва, А. А. Суколов). – Москва : 1999; Етносоціологія: пройденное и новые горизонты // Социологические исследования. – 2000. – № 4; Русские в ближнем зарубежье // Социологические исследования. – 2003. – № 11; Опыт осмысления проблемы этнократии // Социологические исследования. – 2004. – № 3; О понтенциале межэтнической интеграции в московском*

мегаполисе // Социологические исследования. – 2005. – № 1; Этносоциология перед вызовами времени // Социологические исследования. – 2008. – № 7; Россияне: проблемы формирования национально-гражданской идентичности в свете данных этносоциологии // Общественные науки и современность. – 2009. – № 4; Об этнических компонентах российской идентичности // Социологические исследования. – 2009. – № 6; Армяне-россияне сквозь призму этносоциологии // Социологические исследования. – 2010. – № 3.

Барт Фредерік (Fredrik Barth) – норвезький етнолог й етносоціолог (1928 р.). Народився у Ляйпцігу, проживав у США та Норвегії. **Освіта та професійна кар'єра:** студіював у Чикаго палеонтологію та культурну антропологію; брав участь в експедиції професора археології Роберта Брейдвуда у Іраку (курдська проблема); у 1957 році захистив кандидатську дисертацію на тему “Принципи соціальної організації у Південному Курдистані”; проводив польові дослідження (1961–1972 рр. – Берген; 1973–1985 рр. – Осло). **Поле професійної діяльності:** політична антропологія бездержавних суспільств; політичне лідерство в азійських країнах; етнічність у полікультурних суспільствах; концептуалізація понять “етнос”, “етнічна група”, “етнічні кордони”; дослідження соціокультурних систем. **Вибрані праці:** *Principles of Social Organization in Southern Kurdistan, 1954; Political Leadership among Swat Pathans, 1959; Nomads of South Persia. The Basseri Tribe of the Khamseh Confederacy, 1961; Ethnic Groups and Boundaries, 1964.*

Боас Франц (Franz Boas) – американський антрополог, лінгвіст, один із засновників сучасної антропології (1858–1942 рр.). Народився у Міндені (Німеччина). **Освіта та професійна кар'єра:** закінчив гімназію у Міндені; навчався у Гайльдерберзькому та Боннському університетах – вивчав математику та фізику, а також географію; завершив навчання у Кільському університеті; там же здобув докторську ступінь з фізики (1881 р.); ступінь доктора наук отримав за роботу “Баффінська земля” у Берлінському університеті (1886 р.) й зайняв тут посаду приват-доцента з географії; у 1887 році починає працювати асистентом редактора журналу “Science” (“Наука”), Нью Йорк; з 1888 р. – доцент в Університеті Кларка, з 1889 р. – керівник департаменту антропології того ж університету; у 1892 році був призначений головним асистентом з питань антропології Всесвітньої виставки у Чикаго, а у 1896–1905 рр. працював асистентом-куратором Американського музею природничої історії; працював професором у Колумбійському університеті (Нью Йорк, 1901–1911 рр.); займався науковою роботою та читав лекції з етнографії, антропології, культурної антропології у різних університетах світу. **Поле професійної діяльності:** антропологія, культурна антропологія; етнографічні дослідження; етнолінгвістика; фольклор; редактор журналу “The Journal of American Folklore – Журнал американського фольклору” – “Publications of the American Ethnological Society – Публікації Американського етнологічного товариства”; засновник журналу “International Journal of American Linguistics – Міжнародний журнал американської лінгвістики”; президент “Американської асоціації просування у науці”. **Вибрані праці:** *Ум первобытного человека. Москва–Ленинград : 1926; Границы сравнительного метода в антропологии // Антология исследований*

культуры. – СПб.: Университетская книга, 1997; Методы этнологии // Антология исследований культуры. – СПб.: Университетская книга, 1997. – Т. 1; Некоторые проблемы методологии общественных наук // Антология исследований культуры. – СПб.: Университетская книга, 1997. – Т. 1; Эволюция или диффузия? // Антология исследований культуры. – СПб.: Университетская книга, 1997; Handbook of American Indian Languages. – Vol. 1. – Bureau of American Ethnology, Bulletin 40. – Washington: Government Print Office, 1911; The History of the American Race // Annals of the New York Academy of Sciences. – 1912. – Vol. XXI; Race, Language and Culture. – Washington, 1940.

Богардус Емори (Bogardus Emory) – американський психолог, соціолог, етносоціолог (1882-1973 рр.). Народився в Белвідере, штат Іллінойс, США. **Освіта та професійна кар'єра:** ступінь бакалавра отримав у Північно-Західному університеті у 1908 році, а у наступному році – ступінь магістра у тому ж університеті; докторську (Ph.D.) з соціології захистив у 1911 році в університеті Чикаго; після захисту він став професором соціології в університеті Південної Каліфорнії; у 1920 році заснував міжнародне соціологічне почесне товариство “Alpha Kappa Delta” і був його національним від США президентом; був президентом Американського соціологічного товариства. **Поле професійної діяльності:** заснував перший в американських університетах департамент соціології; віднайшов і розвинув принцип соціологічних досліджень відомий як шкала соціальної дистанції Богардуса; соціальна психологія; методологія соціальних досліджень; засновник журналу “The Journal of Sociology and Social Research” (“Журнал соціології та соціальних досліджень”). **Вибрані праці:** *Introduction to the Social Sciences*, 1913, 1922; *Introduction to Sociology*, 1913, 1927, 1931, 1949; *Essentials of Social Psychology*, 1917, 1923; *The New Social Research*, 1923, 1927; *Fundamentals of Social Psychology*, 1924, 1941; *Essentials of Americanization*, 1919, 1923; *Immigration and Race Attitudes*, 1928; *The Mexican in the United States*, 1934; *Introduction to Social Research*, 1936.

Бонасіч Една (Bonacich Edna) – американський етносоціолог (1938 р.). **Освіта та професійна кар'єра:** навчалася в університеті м. Наталь, Південна Африка (бакалавр соціальних наук: соціологія, психологія, англійська мова), у Гарвардському університеті (магістр соціології і соціальних відносин, 1966 р.); наукову ступінь “доктор філософії, Ph.D.” отримала у Гарвардському університеті (соціологія і соціальні відносини) у 1969 році; з 1970 року професор соціології та соціальних відносин у Каліфорнійському університеті; нині – професор емірітус. **Поле професійної діяльності:** дослідження класів і рас, расові ознаки класів, структурування текстильного виробництва та іммігрантська робоча сила; викладала спецкурси на Відділенні етнічних студій: “Раса, клас та гендер”, “Політична економія рас і класів”, “Раси та етнічність у компаративній перспективі”; співредактор журналу “Amerasia” (“АмерАзія”), член редколегії журналу “Ethnic and Racial Studies” (“Етнічні та расові студії”). **Вибрані праці:** *Theory of Ethnic Antagonism: the Split Labor Market* // *American Sociology Review*. – 1973. – Vol. 37. – № 4; *The Economic Basis of Ethnic Solidarity: Small Business in the Japan*. – London: University of California Press, 1980; *The New Asian Immigration in Los Angeles and Global Restructuring*. – Philadelphia: Temple University Press, 1994;

Behind the Label : Inequality in the Los Angeles Apparel Industry. – Berkeley and Los Angeles : University of California Press, 2000.

Бромлей Юліан Володимирович (Бромлей Юлиан Владимирович) – російський етнолог, етнограф (1921–1990 рр.). Народився у Москві. **Освіта та професійна кар’єра:** У 1950 році закінчив історичний факультет Московського державного університету ім. М. В. Ломоносова; працював в Інституті етнографії АН СРСР (1950–1952 рр.), з 1966 по 1990 роки – директором. У 1956 році захистив кандидатську дисертацію на тему “Селянське повстання 1573 р. в Хорватії. З аграрних відносин та класової боротьби в Хорватії XVI ст.”, а у 1965 році – докторську дисертацію : “Становлення феодалізму в Хорватії. До вивчення процесів класоутворення у слов’ян”. Член – кореспондент АН СРСР (1966 р.), академік АН СРСР (1976 р.); був: Головою Міжвідомчої ради з вивчення національних процесів, віце-президентом Міжнародного союзу антропологів та етнологів, віце-президентом Міжнародного товариства етнології та фольклору Європи. **Поле професійної діяльності:** дослідження міжнаціональних відносин в СРСР, етнологічні та етнографічні дослідження, етнічність та етнічні процеси в СРСР та світі, етносоціальні процеси, термінологічно-поняттєвий апарат етнології та етнографії. **Вибрані праці:** *Этнос и этнография.* – Москва : Наука, 1973; *Страны и народы.* – Москва : Наука, 1978–1985; *Современные проблемы этнографии.* – Москва : Наука, 1981; *Очерки теории этноса.* – Москва : Наука, 1987; *Этносоциальные процессы: теория, история, современность.* – Москва : Наука, 1987; *Этнические процессы в современном мире.* – Москва : Наука, 1987.

Буше Домінік (Dominique Bouchet) – данський соціолог, економіст, етносоціолог французького походження (1949 р.). Народився у Парижі. **Освіта та професійна кар’єра:** здобував спеціальності економіста та соціолога у французьких університетах; працює професором університету Південної Данії; викладає соціологію та маркетинг у цьому університеті; керує міжнародними магістерськими програмами з проблем міжкультурних комунікацій. **Поле професійної діяльності:** маркетинг та менеджмент; етнічність на ринку праці; етнокультурні процеси у соціальному вимірі; міжкультурна комунікація. **Вибрані праці:** *Парадокс культури // Міжнародний науковий форум: Соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент.* – 2010. – Випуск 4; *Communication and Cultural Specificity: The importance of Gestures and Face Expressions // Journal of Pragmatics.* – 1989. – № 18; *The Cultural Manifold, the Individual and National Identity // The People of Europe. Social, Ethnic and National Minorities, Challenges and Possibilities.* – Svendborg, 1990; *Kulturen i informationssamfundet [Culture in Information Society] // Efterskolen.* – 1991. – № 16, 23; *Marketing and the Redefinition of Ethnicity // Janeen Costa & Gary Bamossy (Eds.): Marketing in a Multicultural World: Ethnicity, Nationalism and Cultural Identity.* – Newbury Park, Thousand Oaks, California: 1995; *Intercultural Communication // International Fagkommunikation – Globalisering og Lokalisering. Proceedings af DSFF Symposium 2004 afholdt i Kuibenhavn den 1. oktober 2004.* – Udgivet af Dansk Selskab for Fagsprog og Fagkommunikation: 2005 ; *The ambiguity of the modern conception of autonomy and the paradox of culture // Thesis Eleven : Critical Theory and Historical Sociology.* –

Ван ден Берге П'єр Луї (Pierre L. Van den Berghe) – американський соціолог, соціальний антрополог, африканіст, прибічник соціобіологізму (1933 р.). Народився у Конго. **Освіта та професійна кар'єра:** закінчив Гарвардський університет; наукову ступінь Ph.D. отримав у цьому ж університеті у 1960 р.; працював професором соціології у Вашингтонському університеті; проводив польові дослідження у ПАР, Мексиці, Гватемалі, Ірані, Лівані, Нігерії, Перу, Ізраїлі. **Поле професійної діяльності:** соціальна антропологія; етнічність і соціобіологія; міжгрупові відносини. **Вибрані праці:** *Race and Racism: A Comparative Perspective*. – New York, Sidney: Wiley, 1967; *Intergroup Relations: Sociological Perspective*. – New York: Basic Books, 1972; *Man in Society: A Biosocial View*. – New York: Elsevier, 1975; *Inequality in the Peruvian Andes: Class and Ethnicity in Cuzco*. – Columbia: University of Missouri Press, 1977; *The Ethnic Phenomenon*. – New York: Elsevier, 1981.

Вебер Макс – Вебер Максиміліан Карл Еміль (Max Weber – Karl Emil Maximilian “Max” Weber) – німецький соціолог, економіст, історик (1864 – 1920 рр.). Народився в Ерфурті. **Освіта та професійна кар'єра:** з 1882 по 1886 роки навчався у Гайдельберзькому університеті (юриспруденція); у 1880-х роках вивчав історію; у 1889 р. захистив докторську дисертацію на тему “Історія середньовічних бізнесових організацій” (юридичні науки); роботу на тему “Римська аграрна історія та її значення для публічного і приватного права” на здобуття ступеня габілітованого доктора наук захистив у 1891 р.; 1892–1894 рр. – приват-доцент, екстраординарний професор Берлінського університету; 1894 – 1896 рр. – професор економіки у Фрайбурзькому університеті, з 1896 р. – у Гайдельберзькому університеті, у 1918 р. – у Віденському університеті, з 1919 р. – у Мюнхенському університеті; один із засновників “Німецького соціологічного товариства” (1909 р.). **Поле професійної діяльності:** соціологія економіки у культурологічному контексті; політична соціологія; соціологія права; соціологія релігії; теорія капіталізму; взаємодія науки та культурного контексту. **Вибрані праці:** *Исследования по методологии наук* – Москва: ИНИОН, 1980; *Избранные произведения*. – Москва: Прогресс, 1990; *Работы М. Вебера по социологии, религии и культуре*. – Москва: ИНИОН, 1991; *Избранное. Образ общества*. – Москва: Юрист, 1994; *Аграрная история древнего мира*. – Москва: Канон-пресс-Ц; Кучково поле, 2001; *Протестантская этика и дух капитализма*. – Москва: 2003; *Der Nationalstaat und die Volkswirtschaftspolitik*. – Freiburg, Leipzig: 1895.

Вірт Луїс (Louis Wirt) – американський соціолог, імміграতোзнавець, один із лідерів Чиказької соціологічної школи (1897 – 1952 рр.). Народився у Німеччині; з 14 років – у США. **Освіта та професійна кар'єра:** освіту отримав у Чикаго; докторську дисертацію Ph.D., присвячену єврейським іммігрантам з Європи у Чикаго, захистив у 1926 р.; обирався президентом Американської соціологічної асоціації (1947 – 1948 рр.); був першим президентом Міжнародної соціологічної асоціації (1949 р.). **Поле професійної діяльності:** урбанізм як соціологічна теорія

(її автор); структура соціологічного пізнання; розробка поняттєво-термінологічного апарату (взаємодія, група, суспільство, співтовариство); проблеми меншин, мігрантів та расових відносин, регіоналізму, міжкультурних конфліктів. **Вибрані праці:** *The Ghetto*. – Chicago : 1928; *World Community, World Society and World Government: An Attempt at a Clarification of Terms // World Community*. – Chicago : 1948; *Community Life and Social Policy : Selected Papers*. – Chicago: 1956; *On Cities and Social Life: Selected Papers*. – Chicago: 1964.

Воронков Віктор Михайлович (Воронков Виктор Михайлович) – російський соціолог, етносоціолог (1945 р.). **Освіта та професійна кар'єра:** закінчив Латвійський державний університет (1971 р.); директор Інституту незалежних соціологічних досліджень у Санкт-Петербурзі. **Поле професійної діяльності:** громадянське суспільство, соціологія повсякденності, соціальні проблеми міграції, етнічні групи у великому місті; редагує наукові збірники, зокрема і з етносоціологічних проблем. **Вибрані праці:** *Конструирование этничности. Этнические общины Санкт-Петербурга*. – СПб. : Дмитрий Буланин, 1998; *Расизм в языке социальных наук*. – СПб. : Алетейя, 2002; *Расизм в языке образования*. – СПб. : Алетейя, 2008; *Post-sowjetische Ethnizitaeten: ethnische Gemeinden in St.Petersburg und Berlin*. – Berlin : Berliner Debatte, 1997; *Wandel alltaeglicher Lebensfuehrung in Russland*. – Muenster-Hamburg-London : Lit Verlag, 2002.

Гекманн Фрідріх (Friedrich Heckmann) – німецький філософ, соціолог, етносоціолог (1941 р.). Народився у Німеччині. **Освіта та професійна кар'єра:** вивчав соціологію, історію, економіку в університетах Мюнстера, Кіля, Ерлангена-Нюрнберга (Німеччина) та університеті Лоуренса (США); ступінь магістра з мистецтва та соціології отримав в Університеті Канзаса у 1967 році; ступінь Ph.D. (соціологія) отримав у 1972 р., а ступінь доктора наук – у 1980 р.; працював асистентом на кафедрі соціології та соціальної антропології в університеті Ерлангена-Нюрнберга; вів дослідницьку роботу у Дослідницькому центрі соціальних наук у Нюрнберзі; паралельно викладав в Університеті м. Бамберга; професор Вищої школи економіки та політики у Гамбурзі (1982-1992 рр.); з 1992 року – професор Бамбергського університету, директор дослідницького центру “Європейський міграційний форум”. **Поле професійної діяльності:** соціологія міжетнічних відносин, міграції та інтеграція мігрантів; соціальна структура німецького суспільства; дослідження соціальних процесів; соціологічна теорія; діяльність федерального та земельних урядів, комун та громадських організацій. **Вибрані праці:** *Die Bundesrepublik: ein Einwanderungsland? Zur Soziologie der Gastarbeiterbevölkerung als Einwandererminorität*. – Stuttgart: Klett-Cotta, 1981; *Ethnische Minderheiten, Volk und Nation. Soziologie inter-ethnischer Beziehungen*. – Stuttgart: Enke Verlag, 1992; *Migration Policies: a Comparative Perspective. Herausgeber zusammen mit Wolfgang Bosswick*. – Stuttgart Enke Verlag, 1995; *Freizügigkeit in Europa. Migrations- und europapolitische Aspekte des Schengen Vertrages*. – Bonn: Europa Union Verlag, 1996; *Politische Aspekte des Schengen Vertrages*. – Bonn: Europa Union Verlag, 1996; *Europäisierung und nationalstaatliche Souveränität. Das Beispiel der Migrationspolitik // Forschungsforum // Berichte aus der Otto-Friedrich-Universität Bamberg*. – 1999. –

Heft 9; Citizenship and Nation in Germany: Old and New Concepts // efms Paper . – 1999. – № 32; The Integration of Immigrants in European Societies. National Differences and Trends of Convergence. – Stuttgart: Lucius und Lucius, 2003; Integration von Migranten in europäischen Gesellschaften // Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft. – 2003. – № 28. – № 2-4; Migration in Deutschland: Chronologie der Ereignisse und Debatten. Migrationsreport 2004. Fakten – Analysen – Perspektiven. – Frankfurt: Campus Verlag, 2004; Integration or Assimilation? // Die Ordnung der Gesellschaft. Festschrift zum 60. Geburtstag von Richard Münch. – Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, 2005; Immigrant Integration and Education. The Role of State and Civil Society in Germany and the US // Transatlantic Discourse on Integration. – 2006. – № 2.

Гізен Бернхард (Bernhard Giesen) – німецький соціолог, етносоціолог (1948 р.). Народився в Берліні. **Освіта та професійна кар'єра:** соціологію вивчав у Гайльдерберзькому університеті; 1972 року отримав ступінь магістра; у 1974 році в університеті Аугсбурга захистив кандидатську дисертацію на тему “Теорії структурних непевностей”, а у 1980 році – докторську дисертацію “Суспільна ідентичність та еволюція” (Вестфальський університет імені Вільгельма у м. Мюнстер). З 1979 по 1983 роки Б. Гізен був головою секції “Соціологічні теорії” Німецького соціологічного товариства; з 1982 по 1999 роки він працював професором в університеті Гісена, де викладав мікросоціологію, відповідав за міждисциплінарну всенімецьку дослідницьку програму “Національна та культурна ідентичність як проблема європейського нового часу” (1988-1991 pp.); у 1997-1999 роках очолював спеціальний дослідницький напрямок “Erinnerungskulturen” (“Пам'ятні культури”) у Німецькому дослідницькому товаристві; з 1999 року – професор та завідувач кафедри мікросоціології в університеті міста Констанц; паралельно є науковим керівником спеціального дослідницького напрямку “Норми та символи” у Німецькому дослідницькому товаристві, а з 2006 року – член Правління особливого кластеру 16 “Культурні засади інтеграції”; професор на запрошення Стенфордського університету (1989 р.), Університету Каліфорнії у Лос Анджелесі (1990-1991 pp.), Університету Чикаго (1991р.); науковий співробітник у Центрі поглиблених студій з біхевіоральних наук (1988-1999 pp.), з 2001 року – постійний професор на запрошення в Єльському університеті; професор на запрошення в Університеті Білефельда (Німеччина, 1991-1992 pp.), Європейському університетському інституті Флоренції (Італія, 1994-1995 pp.). **Поле професійної діяльності:** теорія та методологія науки; можливості та межі теорії компаративістики у соціології; теоретико-еволюційно мотивована макросоціологія; соціологічні аспекти постмодерністських теорій; сучасні концепції націоналізму; національна свідомість у німецькому просторі. **Вибрані праці:** *Probleme einer Theorie struktureller Inkonsistenz. – Gersthofen: Maro Verlag, 1975; Makrosoziologie. Eine evolutionstheoretische Einführung. – Hamburg: Hoffmann und Campe, 1980; Die Intellektuellen und die Nation. Eine deutsche Achsenzeit. – Frankfurt/M.: Suhrkamp, 1993; Nationale und kulturelle Identität. – Frankfurt/M.: Suhrkamp, 1996; Kollektive Identität // Die Intellektuellen und die Nation. – 1999. – № 2; European Citizenship. Between National Legacies and Postnational Projects (Hrsg. mit K. Eder) Oxford NZ: Oxford University Press, 2001; Cultural Trauma and Collective Identity (Hrsg. mit*

J. C. Alexander, R. Eyermann, N. Smelser und P. Sztopka) Berkeley CA: University of California Press, 2004; Social Performance. Symbolic Action, Cultural Pragmatics and Ritual. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

Глейзер Натан (Nathan Glazer) – американський соціолог, мігрантознавець, етнополітолог (1924 р.). Народився у Східному Гарлемі (Нью Йорк). **Освіта та професійна кар'єра:** вчився у Міському коледжі Нью Йорка; працював журналістом, писав статті про етнічні групи Нью Йорка; деякий час (у 1960-і роки) працював у фінансовій агенції, пізніше у Програмі міського моделювання; у 1964 р. викладав у Каліфорнійському університеті Берклі; починаючи з 1969 року, тривалий час викладав у Гарвардському університеті (соціальні та етнічні проблеми великого міста). **Поле професійної діяльності:** соціальні процеси в американських містах; расові та етнічні відносини у Нью Йорку; іммігранти та їх адаптація у новому етнічному довіллі. **Вибрані праці:** *The Lonely Crowd: A Study of the Changing American Character // Studies in National Policy.* – 1950. – №3; *American Judaism, Chicago: University of Chicago Press, 1957; Studies in Housing & Minority Groups.* – Berkeley: University of California Press, 1960; *Beyond the Melting Pot: The Negroes, Puerto Ricans, Jews, Italians and Irish of New York City.* – Cambridge, 1963; *Negroes & Jews: the New Challenge to Pluralism.* – New York : American Jewish Committee, 1964; *Affirmative Discrimination: Ethnic Inequality and Public Policy* Cambridge: Harvard University Press, 1975; *Ethnicity: Theory and Experience (ed., with Daniel P. Moynihan).* – Cambridge: Harvard University Press, 1975; *Prejudice.* – Cambridge: Harvard University Press, 1982; *Ethnic Dilemmas, 1964-1982.* – Cambridge : Harvard University Press, 1985; *We Are All Multiculturalists Now.* – Cambridge : Harvard University Press, 1997.

Глюкман Макс [Глакман] (Max Gluckman) – британський антрополог, етнолог, етносоціолог (1911 – 1975 рр.). Народився у Йоганнесбурзі (Південно-Африканська Республіка) у російсько-єврейській сім'ї. **Освіта та професійна кар'єра:** навчався в університетах Вітватерсранд та в Оксфорда (право, антропологія); докторську дисертацію, присвячену ролі релігійних ритуалів у підтримці соціального порядку у народів банту, захистив у 1938 р.; розпочав дослідницьку діяльність у Південній Африці, вивчаючи феномен апартеїду; продовжував польові дослідження у Північній Родезії (нині Замбія), працюючи у родезійському Інституті Лівінгстона; у 1949 р. створив й очолив факультет антропології Манчестерського університету, де працював професором до 1971 року. **Поле професійної діяльності:** соціологія конфлікту; етносоціологія ритуалів; звичаєвість народів Південної Африки. **Вибрані праці:** *Rituals of Rebellion in South-East Africa, 1954; Order and Rebellion in Tribal Africa. London: Cohen and West, 1963; Politics, Law and Ritual in Tribal Society, 1965; The Allocation of Responsibility, 1972.*

Головаха Євген Іванович – український соціолог, психолог, філософ, (1950 р.). Народився у м. Києві. **Освіта та професійна кар'єра:** закінчив факультет психології Московського державного університету імені М. В. Ломоносова (1972 р.); аспірантуру Інституту філософії АН України (1976 р.); кандидатська дисертація на тему “Структура групової діяльності.

Соціально-психологічний аналіз” (філософія, 1976 р.); докторська дисертація на тему “Життєва перспектива і професійне самовизначення молоді” (філософія – прикладна соціологія, 1990 р.); завідувач відділу історії, теорії і методології соціології, заступник директора Інституту соціології НАН України, головний редактор журналу “Соціологія: теорія, методи, маркетинг”; праці видавалися у Білорусі, Великобританії, Голландії, Ізраїлі, Німеччині, Польщі, Росії, Франції, США, Угорщині, Швейцарії. **Поле професійної діяльності:** теорія і методологія соціології, соціологія політики та соціальних трансформацій, соціологія особистості, соціальна психологія, етносоціологічні дослідження; соціологічний моніторинг “Українське суспільство”. **Вибрані праці:** *Структура групової діяльності: Соціально-психологічний аналіз.* – 1979.; *Демократизація общества и развитие личности.* – 1992 (в соавт. С. И. Бекешиной и В. Небоженко). *Социальное безумие: история, теория и современная практика.* – Киев : 1994 (в соавт. с Н. В. Паниной). *Психология человеческого взаимопонимания.* – Киев : 2002 (в соавт. с Н. В. Паниной). *Национально-гражданские идентичности и толерантность. Опыт России и Украины в период трансформации.* – Москва : 2007 (отв.ред. совм. с Л. М. Дробизевой). Golovakha E., Gorbachik A., Panina N. *Ukraine and Europe: Outcomes of International Comparative Sociological Survey.* – Kyiv: Institute of Sociology, 2007. Golovakha E., Gorbachik A. *Social Changes in Ukraine and Europe: Outcomes of European Social Survey. 2005-2007.* – Kiev: 2009.

Губогло Михайло Миколайович (Губогло Михаил Николаевич) – російський історик, етнолог, етнополітолог, етносоціолог (1938 р.). Народився у Молдові. **Освіта та професійна кар’єра:** закінчив історичний факультет Московського державного університету імені М. В. Ломоносова (1963 р.); у 1967 році захистив кандидатську дисертацію на тему “Малі тюркомовні народи Балканського півострова. До питання про походження гагаузів” (історичні науки); докторську дисертацію з питань етнолінгвістики захистив у 1984 році; працює в Інституті етнології та антропології РАН: заступник директора та керівник Центру по дослідженню міжнаціональних відносин. **Поле професійної діяльності:** міжнаціональні відносини в СРСР, Росії, європейських країнах; етносоціолінгвістичні дослідження; національні рухи на пострадянському просторі; етнічна мобілізація. **Вибрані праці:** *Энергия памяти.* – Москва : 1992. *Мобилизованный лингвизм.* – Москва : 1994; *Развивающийся электорат России. Этнополитический ракурс.* – Москва : 1996; *Языки этнической мобилизации.* – Москва : 1998; *Может ли двухглавый орел летать с одним крилом? Размышления о законотворчестве в сфере этногосударственных отношений.* – Москва : 2000.

Гумільов Лев Миколайович (Гумилев Лев Николаевич) – російський історик-етнолог, засновник пасіонарної теорії етногенезу (1912 – 1992 рр.). Народився у Царському селі (Росія). **Освіта та професійна кар’єра:** вчився у Ленінградському університеті (1934-1935 рр., 1937-1938 рр., 1945-1946 рр. – кілька разів за політичні погляди виключали і поновлювали); у 1948 році захистив кандидатську дисертацію на тему “Детальна політична історія першого тюркського каганату” (історичні науки); докторські дисертації на тему “Древні

тюрки VI – VIII віків” захистив 1961 року (історичні науки) та “Етногенез і біосфера Землі” (географічні науки, 1974 р.); до 1986 року працював у Науково-дослідному інституті географії при Ленінградському державному університеті. **Поле професійної діяльності:** вивчення етногенезу; теорія пасіонарності; концепції етносу. **Вибрані праці:** *Этногенез и биосфера Земли*. – Москва : АСТ, Астрель, 2005; *Древняя Русь и Великая степь*. – Москва : АСТ, Астрель, 2004. *История народа хунну*. – Москва : 1997; *Древние тюрки*. – Москва : Айрис-пресс, 2008; *Хунну. Троецарствие в Китае. Хунны в Китае*. – Москва : Айрис-пресс, 2008.

Гумплович Людвіг (Ludwig Gumplowicz) – австрійський юрист, соціолог, етносоціолог (1838 – 1909 рр.); один із засновників європейської соціології. Народився у Краківській республіці (сьогодні Польща). **Освіта та професійна кар’єра:** юридичні науки опановував у Ягелонському університеті (Краків); працював приват-доцентом в Університеті м. Граца, згодом надзвичайним (з 1882 року), звичайним (з 1893 року) професором; у 1869-1874 роках видавав журнал “*Kraj*” (“Країна”). Об’єкти дослідження – Польща, Італія, Хорватія, Чехія. **Поле професійної діяльності:** проблематика пригноблених етнічних спільнот; меншини у Гамбурзькій імперії; соціологія конфлікту; макротеоретичні концепції культурної інтеграції; концепції рас; соціологія груп; антисіоністські тенденції. **Вибрані праці:** *Jüdische Zustände in Krakau einst und jetzt*, 1859; *Rasse und Staat*, 1875; *Das Recht der Nationalitäten und Sprachen in Oesterreich-Ungarn*. – Wien: 1879; *Der Rassenkampf, soziologische Untersuchungen*. – Wien: 1883; *Grundriss der Soziologie*. – Wien: 1885; *Oesterreichisches Staatsrecht*. – Wien: 1891; *Die soziologische Staatsidee*. – Graz: 1892; *Soziologische Essays*. – Innsbruck: 1899; *Soziologie und Politik*. – Leipzig: 1902.

Гьотце Дітер (Dieter Goetze) – німецький соціолог, етнополітолог, етносоціолог (1942 р.). Народився у Барселоні (Іспанія). **Освіта та професійна кар’єра:** вивчав соціологію, етнологію та політологію в Гайдельберзькому університеті (Німеччина); у 1969 році у цьому ж університеті захистив кандидатську дисертацію й отримав там посаду викладача; з 1970 по 1975 роки був науковим асистентом в університеті м. Аусбурга (Австрія); тут же він захистив докторську дисертацію; того ж року він став професором соціології університету м. Регенсбурга (Німеччина); з 2007 року – на пенсії. **Поле професійної діяльності:** соціологічна теорія, соціологія розвитку, політична соціологія, соціологія культури, соціологія освіти, аграрна соціологія, соціальна нерівність, соціологія статевих відносин; географічний простір професійних занять – Латинська Америка та Іспанія. **Вибрані праці:** *Eine vergleichende Analyse charismatischer politischer Führung*. – Berlin: Reimer, 1977; *Entwicklungspolitik. Soziokulturelle Grundfragen*. – Paderborn: Schöningh, 1983; *Ethnosozologie*. – Stuttgart: Neubner, 1984; *Die “Theoriekrise“ der Entwicklungssoziologie. Gründe, Mißverständnisse und mögliche Neuansätze*. – Berlin: DED, 1997; *Entwicklungssoziologie. Eine Einführung*, [EA 1976]. – Weinheim: Juventa, 2002.

Даниленко Оксана Якимівна – український соціолог, етносоціолог (1971 р.). Народилася у м. Харкові. **Освіта та професійна кар’єра:** закінчила

Харківський державний університет (1994 р.); аспірантуру (1997 р.), докторантуру (2008 р.) цього ж університету; кандидатську дисертацію на тему “Аксіологія конфлікту: соціологічний аспект” захистила у 1997 році; докторську дисертацію на тему “Соціокомунікативні процеси у суспільстві, що трансформується: лінгвоконфліктологічний аналіз” – у 2010 р.; викладач соціологічних дисциплін у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна (доцент кафедри політичної соціології). **Поле професійної діяльності:** соціологія конфлікту – його мовні аспекти; соціологія повсякденності; етносоціологія; лінгвосоціологія та соціологія мови. **Вибрані праці:** *Этноконфликтологические аспекты процесса образования // О проблемах гуманизации межэтнических отношений: III междунар. науч.-практ. конф. – Харьков-Москва: 2000. – Харьков: 2000; Социологическое измерение конфликта: монография. – Харьков: Издательский центр Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина, 2003; Конфликтный потенциал в Крыму: различные образы конфликтов в пересечении различных дискурсов // Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: збірник наукових праць. У 2-х т. – Харків: Видавничий центр Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, 2006. – Т. 2; Язык конфликта в трансформирующемся обществе: от конструирования истории – к формированию социокультурных идентичностей: монография. – Вильнюс: Изд-во ЕГУ, 2007; National Identities in Ukraine and History Construction // GESIS-Thematic Series: Social Sciences Eastern Europe “National Identity”, June 2009.*

Дробіжева Леокадія Михайлівна (Дробижева Леокадия Михайловна) – російський історик, етносоціолог, етнолог; одна із засновників етносоціології в СРСР та Росії (1933 р.). Народилася у Москві. **Освіта та професійна кар’єра:** закінчила Московський державний університет ім. М. В. Ломоносова за спеціальністю “історія” (1956 р.); кандидатську дисертацію (кандидат історичних наук) “Місцевий досвід господарського будівництва на початку 20-х років ХХ століття в СРСР” захистила в Інституті історії АН СРСР у 1963 році; у 1982 р. в Інституті етнографії АН СРСР захистила докторську дисертацію на тему “Міжнаціональні відносини в СРСР” (доктор історичних наук). З 1986 по 1999 роки працювала завідувачкою сектору соціально-політичних проблем національних відносин Інституту етнографії АН СРСР (нині Інститут етнології та антропології РАН). Директор Інституту соціології РАН (2000-2005 рр.). З 2005 року – керівник Центру дослідження міжнаціональних відносин Інституту соціології РАН. **Поле професійної діяльності:** теорія та методологія етносоціології; теорія та методи вивчення особистісного рівня міжнаціональних відносин; соціологія міжетнічних та міжнаціональних відносин; структура етнічної ідентичності; проблеми державно-громадянської ідентичності; “посткомуністичний націоналізм” на просторі нової Росії; соціальні аспекти міжкультурної взаємодії; теорія етносу; **Вибрані праці:** *Социальная и культурная дистанции: Опыт многонациональной России. – Москва: 1998; Этносоциология (в соавторстве: Ю. В. Арутюнян, А. А. Сусоколов). – Москва: 1999; Социальное неравенство этнических групп: представления и реальность (Автор проекта). – Москва: 2002; Социология межэтнической толерантности (Отв. редактор). – Москва: 2003; Социальные проблемы межнациональных отношений в*

постсоветской России. – Москва: 2003; Национально-гражданские идентичности и толерантность. Опыт России и Украины в период трансформации (под. редакцией). – Москва: 2007; Этносоциология перед вызовом времени // Социологические исследования. – 2008. – № 7; Российская идентичность в Москве и регионах (Отв. редактор). – Москва: 2009.

Ельверт Георг (Georg Elwert) – німецький етносоціолог (1947-2005 рр.). **Освіта та професійна кар'єра:** вивчав етнологію, соціологію; працював професором етнології та соціології у Білефельдському університеті та у університеті Берліна; з 1990 року він займався соціологією розвитку; здійснював польові дослідження у Західній Африці. **Поле професійної діяльності:** проблеми соціології країн третього світу; теорія насильства; аналіз “ринку насильства”; макросоціологія військових дій та тероризму. **Вибрані праці:** *Dynamics of Violence: Processes of Escalation and De-Escalation in Violent Group Conflicts*. – Berlin: Duncker and Humblot, 1999; *Conflict: Anthropological Aspects* // *International Encyclopaedia of the Social and Behavioural Sciences*. – Elsevier: 2001.

Еріксен Томас (Thomas Hylland Eriksen) – норвезький соціальний антрополог (1962 р.). Народився у Ньоттерої. **Освіта та професійна кар'єра:** закінчив Тьонсбергську гімназію; навчався в Університеті Осло; з 1987 р. працював в експедиції у Тринідаді та Мавританії; у 1991 році захистив дисертацію (Ph.D.) на тему “Етнічність у Мавританії: її значення, організація та релевантність”; з 1995 року – професор соціальної антропології в Університеті Осло; видавав журнал “Samtiden” (1993-2001 рр.); з 2004 р. керував міждисциплінарною науковою програмою “Культурна складність у новій Норвегії”. **Поле професійної діяльності:** ідентичність, етнічність, націоналізм, глобалізація; **Вибрані праці:** *Тирания момента. Время в эпоху информации*. – Москва: Весь мир, 2003; *Ethnicity and Nationalism* – Oslo, 1993; *Common Denominators: Ethnicity, Nationalism and the Politics of Compromise in Mauritius*. – Oslo, 1998; *Flag, Nation in Europe and America*, 2007; *Globalization. The Key Concepts*. – Oslo: Berg Publishers, 2007.

Євтух Володимир Борисович – український етносоціолог, етнополітолог, етнолінгвіст (1948 р.). Народився у Зарічному Рівненської області. **Освіта та професійна кар'єра:** закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка – відділення перекладачів факультету романо-германської філології (1971 р.); аспірантуру в Інституті історії АН УРСР (1974 р.); кандидатську дисертацію на тему “Асиміляційні процеси та їх вплив на культуру українських етнічних груп (1945-1970 рр.)” захистив у 1975 році (історичні науки); докторську дисертацію на тему “Буржуазні концепції етносоціального розвитку США та Канади (критичний аналіз)” – у 1989 році (історичні науки); працював в Інституті історії АН УРСР (1974 – 1978 рр., 1990-1991 рр.); в Інституті соціально-економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР (1978-1990 рр.), в Інституті соціології НАН України (1990-1995; 2000-2001 рр.); професор, завідувач кафедри, декан факультету соціології та психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (2001-2007 рр.); професор, завідувач кафедри, директор Інституту соціології, психології та

управління Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (з 2007 року). Читав лекції в університетах Австрії, Марокко, Німеччини, Польщі, США. Почесний професор Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Член-кореспондент НАН України (1992 р.); Надзвичайний і Повноважний Посол України в Італії, Сан Марино, на Мальті (1977 – 2000 рр.)

Поле професійної діяльності: проблеми соціального та етнополітичного розвитку зарубіжних країн; етносоціологія; етнополітологія; етнічність у сучасному світі; ідентичності; міжетнічна взаємодія; соціологія міжетнічного конфлікту; теорія етносу; міграційні процеси; українська діаспора.

Вибрані праці: *Историография национальных отношений в США и Канаде (1960-1970-е годы).* – Киев, 1982; *Українці в Канаді (у співавт.).* – Київ, 1993; *Німці в Україні, 1920-1990 (у співавт.)* – Київ, 1994; *Концепции этносоциального развития США и Канады: типология, традиции, эволюция.* – Київ, 1991; *Етнополітика в Україні: культурологічний та правничий аспекти.* – Київ, 1997; *Про національну ідею, етнічні меншини, міграції...* – Київ, 2000; *Проблеми етнонаціонального розвитку: український та світовий контексти.* – Київ: Стило, 2001; *Етносуспільні процеси в Україні: можливості наукових інтерпретацій.* – Київ, 2004; *Етнічність: Глосарій.* – Київ, 2009; *Концептуальні конструкти етносоціальних реалій.* – Київ, 2010; *Ethnischer Antagonismus und ethnische Solidarität in den Ländern Nordamerikas // Migrationsforschung.* – Heft 22. – 1989; *Deutsche in der Ukraine: Status, Ethnos und Orientierung. Ergebnisse einer Befragungstudie (in coauth.)* – Muenchen, 1993; *Religious and Social Attitudes and Reader's Habits. Ukraine, 1993. Research Report.* – Swindon, UK: 1993; *Contemporary Migration in Ukraine // Migration Policies: a Comparative Perspective.* – F. Heckmann, W. Bosswick (eds). – Stuttgart: 1995; *The Dynamics of Interethnic Relations in Crimea // Crimea: Dynamics, Challenges and Prospects.* – Lanham, Maryland, 1995; *Ukraine's Ethnic Minorities: Between Politics and Reality // The Harriman Review.* – 1995. – Vol. 9. – № 1-2; *Civil Society Relations Partnerships: Ethnopolitical Management // Education Policy and Minorities. Pilot Project – Ukraine.* – Strasbourg: 2001; *Roma in Ukraine: Ethnodemographical and Sociocultural Contexts // Roma in Central and Eastern Europe. Social Sciences Eastern Europe.* – 2009. – № 2.

Здравомислов Андрій Григорович (Здравомыслов Андрей Григорьевич) – російський філософ, соціолог, етносоціолог (1928 – 2009 рр.). **Освіта та професійна кар'єра:** закінчив Ленінградський університет за спеціальністю “філософія” (1953 р.); кандидатську з філософських наук (“Проблема інтересу та соціологічна теорія”) захистив у 1960 р.; докторська дисертація була захищена у 1969 р. на тему “Теоретичні і методологічні проблеми вивчення соціальних інтересів”. Працював: заступником керівника лабораторії соціологічних досліджень Ленінградського державного університету (1960-1967 рр.); завідувачем кафедри, Ленінградської Вищої Партійної Школи (1967-1969 рр.); зав. сектором методології і техніки соціологічних досліджень АН СРСР (1968-1974 рр.); старшим науковим співробітником Інституту марксизму-ленізму при ЦК КПРС (1974-1991 рр.); директором Центру соціологічного аналізу конфліктів Російського незалежного інституту соціальних та національних проблем (1991 – 2003 рр.); з 2003р. – головним науковим співробітником Інституту соціології

РАН. У 1992-2002 рр. був президентом Професійної соціологічної асоціації (згодом, Співтовариство професійних соціологів). **Поле професійної діяльності:** загальні проблеми соціології; соціологічна теорія; соціологія національних відносин; проблеми національного пізнання. **Вибрані праці:** *Проблема интереса в социологической теории.* – Ленинград : Издательство ЛГУ, 1964; *Методология и процедура социологических исследований.* – Москва : Мысль, 1969; *Осетино-ингушский конфликт. Перспективы выхода из тупиковой ситуации.* – Москва : РОССПЭН, 1998; *Межнациональные конфликты в постсоветском пространстве.* – Москва : Аспект-пресс, 1999; *Социология российского кризиса.* – Москва : Наука, 1999; *Немцы о русских на пороге нового тысячелетия.* – Москва : РОССПЭН, 2003.

Знанецькі Флоріан Вітольд (Florian Witold Znaniecki) – американський соціолог польського походження, етносоціолог, філософ; основоположник академічної соціологічної науки в Польщі (1882-1958 рр.). Народився у м. Шветнікі (Польща). **Освіта та професійна кар'єра:** освіту здобував у Женеві, Цюриху; докторську дисертацію захистив у Ягелонському університеті у Кракові; у 1914 р. переїхав до Чикаго; 1920 року повернувся до Польщі і в Університеті ім. Адама Міцкевича (м. Познань) очолив соціологічний факультет; був організатором Польського соціологічного інституту; викладав у Колумбійському університеті (м. Нью Йорк, 1931-1933, 1939 рр.); з 1939 р. викладав в Іллінойському університеті (США, м. Урбана та Шампейн). **Поле професійної діяльності:** емпірична соціологія; гуманістична соціологія; біографічний метод в соціології; культурологія; іммігрантознавство; етносоціологія. Випускав журнал “Польський соціологічний вісник”; очолював Американське соціологічне товариство. **Вибрані праці:** *The Polish Peasant in Europe and America (with William I. Thomas), 5 vols., 1918-1920; Cultural Reality – Chicago, 1919; The Laws of Social Psychology.* – Warsaw-Krakow-Poznac, 1926; *Social Actions.* – New York, 1936; *Cultural Sciences. Their Origin Development.* – Urbana, 1952; *Modern Nationalities.* – Urbana: 1952; *Social Relations and Social Roles: San Francisco: 1965; The Social Role of the University Student.* – Poznac, 1994.

Зомбарт Вернер (Werner Sombart) – німецький економіст, історик, філософ культури, соціолог (1863-1941 рр.). Народився у м. Ермслебені (Німеччина). **Освіта та професійна кар'єра:** навчався в університетах Різи (Італія), Берліна, Рима (право та економіка); науковий ступінь Ph.D. отримав у Берлінському університеті (економіка) у 1888 році; певний час працював головним правником Торговельної палати у м. Бремені; згодом – молодшим професором у Бреславському (Вроцлавському) університеті, з 1917 до 1940 року працював у Рейнському університеті ім. Фрідріха Вільгельма (Бонн) – професором, завідувачем кафедри. **Поле професійної діяльності:** антропологічні студії; соціалізм і соціальні рухи; націонал-соціалізм; соціологія соціальних і економічних феноменів. **Вибрані праці:** *Социализм и социальное движение в XIX столетии.* – СП(б): 1902; *Идеалы социальной политики.* – СП(б): 1906; *Евреи и хозяйственная жизнь.* – СП(б): Книгоиздательство “Разум”, 1912; *Избранные работы.* – Москва : Территория будущего, 2005; *Deutscher Sozialismus.* – Charlottenburg: Buchholz&Weisswange, 1934; *Vom Menschen. Versuch einer*

geisteswissenschaftlichen Anthropologie. – Berlin: Duncker & Humblot, 1938; *Noo-Soziologie*. – Berlin: Duncker & Humblot, 1956.

Інкелес Алекс (Alex Inkeles) – американський філософ, соціальний психолог, соціолог, етносоціолог (1920-2010 рр.). Народився у Брукліні, Нью Йорк. **Освіта та професійна кар'єра:** ступені бакалавра (1946 р.) та магістра отримав у Корнелльському університеті (штат Нью Йорк); ступінь Ph.D. здобув у Колумбійському університеті, Нью Йорк (1949 р.); до 1955 року працював професором соціології у Гарвардському університеті; згодом працював науковим співробітником у: Центрі просунутих студій наук, які вивчають поведінку людини, Станфордського університету (1955-1956 рр.); Фондації Рассела у Нью Йорку (1966 та 1985 – 1986 рр.); Інституті поглиблених студій Принстонського університету, Нью Джерсі (1974-1975 рр.); Фондації Айзенхауера у Тайвані (1984 – 1985 рр.); у якості дослідника на запрошення працював в Аннеберзькій школі комунікації Пенсильванського університету (1992 р.); був стипендіатом Фонду Гугенгайма в Ізраїлі та Великобританії (1977–1998 рр.), фонду Фулбрайта в Греції (1977 р.) та Чилі (1985 р.); у 1998 році працював науковим співробітником Японського товариства стимулювання наук в Інституті статистичної математики в Токіо. Обирався до найбільш престижних наукових товариств Америки: Американська академія мистецтв та наук, Американське філософське товариство, Національна академія наук. **Поле професійної діяльності:** модернізація, соціальна психологія, політична поведінка, національний характер, етнонаціональний розвиток, “соціальний капітал”, правова система у порівняльній перспективі; організатор наукових конференцій у Болгарії, Китаї, Польщі, Сполучених Штатах, Японії. **Вибрані праці:** *Becoming Modern: Individual Changes in Six Developing Countries*. – Cambridge: Harvard University Press, 1974; *Exploring Individual Modernity*. – New York: Columbia University Press, 1983; *Comparing Nations and Cultures*. – New York: Prentice Hall, 1995; *National Character: A Psycho-Social Perspective*. – New York: Transaction Publications, 1997; *One World Emerging? Convergence in Industrial Societies*. – New York: Westview Press, 1998.

Капферер Брюс (Bruce Kapferer) – австралійський соціальний антрополог, етносоціолог (1942 р.). Народився у Сіднеї (Австралія). **Освіта та професійна кар'єра:** вивчав соціальну антропологію у Реймонда Фірса та Макса Глюкмана в університеті Сіднею, в Родезійському інституті Лівінгстона в Лусаці (Замбія), в університеті Манчестера; 1966-1973 рр. був викладач в університеті Манчестера; працював професором в Університеті Аделаїди (Австралія, 1973-1985 рр.), в університетському коледжі Лондона (1985-1996 рр.), в університеті Джеймса Кука (Австралія, 1996-1999 рр.), з 1999 року – професор Університету Бергена; професор на запрошення в університетах Данії, Єрусалимі, Нідерландів, США, Фінляндії, Швеції. **Поле професійної діяльності:** дослідження ритуалів й символічних дій; етнічність й насильство; соціологія міста, держави та управління, неурядових організацій; проводив польові дослідження у Замбії, Південній Азії, Південній Африці та Австралії. **Вибрані праці:** *Strategy and Transaction in an African Factory*. – Manchester: Manchester University Press, 1972; *Legends of People, Myths of State*. – Washington: Smithsonian Institution Press, 1998;

The Sorcery of Consciousness: A Sinhala Discourse on the Dynamics of Consciousness // Journal of Communication and Cognition. – 2000. – Bd. 33. – H.1-2; Star Wars. About Anthropology, Culture and Globalization // Australian Journal of Anthropology/ – 2000; Ethnicity, Nationalism and the Culture of the State // Suomen Anthropologi. – 2002. – Jg. 27. – H. 2; Beyond Rationalism: Rethinking, Magic, Witchcraft and Sorcery. – New York/Oxford: Berghahn Books, 2003.

Картунов Олексій Васильович – український історик-міжнародник, політолог, етнополітолог, інформаціолог (1940 р.). Народився в с. Ново-Романівка Арзгирського р-ну Ставропольського краю Російської Федерації. **Освіта та професійна кар'єра:** закінчив історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (1967 р.); докторська дисертація – “Західні етнонаціональні та етнополітичні концепції: теоретико-методологічний аналіз” (1996 р.); працював в Інституті історії АН УРСР (1969-1976 рр.), в Київському торговельно-економічному інституті (1976-1987 рр.), в Інституті підвищення кваліфікації при Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка (1987-1990 рр.), в Донбаській державній машинобудівній академії (1990-1996 рр.), в Університеті економіки та права “КРОК” (з 1996 р.), доктор політичних наук, професор, академік УАПН, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри міжнародної інформації. Як науковець і викладач працював в університетах Великої Британії, Польщі, Російської Федерації, США, ФРН, Чеської Республіки тощо. **Поле професійної діяльності:** політологія, етнополітологія, міжнародні відносини, міжнародна інформація, методологія наукових досліджень. **Вибрані праці:** *Введение в этнополитологию. Курс лекций.* – Киев : УМК ВО, 1991; *Этнонациональные отношения в политической жизни общества.* – Киев : Киевская высшая школа МВД СССР, 1991; *Межнациональные отношения. Термины и определения: Словарь-справочник.* – Киев : Ин-т национальных отношений и политологии АН Украины, 1991 (у співавт.); *Етнонаціональний розвиток України: Терміни, визначення, персоналії.* – Київ : Ін-т держави і права НАН України, 1993 (у співавт.); *Мала енциклопедія етнодержавознавства.* – Київ : Довіра; Генеза, 1996 (у співавт.); *Основи етнодержавознавства: Підручник.* – Київ : Либідь, 1997 (у співавт.); *Світова та вітчизняна етнодержавницька думка.* – Київ-Донецьк: Донецчина, 1997 (у співавт.); *Націоналізм як суспільний феномен: Енциклопедичний словник.* – Донецьк: Восток, 1997 (у співавт.); *Нація і держава. Теоретико-методологічний та концептуальний аналіз.* – Кн. 1-2. – Київ-Донецьк: НАН України, 1998 (у співавт.); *Міграційні процеси у сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри. Енциклопедія.* – Київ : Довіра, 1998 (у співавт.); *Вступ до етнополітології: Науково-навчальний посібник.* – Київ : ІЕУГП, 1999; *Національно-державне будівництво: концептуальні підходи, сучасна наукова література.* – Київ : Довіра, 1999 (у співавт.); *Нація. Держава: Україна у контексті світового етнодержавницького досвіду: Монографія.* – Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000 (у співавт.); *Західні теорії етнічності, нації та націоналізму: навчальний посібник.* – Київ : Ун-т економіки та права “КРОК”. – 2007.

Кімлічка Вільям (Will Kymlicka) – канадський філософський політолог, етносоціолог (1962 р.). Народився у м. Лондоні, провінція Онтаріо, Канада. **Освіта та професійна кар'єра:** навчався у Королівському університеті у Кінгстоні; ступінь бакалавра отримав у тому ж університеті за спеціальністю філософія та політичні науки у 1984 році; ступінь Ph.D. отримав в Оксфордському університеті (1987 р.); працює професором філософії у Королівському університеті у Кінгстоні та професором у Канадському дослідницькому центрі політичної філософії того ж університету; професор на запрошення у Центральному європейському університеті у Будапешті (Угорщина); читав лекції у багатьох університетах Канади та за кордоном; був радником уряду Канади; президент Американського товариства політичної і правової філософії (2004-2006 рр.). **Поле професійної діяльності:** мультикультуралізм; громадянство; нації; мігрантознавство; соціетальна культура. **Вибрані праці:** *Liberalism, Community and Culture*. – Oxford: Oxford University Press, 1989/1991; *Contemporary Political Philosophy: An Introduction*. – Oxford: Oxford University Press, 1990/2001; *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. – Oxford: Oxford University Press, 1995; *Finding Our Way: Rethinking Ethnocultural Relations in Canada*. – Oxford: Oxford University Press, 1998; *Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism, Citizenship*. – Oxford: Oxford University Press, 2001; *Immigration, Multiculturalism, and the Welfare State // Ethics & International Affairs*. – 2006. – Volume 20. – 3 Fall.

Кісла Ганна Олександрівна – український етносоціолог, філософ (1954 р.). Народилася у Харківській області. **Освіта та професійна кар'єра:** у 1977 році закінчила історичний факультет Харківського державного університету (нині – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна); аспірантуру Інституту філософії НАН України (1987 р.); у 1989 році захистила кандидатську дисертацію на тему “Духовні потреби робітників: динаміка та специфіка” (філософія); доцент кафедри теорії та методології соціології Інституту соціології, психології та управління Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (з 2007 року); має досвід роботи у європейських університетах: Центральний Європейський Університет, м. Будапешт., Інститут соціології Люблінського університету ім. Марії-Кюрі Складовських. **Професійне поле діяльності:** міжетнічні відносини; етнічні конфлікти; етнічна толерантність; мультикультуралізм. **Вибрані праці:** *Національна та релігійна толерантність київських студентів*. – Київ: Український центр ісламознавства “Arpaïd”, 2006; *Етническое поведение в Украине: факторы влияния // Етнополітична ситуація в Україні*. – Випуск 1. – Київ: Інститут етнополітики, 2006; *Русский язык в мультикультурном пространстве Крыма: фактор коммуникации или “яблоко раздора” // Русский язык в современном мире: традиции и инновации в преподавании русского языка как иностранного. Материалы международной научно-практической конференции*. – Салоники, 2009; *Методика социологического исследования межэтнических отношений в Крыму: поиск инноваций // Социальное знание и белорусское общество. Материалы международной научно-практической конференции НАН Беларуси*. – Минск: Право и экономика, 2009; *Етносоціальне вимірювання життєвих цінностей особистості // Міжнародний науковий форум. Соціологія, психологія, педагогіка*,

менеджмент. – 2010. – Випуск 2; *Крымские татары как этнокультурное сообщество // Autochtoniczne mniejszosci na pograniczach a ich stosunki z Odseparowanymetnosemaciierzystym.* – Białymstok: Wydawnictwo uniwersytetu w Białymstoku, 2009.

Корпоровіч Лешек (Leszek J. Korporowicz) – польський соціолог, культуролог, етносоціолог, сходознавець (1953 р.). Народився 1953 року у м. Лошіце. **Освіта та професійна кар'єра:** закінчив факультет філософії та соціології Варшавського університету; дисертацію Ph.D. захистив з проблем функціонування культури в Інституті філософії та соціології Польської академії наук; докторську з питання міжкультурної комунікації на факультеті філософії та соціології Варшавського університету; викладав у Варшавському університеті соціологічні дисципліни (до 2009 року); професор Ягелонського університету (Краків) з 2009 року, Департамент Середнього та Далекого Сходу факультету міжнародних та політичних студій; з 2010 року – директор Інститут Близького та Далекого Сходу цього ж університету; засновник та перший президент Польського евалюаційного товариства, член та експерт Державної акредитаційної комісії, співзасновник Українсько-польського центру європейських студій, координатор багатьох міжнародних програм з питань міжкультурних, евалюаційних та екологічних студій, віце-президент Вищої школи імені Богдана Янського (Варшава); професор на запрошення у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, Тайванському університеті. **Поле професійної діяльності:** теорія соціології культури, міжкультурна комунікація, ідентичність та особистість у сучасному цивілізаційному й інформаційному просторі, міжкультурний менеджмент, евалюація. **Вибрані праці:** *Creation of Meaning. Language, Culture, Communication.* – Warsaw: 1996; *Intercultural Communication.* – Warsaw, 1996, 1997; *Personality and Communication in Transformation Society.* – Warsaw, 1997; *Evaluation in Education.* – Warsaw, 1997; *Evaluation in democracy.* – Legnica, 1999; *Interactive Personality in Interacting Cultures.* – Lublin, 1999; *Evaluation and Society.* – Lublin, 2001; *Consumption of Experience in Transformation Societies.* – Warsaw, 2004; *Individualism and Collectivism in Intercultural Relations.* – Toruń, 2007; *Communication as an Interactive Reality.* – Lublin, 2007; *Intercultural Management, from Adaptation to Development.* – Warsaw, 2008; *Współczesne koncepcje ewaluacji w kontekście wyzwań rozwoju regionalnego // Ewaluacja programów operacyjnych na poziomie regionalnym – teoria i praktyka.* – Opole, 2010.

Курас Іван Федорович – український історик, політолог, етнополітолог (1939-2005 рр.). Народився у Балтському районі Одеської області. **Освіта та професійна кар'єра:** закінчив історичний факультет Одеського державного університету ім. І. І. Мечнікова (1962 р.); працював науковим співробітником Кіровоградського обласного архіву; закінчив аспірантуру у Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка (1967 р.); захистив кандидатську дисертацію, присвячену проблемам національно-визвольного руху в Україні; докторська дисертація була присвячена впливу національної ідеї на партійне будівництво та історії українських національних партій; працював викладачем у Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка (1967-1970 рр.), старшим

науковим співробітником, вченим секретарем Інституту історії партії при ЦК Компартії України (1970-1972 рр.), згодом (1972-1983 рр.) – у ЦК Компартії України, 1983-1991 рр. – заступник директора Інституту політичних досліджень при ЦК Компартії України; засновник і директор Інституту національних відносин і політології НАН України, 1991-2005 рр. (нині – Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України); академік-секретар Відділення історії, філософії і права НАН України (1988-1993 рр.); віце-прем'єр-міністр України з гуманітарної політики (1994-1997 рр.). **Поле професійної діяльності:** етнонаціональні процеси в Україні; міжнаціональні відносини; проблеми етнічності. **Вибрані праці:** *Сучасні політичні партії і рухи на Україні.* – Київ: 1991; *Українська державність: історія і сучасність.* – Київ: 1993; *Етнонаціональний розвиток України: терміни, визначення, персоналії.* – Київ: 1993; *Національні відносини в Україні у ХХ ст. Збірник документів і матеріалів.* – Київ: Наукова думка, 1994; *Національна культура в сучасній Україні.* – Київ: Асоціація "Україна", 1995; *Етнополітика: історія і сучасність: статті, виступи, інтерв'ю 90-х років.* – Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 1999. *Україна: інтелект нації на межі століть.* – Київ: Інформаційно-видавничий центр "Інтелект", 2000.

Леві-Строс Клод (Claude Levi-Strauss) – французький етнограф, культуролог, соціолог, етносоціолог (1908-2009 рр.). Народився у Брюсселі (Бельгія). **Освіта та професійна кар'єра:** закінчив ліцей Жансон де Сейлі; вивчав право і філософію в Сорбонні; після закінчення університету працював викладачем у ліцеї; після переїзду до Бразилії (1935 р.) працював в університеті м. Сан-Паулу; певний час працював професором філософії у Політехнічній школі Монпельє (Париж); в 1940 р. був запрошений до США, де читав лекції з соціології та етнології у вечірньому університеті; працював радником з питань культури у Консульстві Франції у Нью Йорку (1942-1947 рр.); з кінця 1940-х – на початку 1950-х років керував окремим напрямом досліджень у Національному центрі наукових досліджень (Париж), був заступником директора з питань етнології у Музеї людини, очолював секцію Практичної школи вищих досліджень ("Дослідження релігій примітивних народів", згодом "Порівняльне релігієзнавство неписемних народів"); за праці "Родинне і соціальне життя індіанців намібіквара" і "Елементарні структури спорідненості" отримав докторську ступінь; з 1960 року очолював кафедру соціальної антропології у Коледжі де Франс, на базі якого засновував однойменну лабораторію й керував нею до 1984 р.; у 1961 р. заснував академічний антропологічний журнал ("L'Homme" – "Людина"); був членом Французької академії, іноземним членом Національної академії наук США. **Поле професійної діяльності:** етнографія, культурологія, соціологія; структуралізм в етнології (засновник наукової школи); теорія "інцеста"; міфологія, фольклор. **Вибрані праці:** *Структурна антропологія.* Київ: Основи, 2000; *Первісне мислення.* – Київ: Український Центр духовної культури, 2000; *La Vie familiale et sociale des indiens Nambikwara.* – Paris, 1948; *Race et histoire.* – Paris: 1952; *Anthropologie structurale.* – Paris, 1958; *Le Regard éloigné.* – Paris, 1983; *Histoire de lynx.* – Paris, 1991; *Saudades du Brasil.* – San Paolo, 1994.

Ліч Рональд (Sir Edmund Ronald Leach) – британський соціальний антрополог, етносоціолог, представник еkleктиціанського варіанту британської соціальної антропології (1910-1989 рр.). Народився у Сідмаусі (Великобританія). **Освіта та професійна кар'єра:** у 1932 році закінчив Коледж “Марлборо та Клер” (медицина); у Кембреджі вивчав математику та інженерну справу з 1933 по 1936 роки працював у Китаї як інженер з бізнесу; після поїздки до Тайваню на запрошення американського психолога Кілтона Стіварда вирішив вивчати антропологію; проводив польові дослідження в Іраку; досвід польової роботи на Сінламських пагорбах (Бірма) ліг в основу кандидатської дисертації; з 1937 року почав відвідувати антропологічний семінар новозеландського етнолог професора Реймонда Фірса у Лондонській школі економіки; після звільнення з армії у 1946 році почав викладати соціальну антропологію у Лондонській школі економіки; тут же захистив дисертацію Ph. D. (1947 р.); з 1953 по 1979 рр. викладав соціальну антропологію у Кембріджському університеті; у 1954 році він опублікував книгу “Політична система високогірної Бірми”, яка стала класикою політичної антропології; був президентом Королівського антропологічного інституту. **Поле професійної діяльності:** соціальні процеси в азійських суспільствах (Бірма); політичні системи та їх антропологічний вимір; моделі організації суспільств. **Вибрані праці:** *Political Systems of Highland Burma: A Study of Kachin Social Structure.* – Cambridge: Harvard University Press, 1954; *Rethinking Anthropology.* – Cambridge: Robert Cunningham and Sons Ltd., 1961; *Pul Eliya: a Village in Ceylon.* – Cambridge: Cambridge University Press, 1961; *Culture and Communication: The Logic by Which Symbols are Connected.* – Cambridge: Cambridge University Press, 1976; *Social Anthropology.* – Oxford: Oxford University Press, 1982.

Майборода Олександр Микитович – український історик, політолог, етнополітолог (1945 р.). Народився на ст. ім. Т. Шевченка Смілянського району Черкаської області. **Освіта та професійна кар'єра:** закінчив історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (1967 р.); докторська дисертація “Теорія етнополітики у західному суспільствознавстві: структура і принципи дослідження” (1994 р.); на науковій роботі з 1979 р.: працював в Інституті історії України НАН України (1979-1996 р.); у Центрі політичного аналізу газети “День” (1996-1997 рр.); в Інституті політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (з 1997 р.) – завідувач відділу етнополітології, заступник директора інституту з наукової роботи. **Поле професійної діяльності:** всесвітня історія, етнополітологія, політичні процеси в Україні, міжнаціональні відносини. **Вибрані праці:** *Національна політика як суспільне явище.* – Київ: Інститут історії НАН України, 1990; *Теория этнополитики в западном обществоведении.* – Київ: Наукова думка, 1993; *Етнонаціональні процеси в сучасній Україні.* – Київ: Українська академія державного управління, 1996 (у співавт.); *Російський націоналізм в Україні (1991-1998).* – Київ: Видавничий дім “КМ Akademia”, 1999; *Політичне русинство: закарпатська версія периферійного націоналізму.* – Київ: Видавничий дім “КМ Akademia”, 1999; *Ідейні засади лівого руху в Україні.* – Київ: Видавничий дім “КМ Akademia”, 2000 (у співавт.); *Політична історія України.* – Т.6. – Київ: Генеза, 2003 (у співавт.); *Україна: політична історія. XX-початок*

XXI століття. – Київ : Парламентське видавництво, 2007 (у співавт.); Мовна ситуація в Україні і шляхи неконфліктного розв'язання мовних проблем. – Київ : ІПіЕНД НАНУ, 2008 (у співавт.); Проблеми української політики. – Київ : ІПіЕНД НАНУ, 2010 (у співавт.).

Малиновська Олена Анатоліївна – український міграціолог (1953р.). Народилася у Києві. **Освіта та професійна кар'єра:** закінчила історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (1975 р.); кандидатська дисертація “Проблема трудової міграції в соціально-економічній політиці Югославії” (1985 р.); докторська дисертація – “Управління зовнішніми міграціями в контексті європейської інтеграції України” (2005 р.); працювала в (1978-1991 рр.), у Науково-дослідному економічному інституті Міністерства економіки України (1991-1993 рр.), Державному комітеті України у справах національностей та міграції (1993-2001 рр.); у Національному інституті проблем міжнародної безпеки (2001-2010 рр.); у Національному інституті стратегічних досліджень (з 2010 р.). Радник при дирекції НІСД, старший науковий співробітник. **Професійне поле діяльності:** міграція, міграційна політика, управління міграціями, політологія міграцій, соціологія міграцій. **Вибрані праці:** *Міграція і міграційна політика в Україні. – Київ : НІСД, 1997; Зовнішня міграція в Україні: причини, наслідки, стратегії. – Київ : Академпрес, 1997 (у співав.); Становище біженців турків-месхетинців в Україні Київ: Компанія ВАІТЕ, 1999 (у співавт.); Біженці у світі та в Україні: моделі вирішення проблеми. – Київ : Генеза, 2003; Трудовая миграция населения Украины: социально-экономический аспект. – Київ : НИПМБ, 2003 (у співавт.); Нетрадиційні” іммігранти у Києві. – Київ : Стилос, 2003 (у співавт.); Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями. – Київ : Вид-во НАДУ, 2004; Україна, Європа, міграція: міграції населення України в умовах розширення ЄС. – Київ : БланкПрес, 2004; Турки-месхетинцы в Украине: этносоциологический очерк К. : Генеза, 2006; “Нетрадиційні” іммігранти у Києві: сім років потому. – Київ : “Стилос”, 2009 (у співавторстві); Міграція та міграційна політика: навчальний посібник. – Київ : Центр учбової літератури, 2010; “Украинская Греция”: причины, проблемы, перспективы (по результатам опроса трудовых мигрантов). – Київ : Агентство “Украина”, 2010 (у співавт.).*

Маліновський Броніслав (Bronisław Kasper Malinowski) – британський соціальний антрополог польського походження, засновник “британського функціоналізму” (1884-1942 рр.). Народився у Кракові (Польща) у дворянській сім'ї, згодом проживав в Англії, помер у Нью Хейвені (США). **Освіта та професійна кар'єра:** 1908 року завершив студії з математики, фізики та філософії у Ягелонському університеті (Краків); у тому ж році отримав наукову ступінь Ph. D. (фізика, математика); у 1908-1910 рр. працював у Ляйпцігському університеті; з 1910 року вивчав антропологію у знаменитій Лондонській школі економіки; тут працював до 1939 р.; з 1914 по 1918 роки здійснював польові дослідження у Папуа, на островах Тробріан; у 1916 р. захистив дисертацію, здобувши ступінь доктора наук; Працював професором Йельського університету, США (1939-1942 рр.). **Поле професійної діяльності:** психоаналіз; проблеми розвитку соціальної антропології; міжкультурні диференціації сексуальних

стосунків та відносин “діти – батьки”; досліджував можливості впливу вчення Фрейда на позаєвропейські культури; методи польових досліджень; питання євроцентризму; вважається “батьком польових досліджень”. **Вибрані праці:** *The Family Among the Australian Aborigines.* – 1913; *Wierzenia pierwotne i formy ustroju społecznego. Pogląd na genezę religii ze szczególnym uwzględnieniem totemizmu.* – 1915; *The Father in Primitive Psychology.* – 1927; *The Sexual Life of Savages in North-Western Melanesia.* – 1929; *Coral Gardens and Their Magic. A Study of the Methods of Tilling the Soil and of Agricultural Rites in the Trobriand Islands.* – 1935; *A Scientific Theory of Culture.* – 1944; *A Diary in the Strict Sense of the Term.* – 1967; *Magie, Wissenschaft und Religion und andere Schriften.* – 1983.

Мітчел Клайд (J. [James] Clyde Mitchell) – британський етнолог, соціальний антрополог й етносоціолог, видний представник “Манчестерської школи” (1918-1995 рр.). **Освіта та професійна кар’єра:** у 1937 році допомагав засновувати Родезійський інститут Лівінгстона, де працював у 1940-1960 роках; був ректором університету Салісбері (нині Хараре); після перевороту у Південній Родезії переселився до Англії й очолив там знамениту Лондонську школу економіки й політичних наук. **Поле професійної діяльності:** кланові стосунки в районі озера Тонга; танцювальне мистецтво жителів замбійських гірських районів; соціальні процеси в британському суспільстві; соціальні аналітичні мережі. **Вибрані праці:** *The Kaleda Dance: Aspects of Social Relationships among Urban Africans in Hothorn Rhodesia.* – Manchester: Manchester University Press, 1956; *The Yao Village: A study in the Social Structure of a Malawian Tribe.* – Manchester: Manchester University Press, 1971; *Social Networks in Urban Situations: Analyses of Personal Relationships in Central African Towns.* – Manchester: University Press, 1969; *Configurational Similarity in Three Class Contexts in British Society // Sociology.* – Vol. 19. – 1985.

Мойніхен Даніель Патрік (Daniel Patrick Moynihan) – американський політолог, соціолог, іммігрантознавець, дипломат (1927 – 2003 рр.). Народився у м. Тулса, штат Оклахома. **Освіта та професійна кар’єра:** закінчив Вищу школу ім. Бенджаміна Франкліна у Гарлемі (Нью Йорк); перед тим, як вступити до Міського коледжу Нью Йорка, працював вантажником у порту; проходив службу на флоті; навчався в Університеті Тафта і Лондонській школі економіки; бакалаврський та магістерський ступені і наукову ступінь Ph. D. отримав в Університеті Тафта, у цьому ж університеті він отримав звання Почесного доктора права; політичну кар’єру розпочав з 1950 року в офісі губернатора Гаррімана; був Послом США в Індії (1973-1975 рр.), Послом США в ООН (1975-1976 рр.), сенатором від Нью Йорка (1977-2001 рр.). **Поле професійної діяльності:** дослідження проблем іммігрантів у великих містах, міжетнічна взаємодія, етнічні аспекти соціальних процесів; проблеми зайнятості вихідців із інших країн, сутність етнічності в американських контекстах. **Вибрані праці:** *Beyond the Melting Pot.* – New York, 1963; *The Negro Family. The Case for National Action.* – New York, 1965; *Ethnicity: Theory and Experience (ed., with Nathan Glazer).* – Cambridge: Harvard University Press, 1975; *Family and Nation: Goarkin Lectures.* – New York, 1986; *On the Law of Nations.* – New York, 1990; *Pandaemonium: Ethnicity in International Politics.* – New York, 1994; *Miles to Go: A Personal History of Social Policy.* – New York, 1996.

Мосс Марсель (Marcel Mauss) – французький етнограф, антрополог, соціолог (1872-1950 рр.). Народився у Епіналі (гори Возгени). **Освіта та професійна кар'єра:** вивчав філософію в університеті м. Бордо, який закінчив у 1893 р.; у Парижі вивчав порівняльні релігії та санскрит; працював у ліцеї; з 1901 року – керівник кафедри історії релігій та не цивілізованих народів у Практичній школі вищих досліджень; з 1931 року – керівник кафедри соціології у Коледжі де Франс. **Поле професійної діяльності:** примітивні суспільства та культури; структурна антропологія; магія та сакральне у житті народів; соціологічні студії; засновник Французького інституту соціології (1924 р.) та Інституту етнології (1926 р.); співпрацював з журналом “Соціологічний щорічник”. **Вибрані праці:** *Физическое воздействие на индивида коллективно внушенной мысли о смерти // Человек.* – 1992. – № 6; *Общества, обмен, личность.* – Москва : Наука, 1996; *Социологическая оценка большевизма // Новое и старое в теоретической социологии.* – Москва, 1999; *Социальные функции священного: Избр. Произведения.* – СПб. : Евразия, 2000; *Essai sur la nature et la fonction du sacrifice.* – Paris, 1898; *La sociologie: objet et method.* – Paris, 1901; *De quelques formes primitives de classification.* – Paris, 1902.

Наулко Всеволод Іванович – український історик, етнограф, етнолог (1933 р.). Народився у м. Тараща Київської області. **Освіта та професійна кар'єра:** закінчив географічний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (1956 р.); працював на Київській військово-картографічній фабриці; в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського (1958-1962 рр.); навчався в аспірантурі інституту етнографії ім. Міклухо-Маклая (1962-1964 рр.); кандидатська дисертація захищена у тому ж Інституті, присвячена питанням етнічного складу населення України (історичні науки); докторська дисертація присвячена динаміці етнічних процесів в Україні; працював в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського; викладав у Київському університеті ім. Т. Г. Шевченка; нині завідує відділом в Інституті української археографії і джерелознавства імені Михайла Грушевського НАН України, працює професором Київського славістичного університету; член-кореспондент НАН України (1997 р.); обирався членом Академічної ради асоціації етнології та фольклору Європи. **Поле професійної діяльності:** етнонаціональні процеси в Україні та світі; динаміка етнонаціонального складу населення України; культура і побут населення України; етносоціологічні дослідження; українська діаспора. **Вибрані праці:** *Етнічний склад населення УРСР.* – Київ, 1965; *Географічне розміщення народів в УРСР.* – Київ, 1966; *Развитие межэтнических связей на Украине.* – Київ, 1975; *Культура и быт украинского народа.* – Київ, 1977; *Хто і відколи живе в Україні.* – Київ, 1988; *Етнонаціональні процеси в Україні.* – Київ, 2001 (у співавт.).

Паїн Еміль Абрамович (Паин Эмиль Абрамович) – російський політолог, етнограф, етносоціолог (1948 р.). Народився у Києві. **Освіта та професійна кар'єра:** закінчив історичний факультет Воронежського державного університету (1974 р.); аспірантуру Московського державного університету ім. М. В. Ломоносова (1983 р.); у 1984 р. захистив кандидатську дисертацію (історичні науки); докторську дисертацію – у 2004 р. (політичні науки); працював

соціологом у Всеросійському науково-дослідному інституті праці та управління у сільському господарстві (1976-1977 рр.); старшим науковим співробітником Центрального науково-дослідного і проектного інституту із забудови сільських населених пунктів (1977-1980 рр.); завідувачем сектору соціологічних досліджень Центрального науково-дослідного і проектного інституту з міського будівництва (1980-1991 рр.); головним радником Зовнішньополітичної асоціації (1991-1993 рр.); з 1993 р. – керівник Центру етнополітичних та регіональних досліджень. **Поле професійної діяльності:** етнополітичні процеси, національна політика, етноконфліктологія, природа етноконфесійного екстремізму. **Вибрані праці:** *Этносоциальные факторы в развитии сельских населенных пунктов.* – Москва, 1983; *Сохранение исторического и культурного наследия в градостроительстве.* – Москва, 1990; *Национальная политика России: история и современность.* – Москва, 1997; *Эволюция взаимоотношений центра и регионов России: от конфликта к поиску согласия.* – Москва, 1997; *Этнополитический маятник: динамика и механизмы этнополитических процессов в постсоветской России.* – Москва, 2004; *Между империей и нацией: Модернистский проект и его традиционалистская альтернатива в национальной политике России.* – Москва, 2004; *The New Russian Diaspora – Russian Minorities in the Former Soviet Republics.* // M. E. Sharpe. – New-York, London : Armonk, 1994.

Паніна Наталія Вікторівна – український соціолог, психолог, етносоціолог (1949-2006 рр.). Народилася у м. Сочі (Росія). **Освіта та професійна кар'єра:** закінчила факультет психології Московського державного університету імені М. В. Ломоносова (1972 р.); навчалася у заочній аспірантурі Інституту соціології АН СРСР (1976-1980 рр.); у 1980 році захистила кандидатську дисертацію; у 1993 р. захистила докторську дисертацію на тему “Спосіб життя і психологічний стан населення за умов переходу від тоталітаризму до демократії”; працювала: викладачем Київського державного педагогічного інституту іноземних мов, у лабораторії демографії і санітарної статистики Інституту геронтології АМН України; завідувачка відділу соціально-політичних процесів Інституту соціології НАН України (1990-2006 рр.). **Поле професійної діяльності:** соціальна психологія; методологія соціологічних досліджень; концепції соціальної адаптації; міжетнічна толерантність у сучасних поліетнічних суспільствах; методологія творення соціологічних моніторингів. **Вибрані праці:** *Психология человеческого взаимопонимания (у співавт).* – Киев, 1989; *Социальное безумие. История, теория и современная практика.* – Киев, 1994 (у співавт.); *Интегральный индекс социального самочувствия (ИИСС). Конструирование и применение в массовых опросах.* – Киев, 1997; *Тенденции развития межэтнических отношений на Украине: результаты социологического мониторинга* // *Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены.* – 1999. – № 6(44); *Чинники національної ідентичності, толерантності, ксенофобії та антисемітизму в сучасній країні* // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* – 2005. – № 4.

Панчук Май Іванович – український історик, політолог, етнополітолог (1937 р.). Народився у Попільнянському районі Житомирської області. **Освіта та професійна кар'єра:** закінчив історико-філософський факультет Київського

державного університету ім. Т. Г. Шевченка; докторська дисертація – “Боротьба КПЗУ за ідейне і організаційне зміцнення партійних рядів і посилення впливу на маси” (1983 р.); працював у комсомольських (1960-1965 рр.) і партійних (1969-1975 рр.) органах, навчався в аспірантурі Київського університету і працював в Київському технологічному інституті харчової промисловості (1965-1969 рр.), в Інституті історії партії при ЦК Компартії України (1969-1975 рр.), Інституті історії АН УРСР (1991 р.), зав. відділом національних меншин та заступником директора з наукової роботи Інституту політології і національних відносин НАНУ (1992-1995 рр.), першим заступником голови та головою Вищої атестаційної комісії України (1996-1998 рр.); завідувачем відділу національних меншин Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (з 1999 р.). **Поле професійної діяльності:** історія України, політологія, етнополітологія. **Вибрані праці:** *Хотинське повстання – Київ: Політвидав України, 1989 (у співавт.); Про минуле заради майбутнього. – Київ: Політвидав України, 1989 (у співавт.); Голод 1932-1933 років на Україні очима істориків, мовою документів. – Київ: Політвидав України, 1990 (у співавт.); Національні відносини в Україні. – Київ: Наукова думка, 1994 (у співавт.); Національні меншини України в 20-30-х роках ХХ ст. Історико-картографічний атлас. – Київ: Редакція мовами націон. меншин, 1995. (у співавт.); Український національний комунізм. Трагічні ілюзії Київ: ІПіЕНД, 1997 (у співавт.); Політологія: учебник для высшей школы. – Киев. – Харьков, 1999 (у співавт.); Національні меншини України у ХХ столітті: політико-правовий аспект. – Київ: ІПіЕНД, 2000 (у співавт.); Крим в етнополітичному вимірі. – Київ: ІПіЕНД, 2005 (у співавт.); Закарпаття в етнополітичному вимірі. – Київ: ІПіЕНД, 2008 (у співавт.); Політичне русинство – антирусинський (антиукраїнський) проект. – Карпати: людина, етнос, цивілізація. – Івано-Франківськ, 2010. – № 2.*

Парк Роберт Е. (Robert E. Park) – американський соціолог, один із основних засновників Чиказької соціологічної школи (1864-1944 рр.). Народився у Хервейвіллі, штат Пенсильванія. **Освіта та професійна кар’єра:** навчався у Мічиганському університеті (філософія); після закінчення університету працював журналістом у різних містах США (1887-1898 рр.); у 1898-1899 рр. здобував магістерський ступінь у Гарвардському університеті (психологія та філософія); з 1899 по 1903 роки навчався у Берліні, Страсбурзі (Франція) та Гайльдерберзі (Німеччина), де вивчав філософію та соціологію; наукову ступінь Ph.D. отримав у Гайльдербурзькому університеті у 1903 р. (філософія), захистивши дисертацію на тему “Маса і публіка. Методологічне та соціологічне дослідження”; повернувшись до США, став асистентом філософії у Гарвардському університеті (1904-1905 рр.); пізніше працював в Інституті Таскіджі (південь США); з 1914 по 1936 рр. – професор соціології Чиказького університету; до завершення життя викладав в Університеті Фіска. **Поле професійної діяльності:** міська соціологія; расові відносини у великому місті; соціальні проблеми суспільного розвитку; асиміляційні процеси в іммігрантському доквіллі; екологічна соціологія; кілька разів обирався президентом Американської соціологічної асоціації та Чиказької міської ліги. **Вибрані праці:** *Masse und Publikum. Eine methodologische und soziologische Untersuchung (Ph.D. thesis) publ. – Berlin: Lack & Grunau, 1904; The Man Farthest Down: a Record of Observation and Study in Europe with Booker T.*

Washington. – New York : Doubleday, 1912; Introduction to the Science of Sociology. – Chicago: University of Chicago Press, 1921; The Immigrant Press and Its Control. – New York: Harper & Brothers, 1922; The Marginal Man, Park's Introduction, New York: Charles Scribner's Sons, 1937; Race and Culture. – Glencoe Ill: The Free Press, 1950; Human Communities: the City and Human Ecology. – Glencoe, Ill: The Free Press, 1955; On Social Control and Collective Behavior. – Chicago: University of Chicago Press, 1967; Human Migration and the Marginal Man // The Classic Essays on the Culture of Cities. – New York: Appleton-Century-Crofts, 1969.

Пеннінкс Рінус (Marinus Johannes Antonius Penninx) – голландський соціолог, етносоціолог, мігрантознавець (1948 р.). Народився в Ерпі (Нідерланди). **Освіта та професійна кар'єра:** закінчив класичну гімназію у Веерті; ступінь бакалавра отримав з культурної антропології у Католицькому університеті Ніджмена (1969 р.), а магістра – з культурної антропології у Державному університеті м. Лейдена (1973 р.); наукову ступінь Ph.D. здобув в Амстердамському університеті (географія) – тема: формування меншин; 1974-1977 рр. – науковий співробітник Фундації міжнародного співробітництва (Гаага); 1978 р. – дослідник Наукової ради державної політики (Гаага); 1978-1988 рр. – старший співробітник Департаменту досліджень та розвитку Міністерства соціальної політики, охорони здоров'я та культури; 1988-1993 рр. – доцент Департаменту методології соціальних досліджень в університеті Врідже (Амстердам); 1990-1993 рр. – професор етнічних студій та проблем меншин того ж університету; 1993-2006 рр. – директор Інституту дослідження міграції та етнічних студій Амстердамського університету; працює професором етнічних студій в Амстердамського університету; 1999-2009 рр. – Європейський співголова міжнародного етнічного центру “Ментрополіс”; з 2004 року є координатором Мережі “Міжнародні міграції, інтеграція та соціальна взаємодія”. **Поле професійної діяльності:** соціальні процеси; етнічні проблеми у Нідерландах, Європі та у світі; соціологія міжетнічних відносин; мігрантознавство; політика стосовно національних меншин. **Вибрані праці:** *International Migration in Western Europe since 1973: Developments, Mechanism and Control // International Migration Review. – 1986. – № 20(76); Newcomers, Immigrants and their Descendants in the Netherlands 1550-1995. – Amsterdam : Het Spinhuis, 1997; Immigrant Integration: The Dutch Case. – Amsterdam: Het Spinhuis, 2000; Migration and the City: Social Cohesion and Integration Policies // Migration. – 2001. – № 28 (1); Western Europe and its Islam. – Leiden : Brill, 2001; Citizenship in European Cities. – Ashgate: Aldershot, 2004; Integration Processes of Migrants: Research Findings and Policy Challenges. – Strasbourg, 2005; The Dynamic of International Migration and Settlement in Europe: A State of the Art. – Amsterdam: Amsterdam University Press, 2006; European Research on International Migration and Settlement of Immigrants: A State of the Art and Suggestions for Improvement // Migration in a Globalised World. New Research Issues and Prospects. – Amsterdam: AUP/IMISCOE, 2010.*

Перессіні Мауро (Mauro Peressini) – канадський антрополог, етнолог, етносоціолог (1957 р.). Народився у провінції Фріулі (Італія). **Освіта та професійна кар'єра:** навчався в університеті Монреалю за фахом “антропологія”; з 1978 по 1987 рр. перебував у польових експедиціях у

мексиканському штаті Гуерреро; наукову ступінь Ph. D. отримав у тому ж університеті у 1991 році (антропологія), захистивши дисертацію на тему “Конструкти ідентичності в іммігрантському довкіллі”; з 1992 року працює куратором колекцій із країн Південно-Східної Європи та Латинської Америки у Канадському музеї цивілізацій. **Поле професійної діяльності:** загальні принципи формування націй-держав; ідеологія націоналізму; культурна складова людських цивілізацій; багатокультурність у Канаді; етнонаціональна ідентичність у канадському контексті. **Вибрані праці:** *Migration, famille et communauté. Les Italiens du Frioul à Montréal, 1945-1980.* – Montréal: **Université de Montréal**, 1990; *A Hard Look at the Concept of Group Identity and Its Impact, for Better or Worse, on Today's World // The UNESCO Courier.* – 1993. – June; *The Mediterranean Reconsidered: A Multidisciplinary View.* – Montréal: *Canadian Museum of Civilization*, 2005.

Попок Андрій Андрійович – український історик, діаспорознавець, етнополітолог, етносоціолог (1966 р.). Народився у Боярці Київської області. **Освіта та професійна кар'єра:** закінчив Київське вище військово-морське політичне училище (1988 р.), аспірантуру в Інституті соціології НАН України (1999 р.), факультет вищих керівних кадрів (2006 р.) та докторантуру Національної академії державного управління при Президентові України (2007 р.); захистив кандидатську дисертацію на тему “Українські поселення на Далекому Сході як історичний та етнокультурний феномен (кінець XIX – XX ст.)” у 2002 році (історичні науки); докторську дисертацію на тему “Формування та реалізація державної політики щодо закордонного українства” у 2010 році (державне управління); один із засновників і перший голова Товариства української культури Приморського краю (1991-1993 рр.); начальник Управління Державного комітету України у справах національностей та міграції (1996–1999 рр.; 2002-2004 рр.); заступник Голови Державного комітету України у справах національностей та релігій (з 2009р.); керівник громадської організації “Центр сучасного суспільствознавства” (з 1999 р.); доцент, професор кафедри Національної академії державного управління при Президентові України (з 2005 р.) та Інституту соціології психології та управління Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (з 2010 р.). **Поле професійної діяльності:** міжетнічна взаємодія, міграційні процеси, етнополітологія, закордонне українство, державна політика щодо закордонного українства, державне регулювання міжетнічних стосунків, етносоціологія. **Вибрані праці:** *Еміграційний потенціал осіб українського походження та вихідців з України – жителів Республіки Казахстан (у співавт.).* – Київ, 1998; *Українці Румунії: сучасний стан та перспективи етнокультурного розвитку (у співавт.).* – Київ-Рівне: 1999; *Українські поселення на Далекому Сході: історико-соціологічний нарис* – Київ: 2001; *Історична батьківщина-діаспора: європейський досвід взаємин (у співавт.).* – Київ, 2003; *Українська діаспора. Соціологічні та історичні студії (у співавт.).* – Київ, 2003; *Українці на Далекому Сході: організації, події, персоналії.* – Київ, 2004; *Закордонне українство (у співавт.).* – Київ: 2005; *Закордонне українство як об'єкт державної політики.* – Київ: 2007; *Управління соціальним і гуманітарним розвитком: навч. посіб. (у співавт.).* – Київ: 2010.

Портер Джон (Porter John) – канадський етносоціолог, відомий дослідник соціальної стратифікації (1921-1979 рр.). Народився у Ванкувері (Канада). **Освіта та професійна кар'єра:** навчався у Вищій школі у Ванкувері; з 1941 року перебував на службі у Канадській армії у чині офіцера; закінчив Лондонську школу економіки (1949 р.); вивчав соціальні класи; в Канаді; працював у Карлтонському університеті: професором, керівником департаменту, деканом, віце-президентом університету з наукової роботи; професор на запрошення Гарвардського університету (США) та Торонтського університету; викладав політичні науки, соціологію (був першим професором соціології у Карлтонському університеті); впродовж 15 років очолював проект “Вертикальна мозаїка”. **Поле професійної діяльності:** дослідження класової структури суспільств ХХ-го століття; питання сучасних демократичних суспільств; етнічний чинник у суспільних процесах; іммігранти у соціальній структурі канадського суспільства; проблеми мультикультуралізму. **Вибрані праці:** *The Vertical Mosaic: An Analysis of Social Class and Power in Canada.* – Toronto : University of Toronto Press, 1965; *The Measure of Canadian Society: Education, Equality and Opportunity.* – Toronto : Gage, 1979.

Ріггс Фред Уоррен (Riggs Fred Warren) – американський політолог, етнополітолог, етносоціолог (1917-2008 рр.). Народився в м. Кулінг, Китай.

Освіта та професійна кар'єра: навчався у Нанкінкському університеті (1934-1935 рр.) – міжнародні відносини та філософія; бакалаврську ступінь отримав в університеті штату Іллінойс (1938 р.), магістерську – в Школі Флетчера права та дипломатії (1941 р.), ступінь доктора філософії – в Колумбійському університеті (1948 р.); до 1967 року працював професором в університеті штату Індіана; з 1967 по 1987 роки – в університеті штату Гавайї; викладав в університетах Єгипту, Ефіопії, Саудівської Аравії, Судану, Танзанії. Був лідером в Американському товаристві публічної адміністрації, Міжнародній асоціації політичних наук, ЮНЕСКО. Активно працював у Комітеті концептуального й термінологічного аналізу (СОСТА); праці перекладені італійською, іспанською, корейською, португальською, російською, французькою та іншими мовами. **Поле професійної діяльності:** компаративна публічна адміністрація; проблеми термінології у соціальних науках; глобалізаційні процеси; підготовка словників з соціальних наук; розробив неоінституалістську компаративну рамкову концепцію розуміння політичних і адміністративних проблем; вперше підготував глосарій з етнічності. **праці:** *Ethnicity, Nationalism, Race, Minority: A Semantic // Onomantic Exercise/International Sociology (Part One).* 6:3. Part Two IS 6:4. July 4-7, 1990; *Ethnicity : INTERCOCTA Glossary – Concepts and Terms Used in Ethnicity Research.* – Paris: International Social Science Council, Committee on Conceptual and Terminological Analysis (COCTA). – 1985; *Modes of Ethnicity // Europa Ethnica.* – Vienna, 1988. – № 4; *The Para-Modern Context of Ethnic Nationalism // Of Fears and Foes, edited by Jose V. Ciprut .* – Westport: Praeger. – 1994; *Turmoil among Nations. A Conceptual Essay: Ethnonationalism, Authoritarianism, Anarchy and Democracy* // Paper presented at the International Studies Association Conference in Chicago, Feb. 22-25, 1995; *Migration and Ethnonationalism. Presented at a panel of the section for "Ethnicity, Nationalism and Migration" at the ISA conference in San Diego, April 1996; The Modernity of Ethnic Identity and Conflict // International Political Science*

Рудницька Тетяна Миколаївна – український соціолог та етносоціолог (1944 р.). Народилася у м. Ташкенті, Узбекистан. **Освіта та професійна кар'єра:** закінчила Київський політехнічний інститут (1969 р.); кандидатську дисертацію захистила з філософських наук; тема докторської дисертації – “Соціальна динаміка етнічних спільнот України: загальнонаціональні тенденції і регіональні особливості” (1996 р.). Працювала в Інституті електродинаміки НАН України (1969-1973 рр.), Інституті психології АПН України (1973-1980 рр.), Київському політехнічному інституті (1981-1984 рр.), Київському держпедінституті іноземних мов (1984-1988 рр.), Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України імені М. Т. Рильського (1988-1994 рр.), Інституті соціології НАН України (1995-2007 рр.), Міжрегіональній академії управління персоналом (з 2009 р.); професор кафедри соціології. **Поле професійної діяльності:** соціологічні та соціально-психологічні проблеми управління; сучасні етносоціальні процеси в Україні, трансформація соціокультурного простору України. **Вибрані праці:** *Социальное развитие: теория и практика.* – Москва : Наука, 1982 (у співавт.); *Етнічний довідник. Етнічні меншини в Україні.* – Київ : Фенікс, 1996 (у співавт.); *Етнічний довідник. Поняття та терміни.* Київ : Фенікс, 1997 (у співавт.); *Етнічні спільноти України; тенденції соціальних змін.* – Київ : Вид-во Інституту соціології НАН України, 1998; *Русские в современном мире.* – Москва : РАН, 1999 (у співавт.); *Українське суспільство на порозі третього тисячоліття.* – Київ : Інститут соціології НАН України, 1999 (у співавт.); *Етнічні спільноти України. Довідник.* – Київ : Фенікс, 2001 (у співавт.); *Соціологія: терміни, поняття, персоналії. Навчальний словник-довідник.* – Київ : Каравела, 2002 (у співавт.); *Соціальний ареал життя особистості.* – Київ : ІС НАНУ, 2005 (у співавт.); *Polacy w Kijowie. Pamiętnik Kijowski. Tom VI.* – Kijow, 2003 (у співавт.); *Styl życia. Konserpcje i propozycje.* – Warszawa : PWN, 2007 (у співавт.)

Ручка Анатолій Олександрович – український філософ, соціолог, етносоціолог (1940 р.). Народився у Краснодарському краї (Росія). **Освіта та професійна кар'єра:** закінчив філософський факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (нині Київський національний університет імені Тараса Шевченка) (1967 р.), аспірантуру Інституту філософії АН УРСР; захистив кандидатську дисертацію (1971 р.), докторську дисертацію (1990 р.); працював науковим співробітником у тому ж Інституті (1971-1990 рр.); з 1991 року працює в Інституті соціології НАН України – завідувач відділу соціології культури та масової комунікації, заступник директора з наукової роботи, головний науковий співробітник; професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київського національного університету культури і мистецтв. **Поле професійної діяльності:** соціологія як наукова дисципліна; соціологія культури; соціологія етнічності; соціокультурні ідентичності; методологія дослідження етнокультурних феноменів. **Вибрані праці:** *Досвід вивчення морально-ціннісних орієнтацій/ Філософська думка.* – 1972. – № 2 (у співав.); *Очерки истории социологической мысли.* – Киев : Наукова думка. – 1992 (у співавт.); *Культурно-*

комунікаційні орієнтації населення України // *Ефір і закон*. – Київ : Агенство “Телепрес-інформ”, 1996; Динаміка ціннісних пріоритетів населення України: 1991-2000 роки // *Політичний портрет України*. – 2001. – № 23; Соціальний моніторинг культурних практик населення України за період 1994-2000рр. // *Соціальні технології: Актуальні проблеми теорії та практики*. – Вип. 10. – Київ : 2001; Проблеми ідентичності в етнонаціональному просторі сучасного суспільства // *Соціальні технології: Актуальні проблеми теорії та практики*. – Вип. 13. – Київ-Запоріжжя-Одеса, 2002; Соціокультурні ідентичності в контексті глобалізаційних перетворень // *Культура – суспільство – особистість: Курс лекцій : навчальний посібник*. – Київ, 2006; Інкультурація як процес трансмісії культури // *Українське суспільство. Динаміка соціальних змін*. – Київ : ІС НАН України, 2007; Ціннісна ментальність українського соціуму в першій декаді нового століття // *Українське суспільство 1992-2009. Динаміка соціальних змін*. – Київ : ІС НАН України, 2009.

Скрипник Ганна Аркадіївна – український етнолог, мистецтвознавець, історик (1949 р.). Народилася у Вінницькій області. **Освіта та професійна кар’єра:** закінчила Немирівське педучилище (1968 р.); працювала вчителем у Кокчетавській обл., Казахстан (1968-1969 рр.); вчилася у Кустанайському педінституті (1969 р.), закінчила історичний факультет Київського педінституту (1974 р.); навчалася в аспірантурі в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського НАН України (1977-1980 рр.); працювала молодшим, науковим, старшим науковим співробітником цього Інституту (1980-1992 рр.); з 1992 р. – керівник відділу “Український етнологічний центр”, заступник директора Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського (1997-2000 рр.); з 2000 р. – директор Інституту; академік НАН України (2006 р.); голова Асоціації етнологів, президент Національної асоціації українців. **Поле професійної діяльності:** етнографія; етнічна культура українського народу; українська етнологія; етнодемографічні процеси в українському суспільстві; етнопсихологічні аспекти розвитку українського народу; головний редактор журналів “Народна творчість та етнографія”, “Студії мистецтвознавчі”. **Вибрані праці:** *Етнонаціональні аспекти наукового доробку Івана Дзюби // Народна творчість та етнографія*. – 2001. – № 3; *3 історії угорської етнографії та українсько-угорських наукових зв’язків // Народна творчість та етнографія*. – 2006. – № 4; *Польська етнологія на межі тисячоліть // Народна творчість та етнографія*. – 2007. – № 1.

Сміт Ентоні Д. (Anthony D. Smith) – британський соціолог, етносоціолог, націєзнавець, засновник міждисциплінарного підходу дослідження націоналізму (1933 р.). Народився у Великобританії. **Освіта і професійна кар’єра:** ступінь бакалавра отримав в Оксфорді з класичних мов та філософії; ступінь магістра та докторську ступінь з соціології отримав у Лондонській школі економіки; професор цієї ж школи; викладав у Європейському інституті; віце-президент Асоціації досліджень етнічності та націоналізму. **Поле професійної діяльності:** теорія нації, націоналізм, культурницькі основи націй, етносимволізм, ідентичність, етнічний ренесанс. **Вибрані праці:** *Національна ідентичність*. – Київ : Основи, 1994; *Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія*. – Київ : К. І. С., 2004;

Нації та націоналізм у глобальну епоху. – Київ: Ніка-Центр, 2006; Культурні основи націй: ієрархія, завіт та республіка. – Київ : ЕСЕМ Медіа Україна, 2010; Theories of Nationalism. 2nd ed. – Oxford:1983; The Ethnic Origins of Nations. – Oxford:1987; National Identity. – Oxford:1991; Myths and Memories of the Nation. – Oxford: 1999; The Nation in History. – Oxford: 2000; Chosen Peoples: Sacred Sources of National Identity. – Oxford: 2003; Ethno-Symbolism and Nationalism: A Cultural Approach. – Oxford: 2009.

Старосольський Володимир – український соціолог, правник, громадсько-політичний діяч (1878-1942 рр.). Народився у м. Ярослав (Польща). **Освіта та професійна кар'єра:** закінчив Ярославську гімназію (1896 р.); з 1896 по 1900 рік навчався на юридичних факультетах Краківського, Львівського, Віденського університетів; отримав ступінь доктора права у Львівському університеті (1903 р.); з 1903 по 1912 роки навчався у Берлінському, Грацькому (Австрія) та Гайдельберзькому (Німеччина) університетах; професор Українського державного університету у м. Кам'янець-Подільський (1918 р.); дійсний член Наукового Товариства імені Шевченка. Голова Української соціал-демократичної партії (1937-1939 рр.); в. о. Міністра закордонних справ Української Народної Республіки (1919-1920 рр.). **Поле професійної діяльності:** теорія нації; методологічні проблеми розвитку соціогуманітарних наук; концептуальні засади розвитку української нації. **Вибрані праці:** *Реформа похатньої торгівлі в австрійському законодавстві // Часопис правнича і економічна. – Львів, 1900. – Т. 2 ; Причинки до теорії соціології // Часопис правнича і економічна. – Львів, 1902. – Т. 4–5; Національний і соціальний момент в українській історії. – Відень, 1915; Теорія націй. – Відень, 1921; Нью Йорк, 1966; Київ, 1998; Методологічна проблема в науці про державу // Ювілейний збірник в честь проф. Станіслава Дністрянського. – Прага, 1925; Політичне право : курс лекцій. – Регенсбург, Новий Ульм : UTPI, 1950; Das Majoritätsprinzip. – Wien, Leipzig : Deuticke, 1916; Bohdan Kistiakowskyj und das russische soziologische Denken. – Berlin: 1929.*

Сусоколов Олександр Олександрович (Сусоколов Александр Александрович) – російський соціолог, етносоціолог (1948 р.). **Освіта та професійна кар'єра:** закінчив Московський державний університет ім. М. В. Ломоносова, філософський факультет (1971 р.); захистив кандидатську дисертацію з історії (1979 р.); працював в Інституті етнографії АН СРСР (нині – Інститут етнології та антропології РАН); працює заступником завідувача кафедри економічної соціології Державного університету “Вища школа економіки” (м. Москва). **Поле професійної діяльності:** етносоціологія, соціологія освіти, методи соціологічних досліджень, соціальна і економічна антропологія. **Вибрані праці:** *Этносоциология: цели, методы и некоторые результаты исследования. – Москва : Наука, 1984 (у співавт.); Межнациональные браки в СССР. – Москва : Мысль, 1987; Национально-смешанные браки и семьи в СССР. – Москва : Наука, 1990; Устойчивость этноса и концепции развития национальной школы России. – Москва : ИНПО, 1994; Этносоциология. Учебник для вузов. – Москва : Аспект-Пресс, 1999 (у співавт.); Культура и обмен: Введение в экономическую антропологию. – Москва : SPSL-“Русская панорама”, 2006; Ислам и экономика в России // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2009. – № 1.*

Тішков Валерій Олександрович (Тишков Валерий Александрович) – російський історик, етнолог, соціальний антрополог. Народився у Нижніх Сергах, Свердловської області (1941 р.). Академік РАН (2008), віце-президент Міжнародного союзу антропологічних та етнологічних наук. **Освіта та професійна кар'єра:** закінчив Московський державний університет ім. М. В. Ломоносова (1964 р.); закінчив аспірантуру Московського державного інституту ім. В. І. Леніна (1969 р.); кандидат історичних наук (1969 р.), дисертація на тему “Історичні передумови канадської революції 1837 року”; доктор історичних наук (1979 р., тема дисертації – “Визвольний рух у колоніальній Канаді”; викладач Магаданського державного педагогічного інституту (1964-1966 рр.); доцент, декан того ж Інституту (1969-1972 рр.); науковий співробітник Інституту Загальної історії АН СРСР (1972-1976 рр.); учений секретар Відділення історії АН СРСР (1976-1982 рр.); завідувач сектором Америки Інституту етнографії АН СРСР (1982-1992 рр.); заступник директора Інституту (1988-1989 рр.), з 1989 року – директор Інституту етнографії АН СРСР (нині Інститут етнології та антропології РАН). Міністр у справах національностей Російської Федерації (1992 р.). **Поле професійної діяльності:** теорія етносу; міжнаціональні відносини в Росії; етнонаціональні процеси в Росії та у світі; національно-державне будівництво в Росії. **Вибрані праці:** *Освободительное движение в колониальной Канаде.* – Москва, 1978; *История Канады.* – Москва : Мысль, 1982; *История и историки.* – Москва, 1985; *Очерки теории и политики этничности в России.* – Москва, 1997; *Политическая антропология. Курс лекций.* – Нью Йорк, 2000; *Этническое и религиозное многообразие – основа стабильности развития российского общества.* – Москва, 2008; *Этнология и политика. Научная публицистика.* – Москва : Наука, 2001; *Общество в вооруженном конфликте. Этнография чеченской войны.* – Москва : Наука, 2001; *Реквием по этносу: исследование по социально-культурной антропологии.* – Москва : Наука, 2003; *Ethnicity, Nationalism and Conflict in and After the Soviet Union: The Mind Aflame.* – London : Sage Publication, 1997; *Chechnya: Life in a War-Torn Society.* – Berkley-LA-London : University of California Press, 2004.

Томас Вільям Ісаак (William Isaac Thomas) – американський соціолог, етносоціолог, іммігрантознавець (1863-1947 рр.). Народився у графстві Рассел, штат Вірджинія. **Освіта та професійна кар'єра:** у 1884 р. здобув ступінь бакалавра з літератури та класичних мов в Університеті штату Теннессі, розташованому у м. Ноксвілл; у тому ж році почав працювати ад'юнкт-професором англійської та модерних мов у цьому ж університеті; крім того, викладав грецьку, латинську, німецьку та французьку мови; у 1888-1889 рр. вивчав класичні та модерні мови, а також соціологію та етнологію; з 1889 р. був професором англійської мови, а з 1894 р. – професором соціології в Оберлінському коледжі (штат Огайо); у тому ж році він почав викладати соціологію у Чиказькому університеті. Після отримання ступеня Ph.D. у 1896 році за дисертацію на тему “Про статеві різниці метаболізму”; працював професором соціології та антропології у Чиказькому університеті; за свої ліві погляди у 1918 р. був заарештований; після звільнення публікував свої праці під псевдонімом Річард Бадгер; з 1923 по 1928 рр. викладав у Новій школі соціальних досліджень (Нью Йорк); у 1936-1937 рр. на запрошення Пітірима Сорокіна

викладав у Гарварді. Був почесним президентом Американської соціологічної асоціації. **Поле професійної діяльності:** соціологія міграції; соціолінгвістика, автобіографічний метод у соціальних дослідженнях та іммігрантознавстві; символічний інтеракціонізм; редагування журналу “Wychodza polski” (“Польський емігрант”). **Вибрані праці:** *Sex and Society: Studies in the Social Psychology of Sex.* – Chicago, Ill., London: University of Chicago Press, 1907; *Source Book for Social Origins. Ethnological Materials, Psychological Standpoint, Classified and Annotated Bibliographies for the Interpretation of Savage Society.* – Chicago, Ill., London: University of Chicago Press, 1909; 1918-1920 (with Florian W. Znaniecki): *The Polish Peasant in Europe and America. Monograph of an Immigrant Group: Volume 1: Primary-group Organization.* – Chicago, Ill.: University of Chicago Press; *Volume 2: Primary-group Organization.* – Chicago, Ill.: University of Chicago Press; *Volume 3: Life Record of an Immigrant.* Boston, Mass.: Badger; *Volume 4: Disorganization and Reorganization in Poland.* Boston, Mass.: Badger; *Volume 5: Organization and Disorganization in America.* Boston, Mass.: Badger, 1918-1920; *Primitive Behavior: An Introduction to the Social Sciences.* – New York, London: McGraw-Hill, 1937; *Social Behavior and Personality. Contributions of W.I. Thomas to Theory and Social Research.* – New York : Social Science Research Council, 1951.

Трощинський Володимир Павлович – український історик, етнополітолог, етносоціолог (1951 р.). Народився у Попільнянському р-ну Житомирської області. **Освіта та професійна кар’єра:** закінчив історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (1973 р.); докторська дисертація “Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище” (1994 р.); працював в Інституті історії АН УРСР (1973-1978 рр.), в Інституті соціально-економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР (1978-1990 рр.), в Інституті соціології НАН України (1990-1995 рр.), працює у Національній академії державного управління при Президентові України (з 2000 р.); професор, завідувач кафедри, декан факультету вищих керівних кадрів, перший віце-президент Національної академії державного управління при Президентові України. Неодноразово стажувався в наукових центрах США. **Поле професійної діяльності:** еміграція, українська діаспора, етнополітологія, етносоціологія, державне управління. **Вибрані праці:** *Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище.* – Київ : Наукова думка – Інтел, 1994; *Енциклопедія української діаспори. В 7 томах. Т. 4 (Австралія-Азія-Африка).* – Київ : Інтел., 1995(у співавт.); *Еміграційний потенціал осіб українського походження та вихідців з України – жителів Республіки Казахстан.* – Київ : Фенікс, 1998 (у співавт.); *Українці в світі.* – Київ : Альтернативи, 1999; *Украинцы в дальнем зарубежье.* – Москва : Наука, 2000 (у співавт.); *Гуманітарна політика в Україні.* – Київ : УАДУ, Міленіум, 2002 (у співавт.); *Міжсетнічна інтеграція: постановка проблеми в українському контексті.* – Київ : Київський університет, 2003(у співавт.); *Політична історія України. XX століття: У 6 т. – Т. 5 : Українці за межами УРСР.* – Київ : Генеза, 2003 (у співавт.); *Українська діаспора. Соціологічні та історичні студії.* – Київ : Фенікс, 2003 (у співавт.); *Етносоціологія: терміни та поняття: навч. посіб.* – Київ : Фенікс, 2003(у співавт.); *Етнонаціональна структура українського*

суспільства. Довідник. – Київ : Наукова думка, 2004 (у співавт.); *Закордонне українство*. – Київ : ВІК 2005 (у співавт.); *Далекосхідні українці: історія, культура, форми самоорганізації*. – Київ : Альтерпрес, 2009 (у співавт.); *Управління соціальним і гуманітарним розвитком: навч. посіб.* – Ч. 1–2. – Київ : НАДУ, 2009–2010; *Державна політика в соціогуманітарній сфері*. – Київ : НАДУ, 2010 (у співавт.); *Етносоціологія. Етнічна динаміка українського суспільства: навч. посіб.* – Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010 (у співавт.); *Енциклопедичний словник з державного управління*. – Київ: НАДУ, 2010 (у співавт.); *Zlovestne tvare neofasizmu*. – Bratislava: Pravda, 1987.

Турнвальд Ріхард (Richard Thurnwald) – австрійський етнолог та етносоціолог (1869–1954 рр.). Народився у Відні. **Освіта та професійна кар'єра:** вивчав юриспруденцію й спеціалізувався з права держави; у 1896 році поступив на державну службу й розпочав свою кар'єру у місцевому уряді Боснії (на той час Боснія перебувала під австро-угорським управлінням); згодом працював у Торговій палаті м. Граца (Австрія), обіймав різні посади в Італії та Єгипті; з 1901 року мешкав у Берліні: до 1906 року працював у Музеї етнографії помічником наукових співробітників; у 1905 році став співзасновником німецького Товариства расової гігієни; з 1906 по 1909 роки проводив польові етнологічні дослідження на островах Тихого океану, які були колоніями Німеччини; з 1915 по 1917 роки перебував у Берклі (США); у 1924 році після захисту докторської дисертації розпочав викладацьку роботу. 1925 року він заснував журнал “*Zeitschrift für Völkerpsychologie und Soziologie*” (“Журнал психології народів та соціології”); з 1930 року разом зі своєю дружиною Хільде Турнвальд працював над науковим проектом за дорученням Міжнародного інституту африканських мов та культур; читав лекції на запрошення у Йельському університеті; був професором у Гарварді; працював на замовлення Австралійської національної дослідницької ради, записуючи динаміку культурних змін на Бугенвіллі; повернувшись 1937 року до Німеччини, отримав посаду надзвичайного професора в Університеті Берліна; по Другій світовій війні працював у Вільному університеті Берліна. **Поле професійної діяльності:** культурна динаміка острівних народів; опис звичаїв та традицій різних народів; етносоціологічні засади людських суспільств. **Вибрані праці:** *Die menschliche Gesellschaft in ihrer ethno-soziologischen Grundlagen*. – Berlin [u.a.]: de Gruyter. Band 1: *Repräsentative Lebensbilder von Naturvölkern*. 1931; Band 2: *Werden, Wandel und Gestaltung von Familie, Verwandtschaft und Buenden im Lichte der Völkerforschung*. 1932; Band 3: *Werden, Wandel und Gestaltung der Wirtschaft im Lichte der Völkerforschung*. 1932; Band 4: *Werden, Wandel und Gestaltung von Staat und Kultur im Lichte der Völkerforschung*. 1935; Band 5: *Werden, Wandel und Gestaltung des Rechtes im Lichte der Völkerforschung*. 1934; *Lehrbuch der Völkerkunde*. 2., teilw. veränd. Auflage. – Stuttgart? 1939; *Völkerkunde von Afrika. Mit besonderer Berücksichtigung der kolonialen Aufgabe*. Essen: Essener Verlagsanstalt, 1940.

Турнер Віктор (Victor Witter Turner) – американський етнолог й етносоціолог шотландського походження, представник символічної антропології (1920–1983 рр.). Народився у Глазго. **Освіта та професійна кар'єра:** вивчав

поезію та класичні мови в Університетському коледжі Лондона; ступінь бакалавра з антропології отримав у 1949 р.; навчався в Манчестерському університеті (1950-1954 рр.); професійну діяльність розпочав у Манчестерській школі антропології; основні наукові дослідження проводив у Південній Африці; згодом працював у Мексиці, Бразилії та Ірландії; з 1961 року – науковий співробітник Центру поглиблених психологічних наук у Стенфордському університеті; з 1968 року – професор антропології та соціальної думки у Чиказькому університеті. **Поле професійної діяльності:** дослідження ритуалів й символіки племені німбу у сьогоднішній Замбії; процеси змін, закономірності розвитку конкретних місцевостей у контексті надрегіональних та глобальних ситуацій; динаміка суспільних процесів у Південній Африці. **Вибрані праці:** *Schism and Continuity in an African Society: A Study of Ndembu Village Life.* – 1957; *Betwixt and Between: The Liminal Period in Rites de Passage // Symposium on New Approaches to the Study of Religion.* – Seattle, 1964; *The Forest of Symbols. Aspects of Ndembu Ritual.* – Ithaca and London : Cornell University Press, 1967; *The Ritual Process: Structure and Antistructure.* – New York : Cornell University Press, 1969; *Dramas, Fields, and Metaphors. Symbolic Action in Human Society.* – Ithaca and London : Cornell University Press, 1974; *From Ritual to Theatre. The Human Seriousness of Play.* – New York : PAJ Publications, 1982; *The Anthropology of Performance.* – New York : PAJ Publications, 1986; *Vom Ritual zum Theater. Der Ernst des menschlichen Spiels.* – Frankfurt am Main: Fischer-Taschenbuch-Verlag, 1995; *Das Ritual: Struktur und Anti-Struktur.* – Frankfurt/Main Campus-Verlag, 2005.

Фірс Реймонд (Sir Raymond William Firth) – новозеландський етнолог, етносоціолог (1901–2002 рр.). **Освіта та професійна кар'єра:** студіював науки з народного господарства у Новій Зеландії; з 1924 року – у Лондонській школі економіки, тут він завершив курс, розпочатий у Новій Зеландії; кандидатську дисертацію на тему “Примітивна економіка Нової Зеландії – Маорі” захистив у 1927 році; у 1928/1929 рр., 1952 р., 1966 р., 1972 р. проводив польові дослідження на Соломонових островах у полінезійському анклаві; праця “Ми – Тікопія: соціологічні студії спорідненості у примітивній Полінезії” (1936 р.) стала, за визнанням багатьох фахівців, найкращою соціально-антропологічною монографією; наприкінці 1920-х – на початку 1930-х роках очолював Департамент антропології у Сіднейському університеті (Австралія); 1932-1935 рр. – асистент Броніслава Малиновського (Лондонська школа економіки), 1935-1944 рр. – доцент, 1944-1968 рр. – професор, завідувач кафедри антропології. У 1947 році читав лекції у Бірмінгемському університеті; серед учнів – Едмунд Ліч, Фредерік Барт, Ернест Геллнер. **Поле професійної діяльності:** примітивні суспільства Полінезії; суспільні процеси на островах Тихого океану; моделі соціальної організації суспільств; прихильник соціального структуралізму та теорії дії; соціальна адаптація й мобільність. **Вибрані праці:** *The Korekore Pa // Journal of the Polynesian Society.* – 1925. – 1–18; *Primitive Economics of the New Zealand Maori.* – London : George Routledge and Sons, 1929; *Elements of Social Organization.* – London : Watts and Co, 1951; *Social Organization and Social Change // Journal of the Royal Anthropological Institute.* – 1954. – № 84; *Man and Culture : An Evaluation of the Work of Malinowski.* – 1957; *An Appraisal of Modern Social Anthropology // Annual Review of Anthropology.* – 1975. – № 4; *The Creative*

Фішман Джошуа А. (Joshua Aaron Fishman) – американський соціолінгвіст, етносоціолог (1926 р.). Народився і виріс у Філадельфії. **Освіта та професійна кар'єра:** навчався у школі “Воркмен серкл скул”; закінчив Вищу школу Уонлі; з 1944 по 1948 рр. навчався у Пенсильванському університеті, отримав ступінь бакалавра з історії та магістра з психології; у 1951 році отримав посаду психолога-вихователя у Єврейському комітеті освіти Нью Йорка; у 1953 році захистив дисертацію Ph.D. з психології на тему “Негативні стереотипи американців серед народжених в Америці дітей, які дістали різного типу освіти в середовищі меншинних груп”; з 1955 по 1958 рр. викладав соціологію мови у Міському коледжі Нью Йорка, одночасно очолював дослідницьку групу у Коледжі оцінювання знань перед вступом до університетів; у 1958 р. був призначений доцентом з предмету “людські стосунки та психологія” у Пенсильванському університеті; згодом став професором психології та соціології в Університеті Єшіва у Нью Йорку, де він був також деканом Школи соціальних та гуманітарних наук й академічним віце-президентом; з 1966 по 1988 рр. він був особливим професором-дослідником з соціальних наук; після цього – професор та дослідник на запрошення Школи освітніх проблем, прикладної лінгвістики Стенфордського університету, ад'юнкт-професор з багатомовної й багатокультурної освіти в Школі освітніх проблем Університету Нью Йорка; професор на запрошення з лінгвістики у Міському університеті Нью Йорка; науковий співробітник Центру поглиблених досліджень з наук, що вивчають поведінку Стенфордського університету, Інституту поглиблених досліджень Прінстонського університету, а також працював у цілій низці інших навчальних та дослідницьких закладів в Америці та у світі. **Поле професійної діяльності:** мультилінгвізм; двомовне навчання та освіта меншин; соціологія та історія мови ідіш; мовне планування; мова і націоналізм, мова і релігія, мова та етнічність. Засновник та редактор журналу “Міжнародний журнал соціології мови” та серії видань “Доробок з соціології мови”. **Вибрані праці:** *Yiddish in America: Socio-Linguistic Description and Analysis.* – Bloomington: Indiana University Press; *The Hague, Netherlands: Mouton, 1965; Language Loyalty in the United States; the Maintenance and Perpetuation of Non-English Mother Tongues by American Ethnic and Religious Groups.* – The Hague: Mouton, 1966; *Language Problems of Developing Nations.* – New York: Wiley, 1968; *Readings in the Sociology of Language.* – The Hague, Paris: Mouton, 1968; *Sociolinguistics: a Brief Introduction.* – Rowley, Mass.: Newbury House, 1970; *Language in Sociocultural Change. Essays by Joshua A. Fishman.* Ed. Anwar S. Dil. – Stanford: Stanford University Press, 1972; *The Sociology of Language: an Interdisciplinary Social Science Approach to Language in Society.* – Rowley, Mass.: Newbury House, 1972; *Language and Nationalism: Two Integrative Essays.* – Rowley, Mass.: Newbury House, 1973; *Bilingual Education: an International Sociological Perspective.* – Rowley, Mass.: Newbury House, 1976; *Advances in the Study of Societal Multilingualism.* – The Hague: Mouton, 1978; *Bilingual Education for Hispanic Students in the United States.* – New York: Teachers College Press, 1982; *Progress in Language Planning: International Perspectives.* – Berlin & New York: Mouton, 1983; *The Rise and Fall of the Ethnic Revival: Perspectives on Language and*

Ethnicity – Berlin & New York: Mouton, 1985; Reversing Language Shift: Theory and Practice of Assistance to Threatened Languages. – Clevedon: Multilingual Matters, 1991; Language and Ethnicity. – Amsterdam & Philadelphia: J. Benjamins Pub. Co, 1991; The Multilingual Apple: Languages in New York (with Ofelia Garcia). – Berlin: Mouton de Gruyter, 1997; Can Threatened Languages Be Saved?- Clevedon: Multilingual Matters, 2000.

Хеслі Вікі Л. (Vicki L. Hesli) – американський політолог, етнополітолог (1953 р.). Народилася у Міннеаполісі, штат Міннесота. **Освіта та професійна кар'єра:** закінчила Університет штату Міннесота, отримавши ступінь бакалавра з політичних наук (1974 р.); наукову ступінь Ph.D. отримала у 1985 р. в Університеті штату Міннесота (політичні науки); викладач Корпусу миру США у Вищій школі математики у Західному Самоа (1974-1976 pp.); викладач політичних наук в Аугсбургському коледжі (штат Міннесота, 1981 р.); викладач, дослідник в Університеті штату Міннесота (1982-1987 pp.); професор Університету штату Кент (політичні науки, 1987-1989 pp.); директор навчальних програм, директор партнерської програми Університету штату Айова та Київського національного університету імені Тараса Шевченка, професор Університету штату Айова, політичні науки (з 1989 р.). **Поле професійної діяльності:** політичні процеси в США, Росії, Україні; виборчий процес у країнах пострадянського простору; етнічні спільноти України у суспільних процесах; компаративна політика; **Вибрані праці:** *Public Opinion and Regime Change. – Boulder: Westview Press, 1993; Research Note: Social Distance from Jews in Russia and Ukraine // Slavic Review. – 1994. – Vol. 53. – № 3; Public Support for the Devolution of Power in Ukraine: Regional Patterns // Europe-Asia Studies. – 1995. – Vol. 47. – № 1; Comparing Citizen and Elite Belief Systems in Post-Soviet Russia and Ukraine // Public Opinion Quarterly. – 1995. – Vol. 59. – № 1; Public Behavior and Political Change in Post-Soviet States // Journal of Politics. – 1995. – Vol. 57. – № 4; The Renaissance of National and the Disintegration of the State // Global Social and Political Changes in the World. – Moscow: 1997; Social Identity in Russia, Ukraine and Lithuania // Post-Soviet Affairs. – 1998. – Vol. 14. – № 3; Government and Politics in the Post-Soviet Region. – Boston: Houghton Mifflin, 2007; National Identity: Civic, Ethnic, Hybrid and Atomised Individuals // Europe-Asia Studies. – 2009. – № 1.*

Черниш Наталія Йосипівна – український соціолог, націєзнавець, етносоціолог (1948 р.). Народилася у м. Львові. **Освіта та професійна кар'єра:** закінчила історичний факультет Львівського державного університету імені Івана Франка (нині Львівський національний університет імені Івана Франка) (1971 р.); працювала асистентом у Львівському політехнічному інституті (1971–1973 pp.); у 1976 році закінчила аспірантуру кафедри філософії ЛДУ ім. І. Франка, у тому ж році захистила кандидатську дисертацію на тему “Відображення національних відносин в соціальній психології людей” (філософія); 1977 – 1988 pp. – доцент кафедри філософії, завідувачка соціологічної лабораторії; у 1991 році захистила докторську дисертацію з соціології на тему “Зрілість свідомості молоді як філософсько-соціологічна проблема”; з 1994 по 2002 pp. – професор кафедри теорії та історії культури, етнології; з 2002 року завідує кафедрою історії та теорії соціології; головний редактор “Вісника Львівського університету. Серія

соціологічна”. Перебувала на стажуванні та читала лекції в Університеті Альберти (Канада), Університеті Мічигану, Канзаському університеті (США). **Поле професійної діяльності:** історія світової та української соціологічної думки; теоретична соціологія; етносоціологія; соціологія глобалізації; етнонаціональні процеси в Україні; регіональні ідентичності. **Вибрані праці:** *Регіоналізм в сучасній Україні: нові тенденції та явища* // Ставропігон. Політологічний центр “Гене́за”. Щорічник. Львів, 1997; *Політичні трансформації в Україні у 90-х роках* // Польща-Німеччина-Україна в Європі.- Жешув, 1998; *Львівщина-98: Соціальний портрет в загальноукраїнському контексті.* – Львів, 1999 (у співавт.); *Соціокультурний підхід у соціогуманітарних науках: Обмін сенсами* // Соціологія: Теорія, методи, маркетинг. – 2005. – № 4 (у співавт.); *Динаміка ідентичностей мешканців Львова і Донецька: компаративний аналіз (1994 – 2004 рр.)* // Україна молода. Спеціальний випуск. Львів – Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні. – Київ-Львів: Критика, 2007; *Поколінневі моделі групових ідентичностей львів’ян та донеччан (1994 – 2004)* // Україна молода. Спеціальний випуск. Львів – Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні. – Київ-Львів: Критика, 2007; *Dynamika rozwoju tożsamości w Ukrainie. Przykład Lwowa i Doniecka, 1994-2004* // *Nowa Ukraina. Roział pogranicza. Zeszyty historyczno-politologiczne.* 2006. № 2; *Specyfika stosunku ludności Ukrainy do łydyw: przesziońж i teraцniejszońж, problemy i perspektywy* // *Antysemityzm w Polsce i na Ukrainie / Pod red. Ireneusza Krzemickiego.* – Warszawa, 2004; *A Brief History of Russian Soviet and Post Soviet Sociology.* – Lawrence: University of Kansas Press, 1999.

Чернова Катерина Олексіївна – етносоціолог (1963 р.). Народилася в м. Новофастів Погребищенського р-ну Вінницької області. **Освіта та професійна кар’єра:** закінчила філологічний факультет Київського державного педагогічного інституту ім. М. Горького (1986 р.); кандидатська дисертація “Співробітництво України з українською діаспорою Північної Америки: витоки, еволюція та перспективи” (1994 р.); докторська дисертація “Еволюція української діаспори як соціокультурної системи” (2008 р.); працювала в Інституті соціальних та економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР (1986-1993 рр.), в Інституті соціології НАН України (1993-2001 рр.); в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (з 2002 р.); старший науковий співробітник, професор кафедри теорії та методології соціології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Нагороджена Лауреат премії імені Тараса Шевченка Київського національного університету імені Тараса Шевченка (2004 р.). **Поле професійної діяльності:** проблеми міграції, міжнаціональні відносини, українська діаспора, етноси, етносоціологія. **Вибрані праці:** *Етнічний довідник. Етнічні меншини в Україні.* – Київ: Центр етносоціологічних та етнополітичних досліджень Інституту соціології НАН України, 1996 (у співавт.); *Етнічний довідник. У трьох частинах.* – Ч. 1. – *Поняття та терміни.* – Київ: Центр етносоціологічних та етнополітичних досліджень Інституту соціології НАН України, 1997 (у співавт.); *Енциклопедія Етнокультурознавства. Понятійно-термінологічний інструментарій, концептуальні підходи.* – Частина перша. Особа, нація, культура. – Книга перша. “А-Є”. – Київ: 2000 (у співавт.); *Етносоціологія: терміни та поняття.* – Київ: Видавництво УАННП “Фенікс”,

2003 (у співавт.); *Етнонаціональна структура українського суспільства*. – Київ : Наукова думка. – 2004(у співавт.); *Українська діаспора як соціокультурна система*. – Київ : ДАКККиМ, 2007; *Соціологія: комплекс типових навчальних програм: навчальний посібник / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова*. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010 (у співавт.); *Соціологія. Підручник для соціогуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів*. – Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010 (у співавт.).

Широкогоров Сергій Михайлович (Широкогоров Сергей Михайлович) – російський етнограф, етнолог, антрополог, один із творців теорії етносу (1887 – 1939 рр.). Народився у м. Суздалі. **Освіта та професійна кар'єра:** вищу освіту отримав у Парижі: навчався у Сорбонні (філологічний факультет) та у Вищій школі політичної економії й в Антропологічній школі; у Росії навчався на фізико-математичному факультеті Санкт-Петербурзького університету; з 1910 р. брав участь в експедиціях у Східному Сибіру та на Далекому Сході; став учасником створення історико-філологічного факультету і Далекосхідного університету; викладав у цьому університеті спецкурси на основі результатів експедицій; викладав у навчальних закладах у Шанхаї, Аомині та Пекіні; публікував свої праці російською, англійською, німецькою та французькою мовами. **Поле професійної діяльності:** етнографічні польові дослідження; етнос та його теорії; соціальна організація народів; етнічні ритуали. **Вибрані праці:** *Опыт исследования основ шаманства у тунгусов // Ученые записки историко-филологического факультета в г. Владивостоке*. – 1919. – Вып. I; *Место этнографии среди наук и классификация этносов*. – Владивосток: Свободная Россия, 1922; *Этнос. Исследование основных принципов изменения этнических и этнографических явлений // Известия Восточного факультета Государственного Дальневосточного университета*. LXVII. – Шанхай: 1923; *Христианская миссия и восточные цивилизации // Вестник Азии; Anthropology of Northern China // Royal Asiatic Society*. – 1923. – Extra vol. 11; *New Contribution to the Problem of the Origin of Chinese Culture // Anthropos*. – 1931. – № 26; *Ethnos: An outline of theory*. – Peiping: Catholic University Press, 1934; *Ethnography and "Missionaries" Work // Folklore Studies*. – 1939. – X 11.

Шкаратан Овсій Ірмович (Шкаратан Овсей Ирмович) – російський соціолог, етносоціолог (1931 р.). Народився у м. Києві. **Освіта та професійна кар'єра:** закінчив історичний факультет Ленінградського державного університету (1954 р.); докторську дисертацію захистив у 1969 році (історичні науки) у Ленінградському держуніверситеті. Працював у Ленінградському держуніверситеті, Інституті етнографії ім. Міклухо-Маклая АН СРСР (Москва); завідувач кафедри соціально-економічних систем і соціальної політики Державного університету – Вища школа економіки. **Поле професійної діяльності:** соціальна нерівність та соціальне відтворення; регіональний і міський розвиток; соціальна політика; міжнаціональні відносини; етносоціологія. Головний редактор журналу “Мир России”. **Вибрані праці:** *НТР, рабочий класс, интеллигенция*. – Москва : Политиздат, 1973; *Тип общества, тип социальных отношений. О современной России // Мир России*. – 2000. – № 2; *Социальные реалии России 2000-х гг. Предварительные итоги представительного опроса*

россиян // *Мир России*. – 2001. – № 3; *Русская культура труда и управления* // *ОНС*. – 2003. – № 1; *Work and Welfare in the New Russia*. – Aldershot: Ashgate, 2000.

Шлепаков Арнольд Миколайович – український історик-міжнародник, іммігрантознавець, політолог (1930 – 1966 рр.). Народився у м. Києві. **Освіта та професійна кар'єра:** закінчив факультет міжнародних відносин Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (1952 р.); кандидатську дисертацію на тему “Возз'єднання українського народу в єдиній Українській державі – видатна перемога зовнішньої політики СРСР” захистив у 1995 р., докторську з питань іммігрантів у США – у 1966 р.; з 1955 р. – науковий співробітник, з 1969 р. – завідувач відділу нової і новітньої історії Інституту історії АН УРСР; у 1970 р. – професор Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (теорія міжнародних відносин); заступник директора Інституту історії АН УРСР (1971–1974 рр.); ініціатор створення Інституту соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР та його директор (1978–1995 рр.); член-кореспондент АН УРСР (1969 р.), академік АН УРСР (1982 р.); ректор Української академії зовнішньої торгівлі (1995–1996 рр.); голова наукової ради АН УРСР “Історія міжнародного робітничого та національно-визвольного руху”; експерт ЮНЕСКО з питань міжнародної міграції. **Поле професійної діяльності:** американістика; тенденції та закономірності міграційних процесів; українська діаспора; національні процеси у сучасному світі; засновник і головний редактор наукового збірника “Зарубежный мир: социально-политические и экономические проблемы”. **Вибрані праці:** *Українська трудова еміграція в США і Канаді (кінець XIX – початок XX ст.)*. – Київ: Наукова думка, 1960; *Иммиграция и американский рабочий класс в эпоху империализма*. – Москва: Наука, 1966; *Биография статуи Свободы. Исторический очерк*. – Москва: Мысль, 1969; *США: социальная структура общества и его национальный состав*. – Киев: Наукова думка, 1976; *США: “похищение умов” в прошлом и настоящем*. – Москва: Мысль, 1983; *Українські канадці в історичних зв'язках із землею батьків*. – Київ: Дніпро, 1990.

Штепа Сергій Олександрович – український політолог, етносоціолог (1977 р.). Народився у Казахстані. **Освіта та професійна кар'єра:** закінчив факультет міжнародних відносин Слав'ястичного університету (м. Київ) (1994 р.); аспірантуру в Інституті політичних і етнонаціональних досліджень НАН України (нині Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України); у 2004 році захистив кандидатську дисертацію на тему “Роль Верховної Ради України у вирішенні етнополітичних проблем Криму” (політичні науки); працював науковим співробітником факультету соціології та психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (2004–2007 рр.); з 2007 року – доцент кафедри теорії та методології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, з 2008 р. – заступник директора Інституту соціології, психології та управління НПУ імені М. П. Драгоманова, з 2010 року – професор кафедри теорії та методології соціології. **Поле професійної діяльності:** етнополітичні процеси в Криму, сучасні виборчі технології, етносоціологія. **Вибрані праці:** *Законодавчі засади етнонаціональної політики України:*

перспективи для Криму // *Вісник Київського університету. Філософія. Політологія.* – 2003. – Вип. 52-53; *Сучасна етнополітична ситуація в Криму: характерні риси й перспективи розвитку* // *Вісник Київського університету. Філософія. Політологія.* – 2003. – Вип. 56-57; *Автономна Республіка Крим // Етносоціологія. Терміни та поняття.* – Київ: Фенікс, 2003; *Голосування етнічне // Етносоціологія. Терміни та поняття.* – Київ: Фенікс, 2003; *Етнополітичні проблеми Криму: Роль Верховної Ради України в їх розв'язанні.* – Київ: Вид-во Київського університету, 2005; *Етносоціологія. Етнічна динаміка українського суспільства.* – Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010.

Шульга Микола Олександрович – український філософ, соціолог, етносоціолог, етнопсихолог (1943 р.). Народився у Луганській області. **Освіта та професійна кар'єра:** закінчив історичний факультет Ростовського державного університету (1969 р.); працював відповідальним секретарем Ростовського відділення Всеросійського товариства охорони пам'яток історії і культури; 1972-1975 рр. – аспірант, науковий співробітник відділу соціальної психології Інституту філософії АН УРСР; 1980-1990 рр. працював у ЦК КПУ; Народний депутат України (1990-1994; 2002-2006 рр.); був Міністром України у справах національностей, міграції та культів (1994-1995 рр.); працює заступником директора Інституту соціології НАН України; кандидатську дисертацію на тему “Класовий тип особистості (питання теорії та методології дослідження)” захистив в Інституті філософії АН УРСР (1976 р.), а докторська дисертація “Етнічна самоідентифікація особистості” була захищена у 1993 році в Інституті соціології НАН України; професор (2002 р.). **Поле професійної діяльності:** соціальні процеси в українському суспільстві: мігрантознавство; міжетнічні відносини; мовні проблеми у етнонаціональному розвитку України; етносоціологічні дослідження. **Вибрані праці:** *Личность и этнос.* – Киев: 1992; *Этническая самоиндефикация личности.* – Киев: 1996; *Еміграція євреїв у контексті загальної міграційної ситуації в Україні* / М. Шульга, Н. Паніна, Є. Головаха, Й. Зісельс // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* – 2001. – N 2; *Соціальний ареал життя особистості* / Ред.: М. Шульга; *Ін-т соціології НАН України.* – Київ: 2005; *Евристичний потенціал категорії “стиль життя особистості”* // *Соціологія.: теорія, методи, маркетинг.* – 2006. – N 1.

Щерба Галина Іванівна – український соціолог, етносоціолог, економіст. Народилась у м. Львові (1953 р.). **Освіта та професійна кар'єра:** закінчила економічний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка (1975 р.); аспірантуру Інституту соціології АН СРСР (м. Москва, 1988 р.). Кандидатська дисертація “Політичні процеси в трудових колективах та їх відображення в громадській думці” (1989 р.); працювала на заводі телеграфної апаратури (1975-1979 рр.) у Львівському відділенні Інституту економіки АН УРСР (1980-1985 рр.), в Інституті регіональних досліджень НАН України (1988-1998 рр.), Українській Академії державного управління при Президентіві України (Львівська філія) (1998-2000 рр.); працює у Львівському національному університеті імені Івана Франка (з 2001 р.); кандидат філософських наук, доцент кафедри соціології, аналітичної економіки та міжнародної економіки. Неодноразово стажувалась в наукових центрах Німеччини та Польщі.

Професійне поле діяльності: етносоціологія, дослідження Лемківщини, еміграція, українська діаспора, соціологія пограниччя та транскордонного співробітництва, економічна соціологія, соціологія молоді. **Вибрані праці:** Структурна трансформація територіальних суспільних систем. – Львів, 2007; Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління: Зб. наук. праць ДонДУУ. Серія “Спеціальні та галузеві соціології”. – Т. IX. – Вип. 4(94). – Донецьк, 2008 (у співавт.); Формування ринкової економіки в Україні. – Львів: Інтереко, 2008; Практикум з соціології. – Львів: Новий світ, Магнолія плюс, 2009 (у співавт.); Соціально-економічне гуртування у контексті модернізації транскордонних регіонів/Жешівський ун-т. – Жешів, 2008 (у співавт.); Соціологія і психологія: навчальний посібник. – Київ : Каравела, 2009; *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy. Spójność społeczno-ekonomiczna a modernizacja gospodarki.* – Zeszyt Nr 14. – Rzeszyw, Polska, 2009, *Zeszyt Nr 15.* – Rzeszyw, Polska, 2009. – Zeszyt Nr 16. – Rzeszyw, Polska, 2010 (у співавт.); *Partnerstwo i współpraca a kryzys gospodarczo-społeczny w Europie środkowej i wschodniej.* – Lublin, Polska, 2010 (у співавт.); *Między w społeczeństwie zmiany – studia polsko-ukraińskie.* – Kielce: Wyższa Szkoła Umiejętności, 2010.

ЦЕНТРИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТНІЧНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ

А В С Т Р А Л І Я

Центр імміграції та багатокультурних досліджень, Національний університет Австралії – *Centre for Immigration & Multicultural Studies, Australian National University*

Центр працює над дослідженням міграційної проблематики в Австралії та проводить навчальні курси з неї. **Проекти:** “Англіїці в Австралії”, “Соціальна роль релігії в австралійському суспільстві”. **Публікації:** монографії, серія “Австралійські народи”.

Б О Л Г А Р І Я

Центр європейських біженців, мігрантів та етнічних студій, Новий болгарський університет – *Center for European Refugees, Migration and Ethnic Studies (CERMES), New Bulgarian University*

Центр зосереджує увагу на таких аспектах: міграційні тенденції та політика інтеграції на болгарському ринку праці; трудова міграція у Південно-Східній Європі; біженці та адміністрування”. **Проекти:** “Мобільна особистість”, “Посилення кроскордонного співробітництва на Західних Балканах щодо менеджменту міграцій”, “Жінки-науковці етнічного та емігрантського походження”, “Непомітні спільноти”. **Друкований орган:** журнал “*Journal Southeastern Europe*”.

Д А Н І Я

Данський центр дослідження етнічності та міграції, Південно-Ютландський університет, Есбьорг - *The Danish Centre for Ethnicity and Migration Research, South Jutland University, Esbjerg*

Центр заснований за фінансування уряду Данії. **Мета:** дослідження та координація досліджень в етнічній сфері. **Поле діяльності:** дослідження явищ етнічності, міжетнічних стосунків та міграцій на національному та міжнародному рівнях. **Проекти та програми:** наслідки інтеграції іммігрантів та біженців у датське суспільство; етнічні та релігійні конфлікти; забезпечення рівних умов на ринку праці, в освітній та соціальній сферах представникам різних етнічних спільнот. **Публікації:** монографії, статті у фахових журналах.

І Р Л А Н Д І Я

Центр дослідження міграції – *Centre for Migration Studies at the Ulster-American Folk Park*

Центр був заснований у 1998 році на основі різних дослідницьких осередків. **Завдання центру:** дослідження міграції з акцентом на ірландцях у всьому світі. **Публікації:** монографії, статті, звіти. **Друкований орган:** журнал “Міграція в ірландській історії”.

І Т А Л І Я

Інститут культурних центральноєвропейських зустрічей, Горіція – *Institute for Cultural Central European Meetings, Gorizia*

Інститут був заснований у 1966 році за ініціативою групи інтелектуалів з метою організації обговорення актуальних проблем міжкультурної взаємодії представників носіїв різних культурницьких традицій. **Завдання:** налагодження контактів представників культурницьких кіл із країн Центральної Європи. **Поле діяльності:** проведення конференцій, симпозіумів, дискусій. **Публікації:** книги, доповіді за результатами наукових заходів. **Друкований орган:** бюлетень “Newsletter”.

Б Е Л Ь Г І Я

Інститут дослідження міграції та етнічності, Департамент соціальної та культурної антропології, Католицький університету Лувена – *Migration and Ethnicity Research Institute (MERIB), Department of Social and Cultural Anthropology Catholic University Leuven*

Інститут є міждисциплінарною дослідницькою установою, яка концентрує свою увагу на кількісних, переважно антропологічних дослідженнях. **Поле діяльності:** міграції, етнічність, расизм у Бельгії та у європейських країнах з наголосом на компаративності та інформативності. **Проекти:** здійснюються у межах таких дослідницьких тем: нові тенденції у міграціях та етнічності; міжетнічність; етнічні меншини та ринок робочої сили; середземноморська культура та міграція в Європі; етнічні меншини та ідентичність. **Публікації:** монографії, статті у фахових журналах.

Дослідницький центр прав етнічних груп, Брюсель – *Research Centre for Ethnic Group Rights, Brussels*

Центр був заснований у 1978 році як неурядова дослідницька установа у рамках Інституту європейських досліджень та навчання. **Мета:** здійснення досліджень етнічних, національних, мовних проблем та надання рекомендацій і консультацій зацікавленим у проблемі особам та інституціям. **Поле діяльності:** соціальний та правовий статус етнічних груп у Бельгії та Європі. **Публікації:** монографії, статті у наукових журналах.

Центр етнічних та міграційних досліджень, Університет Льєжа – *Center for Ethnic and Migration Studies (CEDEM), University of Liege*

Основні напрямки дослідження: економічні та соціальні аспекти сучасної міграції; управління міграцією, культурним розмаїттям та соціальна взаємодія; громадянство, соціополітична мобілізація, расизм та екстремальні права; транснаціоналізм та міграція; ісламізм та Середземноморський Схід. **Проекти:** “Культура та політика”, “Міграційна політика та культурний плюралізм у країнах Європейського Союзу”, “Культурна динаміка та розвиток”. **Публікації:** робочі записки, річні звіти, монографії, статті у фахових журналах.

ВЕЛИКОБРИТАНІЯ

Дослідницький центр розвитку з міграцій, глобалізації та бідності – *Development Research Centre on Migration, Globalisation and Poverty*

Центр був заснований у 2003 році з метою дослідження взаємозв'язку між міграціями та бідністю й розробки нової політики, яка сприяла б максималізації вигоди від міграцій. **Проекти:** “Міграція: стратегія зменшення бідності та людський досвід”, “Соціальний захист робітників-мігрантів”, “Діаспора та розвиток: розбудова транснаціонального партнерства”. **Друковані органи:** “*Briefing Paper Series*”, “*Working Paper Series*”, “*DRC Research Reports*”.

Ініціатива вирішення конфліктів та етнічності, Лондондеррі – *Initiative on Conflict Resolution and Ethnicity (INCORE), Londonderry*

Ініціатива заснована у 1993 році й є спільним проектом університету ООН та Університету Ольстера. **Завдання:** 1) просування освітніх ініціатив; 2) здійснення наукових досліджень етнічних конфліктів та розробка моделей їх розв'язання; 3) організація тренінгів з заявленої проблематики. **Поле діяльності:** поширення акцій ініціативи на локальному та національному рівнях; залучення до діяльності у рамках ініціативи (наукові заходи, публічні дискусії, зібрання) дослідників та широкої громадськості, спрямованих на вирішення конфліктів та подолання їх причин. **Проекти:** “Різноманітність та плюралізм”, “Обране представництво: політичні партії та громади етнічних меншин у Північній Ірландії”, “Дослідження конфліктів в Африці”, “Включене громадянство”). **Публікації:** книги, статті, матеріали конференцій, щорічні та періодичні доповіді.

Інститут дослідження міжнародної міграції, Університет Оксфорда – *International Migration Institute, University of Oxford*

Інститут концентрує увагу на дослідженні міграційних рухів у 21-ому столітті – імміграція, еміграція, транзитна міграція. **Поле діяльності:** дослідження міграції як складової частини глобальних трансформаційних процесів: міграція та розвиток, транснаціоналізм та діаспори, довкілля та міграція, міграційна політика та управління, міграційна теорія, переосмислення міграційних категорій, майбутнє глобальних міграцій. **Проекти:** “Африканська міграційна програма”, “Африканська перспектива мобільності”, “Транснаціональні міграційні

організації”, “Трансатлантичні діалоги з питань міграцій та феноменів розвитку”. **Публікації:** доповіді, робочі записки, матеріали наукових конференцій. **Друкований орган:** бюлетень “*IMI’s e-Newsletter*”.

Національний дослідницький центр вивчення міграції, Університет Абердена, Шотландія – The National Research Centre for Migration Studies, Aberdeen University

Центр був заснований у 2000 році. **Завдання:** 1) сприяння міждисциплінарним академічним дослідженням у сфері міграції; 2) здійснення евалюації ініціатив щодо політики стосовно міграції; 3) поширення знання про дослідження міграції; 4) проведення дискусій (семінари, лекції, радіопередачі, функціонування електронних ЗМІ) з проблем, які стосуються міграції. **Поле діяльності:** соціально-економічні впливи на розвиток сучасної Шотландії, збереження меншинних мов, координація міжнародних досліджень із зазначеної проблематики. **Публікації:** книги, робочі записки, доповіді, електронний ресурс. **Друкований орган:** журнал “*Migration and Identities*”.

Осередок вивчення міграції, Лондонська школа економіки та політичних наук – The Migration Studies Unit (MSU), the London School of Economics and Political Science

Осередок був заснований за ініціативою студентів та науковців весною 2007 року. Тут здійснюється міждисциплінарне вивчення різних явищ міграції. **Друкований орган:** “*Working Papers*”.

Осередок дослідження ірландської діаспори, Університет Бретфорда – Irish Diaspora Research Unit, University of Bradford

Осередок зосереджує свою увагу на міждисциплінарному дослідженні ірландської діаспори (соціальні, лінгвістичні, економічні, культурні та політичні аспекти). **Завдання:** всебічне вивчення явища діаспори у порівняльному плані, щонайменше двох країн. **Поле діяльності:** країни Європи, Північної та Південної Америки, Африки та Азії. **Публікації:** монографії, статті у фахових журналах.

Осередок дослідження міграції, Університетський коледж – Migration Research Unit, University College London (MRU)

Осередок був заснований у 1988 році на географічному факультеті університету. У центрі уваги його діяльності – дослідження тенденцій міграційних процесів та міграційної політики у Європі та у Великобританії.

Проекти: “Національна ідентичність, громадянство та релігійні відмінності”, “Типи міжнародних міграцій та їх впливи”, “Міжнародна міграція та Сполучене Королівство”, “Сучасні тенденції у європейській міжнародній міграції”, “Соціальна мережа та шукачі притулку”, “Мобільність, ідентичність та безпека”. **Публікації:** монографії, статті у фахових журналах, доповіді.

Центр вивчення етнічності та громадянства Брістольського університету – *The Centre for the Study of Ethnicity and Citizenship, University of Bristol*

Центр був заснований на соціологічному відділенні університету з метою дослідження складних феноменів етнічності у сучасному суспільному розвитку. **Поле діяльності:** 1) етнічність та державні структури; культурний плюралізм та інституціоналізм; політика мультикультуралізму та інших форм відмінностей, включаючи статеву етнічність та етнорелігійні ідентичності; права меншин та права людини, нація-держава та інші аспекти чинних концепцій громадянства; 2) етнічність та соціоекономічні структури з акцентуацією на расовому виключенні, міжпоколінній бідності, ринку праці, здоров’ї, освіті, етнічній стратифікації та соціальній мобільності, етнічній конкуренції та етнічних мережах як джерела локального, національного та транснаціонального економічного ресурсу. **Проекти:** “Європейський підхід до феномену мультикультурного громадянства: правові, політичні та освітні виклики”, проекти у рамках Леверхалмської програми з міграції та громадянства. **Публікації:** монографії, статті у фахових журналах, доповіді, спеціальні доповіді, звіти. **Друкований орган:** журнал “*Ethnicity*”.

Центр дослідження етнічних відносин університету Ворвік – *Centre for Research in Ethnic Relations, The University of Warwick (CER)*

Дослідницькі програми Центру здійснюються за підтримки Фонду Марії-Кьюрі Скадовських формуються навколо проблем етнічних відносин та расової дискримінації у Великобританії, міграції й громадянства, економічних змін та расової дискримінації, теорій багатокультурності, етнічної мобілізації та нації-держави. Основним науковим підходом, який інтенсивно застосовується у дослідженнях, є компаративістика. **Проекти:** “Формування меншин та культурне різноманіття в європейських націях-державах”, “Етнічні меншини та британська електоральна система”, “Етнічна ідентичність та громадянство з спеціальним покликанням на

мусульман у Великобританії та Європі”, “Законодавство з питань расових відносин у Британії та Франції”, “Іммігранти та біженці”, “Менеджмент різноманітності у північних містах”, “Індикатори інтеграції та поколінні зміни”, “Огляд політики імміграції, інтеграції, щодо притулку та біженців у країнах-членах Європейського Союзу”. **Публікації:** монографії, статті у фахових журналах.

КАНАДА

Центр етнічних досліджень Монреальського університету – *Centre d'études ethniques des universités montréalaises (CEETUM)*

Центр заснований Квебекським фондом дослідження суспільства та культури, Комітетом навчання та адміністрацією досліджень Монреальського університету, Квебекським університетом Монреалю та Національним науково-дослідницьким інститутом урбанізації, культури та суспільства; є міждисциплінарною установою, яка концентрує свою діяльність на дослідженні, тренінгах, різного роду наукових заходах та поширенні знань у сфері етнічних студій. До цієї діяльності залучаються університети, окремі дослідники з різних наукових галузей, викладачі та студенти. Спеціалізується на міждисциплінарних дослідженнях міжетнічних відносин у Квебеці та Канаді. **Поле діяльності:** 1) мова та етнічна різноманітність; 2) етнічність, поселенська структура та територія; 3) релігія та етнічність; 4) дискримінація та соціальне включення. **Публікації:** монографії, книги, розділи у колективних монографіях, статті у наукових журналах. **Друковані органи:** журнал “*Revue diversité urbaine*”, бюлетень “*Bulletin du CEETUM*”.

Центр дослідження біженців Йоркського університету – *Centre of Refugee Research, York University*

Основні дослідницькі сфери: 1) канадська політика і практика надання притулку; 2) біженці та діаспорні спільноти; 3) глобалізація, розвиток, довкілля, конфлікт та переміщення; 4) суверенність, цивільний конфлікт й гуманітарні дії; 5) неурядові організації біженців. **Проекти:** “Воєнні злочини та статус біженців”, “Теоретичний “вибір” та добровільне соціальне виключення”, “Канадська дослідницька мережа проблем біженців: глобалізаційне знання”, “Діаспори біженців, “домашні” конфлікти

та вплив програм безпеки” тощо. *Друкований орган*: журнал “Refugee: Canada’s Periodical on Refugees”.

Л А Т В І Я

Центр етнічних студій, Латвійський університет – *Centre of Ethnic Studies, University of Latvia*

Основні сфери діяльності: проблеми латишської традиційної культури у сучасному освітньому процесі. *Проект*: освітній проект з фольклору. *Публікації*: книги, підручники. *Друковані органи*: журнал “*Review of Latvian Traditional Culture Life*”.

Л И Т В А

Центр етнічних студій, Інститут соціальних досліджень – *Centre of Ethnic Studies(ETC), Institute for Social Research*

Центр фокусує свою діяльність на дослідженні таких проблем: етнічність та сучасний націоналізм; аналіз етнічних структур; адаптація етнічних груп; діаспори та етнічна ненависть. *Дослідницькі теми*: “Етнічна структура суспільства”, “Рівні можливості у литовському суспільстві”, “Етнічна інтолерантність”. *Проекти*: “Ситуація з рома: рома на перехресті освіти та ринку праці”, “Росіяни у суспільстві Республіки Литва між 1918 та 1940 роками: конструкція історичної перспективи”, “Етнічна структура, нерівність та управління публічним сектором”, “Меншини в ареалі Балтійського моря”, “Упередження етнічної ненависті та ксенофобії. Громадянська відповідальність у засобах масової інформації”, “Адаптація литовських етнічних груп”. *Публікації*: монографії, статті у наукових журналах. *Друкований орган*: журнал “*Ethnicity Studies*”.

Н І Д Е Р Л А Н Д И

Європейський центр досліджень міграції та етнічних відносин, Університет Утрехту – *European Research Centre on Migration and Ethnic Relation (ERCOMER), Utrecht University*

Центр був заснований у 1994 році з метою розгортання досліджень міжнародної міграції та етнічних відносин у європейському контексті. **Дослідження** здійснюються за чотирма темами: міграції та мігранти; іммігранти та меншини у приймаючих суспільствах; культурні розбіжності та запити приймаючих суспільств, солідарність та виключення; націоналізм та етнічний конфлікт. Увага концентрується на явищах мультикультуралізму, інтернаціоналізму та расизмові. **Проекти:** “Міграції та мігранти (зміни довкілля та вимушена міграція)”, “Іммігранти та меншини у приймаючих суспільствах (участь у ринку праці, етнічна ідентифікація та соціальна довіра між іммігрантами та біженцями; етнічні упередження та дискримінація: розуміння того, що люди говорять і що вони роблять; ризики виключення на сучасному рухливому ринку праці; етнічна ідентичність та релігійна мобілізація другого покоління європейців: порівняння мусульманської молоді у мультикультурних містах)”, “Культурні розбіжності та запити приймаючого суспільства: солідарність та виключення (колективна ідентичність та політична толерантність щодо етнічних меншин в Європі; культурна подібність чи збереження власної ідентичності: споживання національних культурних надбань у період європейської інтеграції та масової міграції (2008-2013); соціальне зщеплення в Нідерландах; міжетнічні шлюби та соціоекономічна інтеграція; мультикультуралізм, права меншин та політична довіра: соціальні та психологічні перспективи; міжгрупові відносини у Російській Федерації та в Україні: пошуки етнонаціональної ідентичності, позитивні та негативні впливи)”, “Націоналізм та етнічний конфлікт: європроект обстеження європейського громадянства; націоналізм та його пояснення; ставлення до Німеччини та інших членів Європейського Союзу та його пояснення; націоналізм та виключення у Російській Федерації й колишніх радянських республіках)”. **Публікації:** монографії, щорічні звіти, серії книг: “Дослідження міграції та етнічні відносини”, “Європейські монографії з соціальної психології”, “Компаративні студії з міграції та етнічних відносин”. **Друкований орган:** бюлетень “Newsletter”.

Інститут міграційних та етнічних досліджень, університет Амстердаму
– *Institute for Migration and Ethnic Studies, Universiteit van Amsterdam (IMES)*

Інститут реалізує одну обширну програму, яка покриває два великі поля:
1) міжнародна міграція; 2) інтеграція іммігрантів. Проекти: “Міжнародна

міграція, транснаціоналізм та управління”, “Управління етнічною та релігійною різноманітністю”, “Багатокультурна демократія”, “Радикалізація та екстримізм”, “Ринок робочої сили та етнічне підприємництво”, “Діти іммігрантів в школах”, “Іммігранти та етнічні меншини в європейських містах”.

Н І М Е Ч Ч И Н А

Бергхофський дослідницький центр конструктивного врегулювання конфліктів, Берлін-Далем – *Berghof Forschungszentrum fuer konstruktive Konfliktbearbeitung, Berlin-Dahlem*

Центр заснований 1993 року. **Мета:** моделювання менеджменту етнонаціональних та соціокультурних конфліктів у Європі. **Поле діяльності:** вивчення конфліктів у європейському просторі; ініціювання, організація й евалюація моделей конструктивного менеджменту конфліктів третьою стороною.

Європейський форум міграційних досліджень, Університет Отто Фрідріха, Бамберг – *Europaeisches Forum fuer Migrationsstudien (EFMS), Otto-FriedrichUniversity Bamberg*

Форум був заснований у 1992 році. **Мета:** сприяння розробці гуманної міграційної політики на європейському просторі. **Поле діяльності:** дослідження міграційних потоків в Німеччині та у Європі; розробка моделей міграційної політики та інтеграції іммігрантів у країнах проживання. **Публікації:** монографії, статті у фахових журналах. **Друкований орган:** бюлетень “*efm Migration Report*”.

Європейський центр міграційних досліджень, Берлінський інститут порівняльних соціальних досліджень – *Europaeisches Migrationszentrum /European Migration Centre, Berliner Institute fuer Vergleichende Sozialforschung*

Центр був заснований у вересні 1978 року й досліджує проблеми міграції та інтеграції. **Поле діяльності:** дослідження, збір матеріалів, публічна робота у сфері міграції, інтеграції та міграційної політики у Федеративній Республіці Німеччини та у Європі. **Проекти:** 1) Міграція (міграційна політика, підготовка доповідей з питань міграції, теорія міграцій, нелегальна міграція). 2) Інтеграція (інтеграційні процеси, політика

інтеграції, евалюація інтеграційних заходів, дискримінація). **Публікації:** монографії, звіти, доповіді. **Друкований орган:** “EuroFor”.

Європейський центр міграцій, Берлін – *European Migration Centre (EMZ), Berlin*

Поле діяльності: дослідження проблем міграції; вивчення міжетнічних відносин та питань розвитку меншин у Європі; міграції та меншини у країнах Середнього Сходу. **Публікації:** монографії, звіти, доповіді. **Друкований орган:** журнал “Migration”.

Європейський центр проблем меншин, Фленсбург – *The European Center for Minority Issues (ECMI), Flensburg*

Центр займається збором інформації з проблем етнічності, дослідженням міжетнічних стосунків у європейському контексті. **Проекти:** “Захист прав меншин на основі “Рамкової конвенції захисту прав національних меншин”, “Державотворення, етнічність та мовна політика у країнах, які трансформуються”, “Реалізація стандартів прав меншин”, “Етнічна демократія в Європі”, “Евалюація заходів політики щодо мов меншин”, “Освітня політика та меншини: Пілотний проект Україна”, “Концепції управління меншинами в Європі на порозі ХХ-го століття”. **Публікації:** довідники, колективні праці, монографії, європейський щорічник, робочі записки, доповіді. **Офіційний орган:** електронний журнал “JEMIE. Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe”.

Інститут дослідження міграції та міжкультурних студій, Університет Оснабрюк – *Institute for Migration Research and Intercultural Studies (IMIS), University Osnabruck*

Інститут є міжнародним міждисциплінарним дослідницьким центром, який був заснований у 1991 році. **Завдання:** 1) дослідження проблем міграції та питань міжкультурних взаємин; 2) інформування широкої громадськості про проблеми мігрантів; 3) налагодження діалогу між вченими та практиками з метою ефективного вирішення проблем мігрантів та міжкультурної співпраці. **Поле діяльності:** здійснення наукових досліджень; оприлюднення їх результатів, зокрема, у засобах масових комунікацій; проведення наукових конференцій, симпозіумів тощо. **Публікації:** статті у фахових журналах та у пресі. **Друкований орган:** “Schriften des Instituts fuer Migrationsforschung und Interkulturelle Studien (IMIS-Schriften)”, “Beitraege des Instituts fuer Migrationsforschung und

Interkulturelle Studien (IMIS-Bietraege)”, “Studien zur Historischen Migrationsforschung (SHM)”.

Н О Р В Е Г І Я

Міжнародний осередок міграційних та етнічних досліджень, Університет Бергена – *International Migration and Ethnic Relation Research Unit (IMER), University of Bergen*

Осередок є багатодисциплінарним центром, який зосереджується на дослідженні міжнародної міграції не лише у Європі, але й вивчає наслідки імміграції та еміграції для різних суспільств. **Поле діяльності:** глобальні зміни (процеси та вплив окремих аспектів глобалізації, зокрема, пов’язаними з міграцією та їх наслідками); розмаїття, громадянство та публічна сфера; люди на пограниччі (соціологія рухів, процеси включення та виключення); завоювані суверенності. **Програми:** 1) способи “буття” (формування ідентичності, робота, пов’язана з ідентичності серед молоді, етнічні підприємства, політика ідентичності, націоналізм); 2) транснаціоналізм (форми належності та ідентичності, які створюються у транснаціональному просторі, транснаціональні рухи, “горизонтальні способи організації в умовах глобалізації); 3) розмаїття та суспільство (акомодаційна різноманітність – мультикультурне суспільство, плюралістичне суспільство, громадянське суспільство – гендерні явища в культурній різноманітності, радикальний транснаціоналізм, діаспорні умови, глобалізація, глобальне локальне, реакція широких кіл на різноманітність, расизм у розмаїтих суспільствах; 4) європейське розмаїття (мігранти та меншини в Європі, європейська публічна сфера та розмаїття, представництво та легітимність розмаїття, належність та ідентичність в Європі; 5) гендерні дослідження (гендерні явища в культурному розмаїтті, мобільність, громадянство та публічна сфера, влада/домінантність та стратегії спротиву, стать, сексуальність та націоналізм; 6) дослідження громадянства (форми громадянства та публічна сфера, нація-держава, етнічні та релігійні відносини, різноманітність та плюралістичність, форми співіснування, політика ідентичності, транснаціоналізм, глобалізація); 7) дослідження мобільності (мобільність соціальних, культурних та політичних кордонів, мобільна належність та ідентичності, мобільність розуму та тіла, відносини мобільності та влади); 8) дослідження міграцій та

біженців (імміграція та мігранти у приймаючих суспільствах, захист біженців та системи їх сприйняття у Європі, біженські покоління та рухи); 9) урбаністичні дослідження (плюралістичне місто, міське життя меншин/мігрантів, сегрегація у помешканні, глобальне в локальному, управління в етнічно плюралістичних містах, мультикультурне молодіжне життя у місті; 10) соціальна справедливість (процес нерівності в умовах глобалізації, соціетальні зміни та зростання соціальних несправедливостей, життєві кар'єри у розмаїтих суспільствах, расизм, дискримінація за етнічними ознаками). **Публікації:** книги, статті в антропологічних та інших наукових журналах, серія доповідей Інституту.

П О Р Т У Г А Л І Я

Центр дослідження міграції, СочіНова, Університет Нова, Лісабон – *SociNova/Migrazhes-CesNova*

Центр вивчає міграційні рухи та адаптації мігрантів у країнах проживання, переважно у Португалії. **Програми:** “Інституції, які беруть участь у міграціях”, “Формування міграційних систем”, “**Міграції та креативна економіка**”. **Публікації:** монографії, статті.

Р О С І Я

Центр дослідження та менеджменту конфлікту, Інститут етнології та антропології Російської Академії Наук, Москва – *Centre for Study and Management of Conflict, The Institute of Ethnology and Anthropology Russian Academy of Sciences, Moscow*

Центр був заснований у 1996 році на базі міжнародного проекту “Менеджмент конфлікту у пострадянських країнах”, який був ініційований 1992 року та профінансований Корпорацією Карнегі (Нью Йорк) . Сьогодні проект координується Групою менеджменту конфліктом (Кембрідж, Массачусетс) у співпраці з Лабораторією телекомунікацій VEGA. **Завдання:** 1) аналітичні й прикладні дослідження етнічності, націоналізму та конфлікту в поліетнічних державах в умовах соціоекономічних та політичних перетворень; 2) поширення даних та результатів досліджень через наукові публікації, видання бюлетенів та інші засоби комунікацій;

3) надання експертної допомоги та рекомендацій для тих, хто виробляє й приймає рішення у сфері управління та менеджменту конфлікту. **Поле діяльності:** підтримання та розвиток мережі етнологічного моніторингу; проведення тренінгових семінарів та конференцій; мирні ініціативи та проведення переговорів по врегулюванню конфліктів. **Публікації:** монографії, робочі записки, доповіді. **Друковані органи:** “Этнографическое обозрение”, “Рабочие записки по прикладной и неотложной этнологии”.

Р У М У Н І Я

Центр дослідження ідентичності та явищ міграції, Університет Ореади – *Research Centre on Identity and Migration Issues (RCIMI), University of Oradea*

Центр був заснований 2005 року на факультеті політичних та комунікативних наук університету. **Завдання:** розвиток досліджень з проблем міграції та ідентичності, налагодження співробітництва з іншими організаціями й установами, об’єктом яких є міграція та ідентичність; підготовка інформаційних матеріалів для сприяння адаптації мігрантів у країнах поселення. **Поле діяльності:** національна, регіональна й європейська ідентичність у контексті об’єднаної Європи; меншини та повага до культурної ідентичності у межах європейської цивілізації; сучасні міграційні потоки; тенденції трудової міграції; удосконалення законодавства й інституційних структур; удосконалення механізмів попередження нелегальної міграції; мобільність, ідентичність та активне громадянство в Європі. **Проекти:** “Міграція та ідентичність у Європі, яка змінюється, – вибудовування партнерства та посилення комунікацій”, “Лібералізація ринку праці в Румунії – можливості та ризики”. **Публікації:** монографії, статті у фахових виданнях. **Друкований орган:** журнал “*The Journal of Identity and Migration Studies (JIMS)*”.

С Л О В Е Н І Я

Європейський центр етнічних, регіональних та соціологічних студій, Університет Марібора – *European Centre for Ethnic, Regional and Sociological Studies (ECERS), University of Maribor*

Центр був заснований у 1989 році. **Поле діяльності:** політичні, етнічні, культурні та лінгвістичні аспекти європейської інтеграції у контексті розширення Європейського Союзу; націоналізм, етнічні рухи, міжетнічні відносини та захист меншин з наголосом на Південно-Східній Європі; регіоналізм та європейська інтеграція, міжнародні регіональні організації. **Друкований орган:** журнал “Regional Contact”.

Інститут етнічних досліджень, Любляна – *Institute of Ethnic Studies, Ljubljana*

Інститут є наступником Інституту меншин, який існував з 1925 року й був першою у світі такого роду інституцією. Він займається вивченням проблем етнічності та меншин, етнічних відносин та конфліктів, кордонів, концентруючи свою увагу на південно-європейських країнах. **Поле діяльності:** національне питання в Словенії; словенські етнічні громади в Італії, Австрії, Угорщині, Хорватії; мігранти; права національних меншин; участь етнічних спільнот у прийнятті рішень. **Проекти:** “Порабжські словени в “угорському гулазі”, “Словенські іммігрантські поселення в США та Австралії і вплив інтернетних зв’язків на збереження словенської ідентичності”, “Демографічна, етнічна та міграційна динаміка й її вплив на словенську армію”, “Вплив міжетнічних та міжрелігійних відносин на мир та стабільність на Західних Балканах”. **Публікації:** серії книг, монографії, матеріали конференцій.

С П О Л У Ч Е Н І Ш Т А Т И А М Е Р И К И

Асоціація дослідження національностей, Інститут Гаррімана, Колумбійський університет, Нью Йорк – *Association for the Study of Nationalities, Harriman Institute, Columbia University, New York*

Асоціація – це суто наукове об’єднання, діяльність якого присвячена дослідженню етнічності та націоналізму на просторі від Європи до Євро-Азії. Вона об’єднує науковців із більш як 50 країн, зацікавлених у дослідженні етнічних проблем та націоналізму. **Завдання:** 1) дослідження заявлених проблем у країнах Балкан, Центральної Європи, Євро-Азії, включаючи Туреччину та Китай, у Росії, в Україні, на Кавказі; 2) проведення наукових конференцій. **Поле діяльності:** сприяння

організації й проведення наукових досліджень у країнах, які є членами асоціації; проведення конгресів та конференцій з етнічної проблематики. **Друковані органи:** “Nationalities Papers”, “Ethnopolitics”.

Інститут дослідження міжнародної міграції, Джорджтаунський університет – *Institute for the Study of International Migration (ISIM), Georgetown University*

Інститут був заснований у 1998 році й концентрує увагу на усіх аспектах міжнародної міграції. **Поле діяльності:** законодавство з питань імміграції та біженців, переміщення населення, компаративні міграційні дослідження, інтеграція іммігрантів у приймаюче суспільство, вплив міжнародної міграції на соціальний, економічний, демографічний розвиток. **Проекти:** “Імміграція та інтеграція іммігрантів”, “Міграція та розвиток”, “Біженці та гуманітарна допомога”, “Глобалізація третього покоління та системи розвитку капіталу”. **Публікації:** монографії, статті у фахових журналах, серія з питань міграції. **Друкований орган:** журнал “*International Migration Journal*”.

Центр вивчення імміграції, Вашингтон – *Center for Immigration Studies (CIS), Washington*

Центр був заснований 1985 року як незалежна дослідницька організація, яка концентрує свою увагу на впливах міграції на розвиток Сполучених Штатів. **Завдання:** 1) розширення бази публічного знання про іммігрантів; 2) формування розуміння необхідності збалансованої міграційної політики; 3) формування моделей комфортної інтеграції іммігрантів в американське суспільство. **Поле діяльності:** дослідження історії імміграції, нелегальної міграції; асиміляція та громадянство; біженці та притулок; вартість міграції. **Публікації:** книги, звіти.

Центр дослідження міграції, Острів Стейтен, Нью Йорк – *Center for Migration Studies (CMS), Staten Island, New York*

Центр був заснований у 1964 році. **Завдання:** 1) підтримка та здійснення досліджень у сфері міграції; 2) формування міжнародного форуму дискусій з питань міграції; 3) активне поширення знань з питань міграції. **Поле діяльності:** дослідницька робота; проведення наукових конференцій, симпозіумів, дискусій. **Публікації:** монографії, книги, статті у наукових часописах. **Друкований орган:** журнал “*International Migration Review*”.

**Центр дослідження історії імміграції Університету Міннесоти –
*Immigration History Research Center, University of Minnesota(IHCR)***

Центр, заснований у 1965 році, є однією з провідних дослідницьких установ по вивченню імміграції у Сполучених Штатах. **Поле діяльності:** дослідження міжнародної міграції з акцентом на імміграції та біженцях у США, проведення міждисциплінарних семінарів, організації наукових конференцій, організації стажування дослідників з інших країн. **Проекти:** колекції матеріалів з історії чисельних іммігрантських груп Сполучених Штатів та штату Міннесота, зокрема, італійської, польської, української, фінської. **Публікації:** монографії, наукові доповіді, статті у фахових журналах. **Друкований орган:** бюлетень “*News and Events*”.

**Центр компаративних імміграційних досліджень, Університет
Каліфорнії, Сан Дієго – *Center for Comparative Immigration Studies(CCIS),
University of California – San Diego***

Центр був заснований у 1999 році. Виконує дослідження, орієнтовані на міжнародну міграцію та біженців по усьому світові. Ці дослідження мають міждисциплінарний характер. Центр вибудував глобальну електронну мережу, яка включає понад 300 індивідуальних дослідників та дослідницьких інституцій у більше ніж 25 країнах. Центр веде навчальні програми з тематики, яка є предметом досліджень. **Поле діяльності:** 1) причини, динаміка та наслідки (економічні, політичні та соціокультурні) міжнародної міграції; 2) детермінанти законів та політичних заходів, які мають регулювати потоки іммігрантів та біженців; 3) вплив міжнародної міграції на громадянство, національну ідентичність та етнічні відносини; 4) транснаціональні відносини (економічні, політичні, культурні, етнічні аспекти) між країнами виходу та входу імміграції; 5) соціоекономічна, політична та культурна взаємодія іммігрантів та біженців з місцевим населенням приймаючої країни. **Проекти:** “Раса, імміграція та громадянство в обох Америках”, “Роз’яснення наслідків контролю за імміграцією: компаративне дослідження мексиканської міграції до Сполучених Штатів та Латинської Америки/північноафриканська міграція до Іспанії”, “Двонаціональна політична інкорпорація мексиканських іммігрантів до Сполучених Штатів”. **Публікації:** монографії, антології, робочі записки.

Центр компаративних расових та етнічних досліджень Стенфордського університету – *Stanford University Center for Comparative Studies in Race and Ethnicity (CCSRE)*

Центр бере свій початок від Інституту компаративних студій з расових проблем та етнічності від 1996 року. **Поле діяльності:** порівняльні дослідження у расовій та етнічній сферах; міжетнічна взаємодія у Західному регіоні США. **Публікації:** монографії, статті у фахових журналах, звіти. **Друковані органи:** “*Race and Ethnicity in California: Demographics Report Series*”, “*Annual Ernesto Galarza Commemorative Lecture*”, “*CCSRE Newsletter*”, “*SCCR Working Papers*”.

Т А Й Л А Н Д

Азійський дослідницький центр міграції, Університет Чулалонкорн, Бангкок – *Asian Research Center for Migration (ARSM), University Chulalongkorn, Bangkok*

Центр зосереджується на дослідженні проблем міжнародної міграції в азійсько-тихоокеанському регіоні. **Завдання:** 1) проведення досліджень; 2) формування партнерської дослідницької мережі; 3) формування ресурсної бази. **Поле діяльності:** країни Південної Азії, передусім, Таїланд. **Публікації:** монографії, публікації у фахових журналах, звіти та доповіді. **Друкований орган:** бюлетень “*Working Paper Series*”.

Центр етнічних студій та розвитку – *Centre of Ethnic Studies and Development, Chiang Mai University*

Центр був заснований у 1994 році з метою вивчення ситуації з етнічними групами у Південно-Східній Азії. **Поле діяльності:** політичне, економічне, соціальне й культурне становище етнічних спільнот. **Дослідницькі проекти:** “Розміщення, ритуали та міжетнічні відносини у північній частині Південно-Східної Азії”, “Місцева мудрість та ідентичність етнічних груп у державній системі освіти”, “Неурядові організації розвитку та стимулювання формальної освіти серед етнічного населення високогір’я”. **Публікації:** монографії, статті у наукових журналах.

**Інститут етнічних, регіональних і діаспорознавчих студій, Київ –
*Institute of Ethnic, Migration and Diaspora Studies, Kyiv***

Інститут утворений у 1990 році. **Мета:** дослідження етнічних, мігрантознавчих, діаспоральних аспектів розвитку сучасних поліетнічних суспільств; проведення наукових конференцій. **Проекти:** “Етнічні меншини в Україні”, “Етнічні спільноти України”, “Енциклопедія української діаспори”, “Міжкультурний діалог: 2001 і далі”. **Публікації:** монографії, статті у фахових журналах, довідники з етнічної тематики.

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, Київ – Institute of Art, Folklore and Ethnology Studies, Kyiv

Інститут працює з 1936 року з метою вивчення культури, етнографічної спадщини українського народу. **Поле діяльності:** народна культура та етнічна історія України, історія та теорія професійного мистецтва та народної творчості, етнокультура та мистецтво зарубіжних країн, етносоціологічні концепції українського етносу. **Проекти:** в галузі етнологічних досліджень, українського пограниччя, міжнародної україністики. **Публікації:** енциклопедичні видання, монографії, статті у професійних журналах, аналітичні довідки. **Друковані органи:** журнал “Народна творчість та етнографія”, “Студії мистецтвознавчі”.

Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Київ – Institute of Political and Ethnonational Studies, Kyiv

Інститут у такому структурованому вигляді існує з 1991 року. **Завдання:** дослідження проблем етнонаціонального розвитку України, історія і сучасність українського етносу, етнічні й національні меншини в Україні, етномовна ситуація в Україні, етнополітична культура. **Публікації:** монографії, статті в наукових часописах, збірники наукових праць, аналітичні доповіді, довідкові видання. **Друковані органи:** “Наукові записки”, “Сучасна українська політика”.

Центр етносоціологічних та етнополітичних досліджень, Інститут соціології НАН України, Київ – The Center of Ethnosociological and Ethnopolitical Research, Kyiv

Центр працював з 1991 по 2001 роки. **Мета:** дослідження процесів в етнонаціональному розвитку українського суспільства та українства у світі. **Поле діяльності:** динаміка етнонаціональної структури українського суспільства, міжетнічна взаємодія, історія та сучасність українського етносу, етнічні меншини України, українська діаспора й її зв'язки з Україною. **Проекти:** “Енциклопедія української діаспори”, “Етнічність на пострадянському просторі”. **Публікації:** монографії, статті у фахових журналах, звіти, аналітичні доповіді. **Друковані органи:** часописи “Українська діаспора”, “Міжнародний етнічний форум”.

Ф І Н Л Я Н Д І Я

Дослідницький центр міграції, транснаціоналізму та розвитку, Університет Тампере – *Research Center on Migration, Transnationalism and Development, University of Tampere (DeMi)*

Центр зосереджує серед іншого свою увагу на проблемах освіти вихідців із різних етнічних спільнот, які мешкають у Фінляндії, на етнічному розмаїтті. **Проекти:** “Визнання культурного розмаїття у повсякденного життя у Фінляндії: сфери міжкультурної взаємодії”, “Транс-нет”, “Навчання міжкультурній компетентності на робочому місці”, “Кроскультурне співробітництво у процесі безперервного навчання та праці”. **Публікації:** монографії, статті у фахових журналах.

Центр дослідження етнічних відносин та націоналізму, Хельсінкський університет – *The Centre for Research on Ethnic Relations and Nationalism the University of Helsinki(CEREN)*

Центр був заснований у 1998 році; фінансова підтримка – Академія Фінляндії. **Поле діяльності:** багатодисциплінарні дослідження етнічних відносин та націоналізму. **Проекти:** “Бунтівна влада: рівність, розмаїття та інтеграція етнічних та національних меншин у Фінляндії”, “Євросфера – розмаїття та європейська публічна сфера щодо громадян Європи”, “Расизм та етнічна дискримінація та медія”. **Публікації:** монографії, звіти, статті у фахових журналах.

Ф Р А Н Ц І Я

Агенство розвитку міжкультурних відносин, Париж – *Agence pour le developpement des relations interculturelles (ADRI), Paris*

Агенство є об'єднанням груп дослідників, інтереси котрих перебувають у галузі іммігрантознавства. **Мета:** формування ресурсного центру документації та стимулювання інтеграції іммігрантів у Франції. **Поле діяльності:** дослідження розвитку відносин між місцевим та “прийшлим” населенням; видання методично-інформативних матеріалів, які стосуються інтеграції мігрантів у Франції та Європі. **Проекти:** “Міська культура – вуличне мистецтво”, “Дискримінація на ринку праці”. **Друковані органи:** “ARDI-Presse”, “ARDI-Info”, “Migrations etudes”.

Центр вивчення та дослідження міжетнічних відносин та меншин, Університет Верхньої Бретані, Ренн – *Centre d'etude et de recherche sur les relation interethniques et les minorities (CERIEM), Universite de Haute Bretagne, Rennes 2*

Центр заснований у 1986 році. Він об'єднав кілька агентств, які цікавляться питаннями етнічності та міграціями. **Мета:** дослідження різноманітних проблем, пов'язаних з етнічністю. **Поле діяльності:** расові відносини; міжетнічні стосунки; проблеми меншин та міграцій; актуальні питання регіонального розвитку. **Проекти:** “Соціологія міжетнічних відносин”, “Проблеми чужинців у Франції та Великій Британії”, “Імміграція, біженці, етнічне населення: друге покоління, культурні контакти та етнічне співіснування”. **Публікації:** монографії, статті у фахових журналах.

Центр інформації та дослідження міжнародних міграцій, Париж – *Centre d'information et d'etudes sur les migrations internationals (CIEMI), Paris*

Центр був заснований 1973 року. **Мета:** дослідницька діяльність у галузі мігрантознавства. **Поле діяльності:** міжнародні міграції у взаємодії з соціальним, культурним та релігійним довкіллям приймаючої сторони. **Публікації:** книги, статті у фахових журналах, інформаційні збірки. **Друковані органи:** журнали – “Migrations societe”, “Migrations Europe”; бюлетень “Reseau d'informations european”.

ХОРВАТІЯ

Інститут дослідження міграції та етнічності, Загреб – *Institute for Migration and Ethnic Studies, Zagreb*

Інститут заснований у 1984 році внаслідок злиття кількох невеликих дослідницьких установ з метою інтенсифікації вивчення складних феноменів, пов'язаних з міграціями та етнічністю. **Завдання:** системне й міждисциплінарне дослідження усіх форм міграцій, національних меншин та різних аспектів етнічності, як у самій Хорватії, так і за її межами; стимулювання компаративних досліджень. **Поле діяльності:** 1) організація наукових досліджень з означених проблем; 2) організація таких наукових заходів, як симпозиуми, конференції, круглі столи з питань міграції, меншин, етнічності; 3) проведення тренінгів та впровадження навчальних програм з етнічності. **Публікації:** монографії, статті у фахових журналах, звіти. **Друкований орган:** журнал “*Migracijske i etnicke teme*”.

ШВЕЙЦАРІЯ

Швейцарський форум міграційних студій та дослідження населення, Університет Ньюшател – *Swiss Forum for Migration and Population Studies (SFM), Universite de Neuchatel*

Форум був заснований у 1995 році з метою вивчення міграцій та міжкультурних стосунків й фінансується Швейцарським національним науковим фондом. **Поле діяльності:** міграційні рухи; біженці та притулок; інтеграція; расизм та дискримінація; демографія. **Публікації:** монографії, статті у фахових журналах, звіти, доповіді, бібліографічні збірки. **Друковані органи:** “*SFM Studies*”, “*Social cohesion and cultural pluralism*”, “*Discussion Papers*”, “*FORUM magazine*”.

ШВЕЦІЯ

Інститут дослідження мігрантів, Борас – *The Immigrant Institute (IMMI), Boras*

Інститут був заснований у січні 1973 року й розташований у “Будинку іммігрантів”. Він працює як національний дослідницький осередок та центр

документації з питань імміграції, біженців та проблем расизму. **Поле діяльності:** притулок та біженці; еміграція та імміграція; енциклопедія міграції; Європа та іммігранти; менеджмент асоціацій; расизм; рома; іммігрантські організації; законодавство; участь іммігрантів у політичному житті. **Проекти:** “Бібліотеки для усіх”, “Європейська інтелектуальна майстерня”. **Публікації:** монографії, статті у фахових журналах. **Друковані органи:** журнали “AoM, Aktuell om migration”, “JICC, Journal of Intercultural Communication”.

Інститут дослідження міграції, етнічності та суспільства, Університет Лінкьопінга – *Institute for Migration, Ethnicity and Society (REMESO), Linköping University*

Інститут вивчає етнічно гетерогенні суспільства у сучасному контексті. **Поле діяльності:** міграція та етнічні відносини у зв’язку з глобальними та соціальними змінами. **Проекти:** “Реструктуризація ринку праці, міграція та соціальне включення. Режими. Норми, Стратегії.”, “Дослідження здоров’я, міграції та етнічних відносин”, “Дослідження міграції, громадянства та політики належності”. **Публікації:** монографії, статті у фахових часописах, доповіді.

Центр багатокультурних досліджень університету Упсала – *Centre for Multiethnic Research (CMR), Uppsala*

Центр є міждисциплінарним форумом дослідження культурних, соціальних явищ та процесів, які стосуються етнічних маркерів суспільного розвитку, етнічних відносин та міжнародних міграцій. Він співпрацює з Програмою дослідження голокосту та геноциду. **Проекти:** “Нація та державотворення у розділеному суспільстві: ідентичність, міжетнічні відносини та демократія у Чорногорії”, “Мова та етнічність: лінгвістична диференціація й позиції щодо мов у Боснії та Герцоговині”, “Конструкт культур іммігрантів та меншин в Швеції на зламі століть”. **Публікації:** монографії, статті у журналах, матеріали в друкованому органі Центру.

Центр досліджень міжнародної міграції та етнічності, Стокгольмський університет – *Centre for Research in International Migration and Ethnicity (CEIFO), University of Stockholm*

Центр був заснований у 1983 році з метою вивчення усіх аспектів міжнародної міграції, національності, етнічності та ксенофобії з точки зору кроскультурної перспективи. **Поле діяльності:** дослідження проблем

етнічності, націоналізму, етнічних груп, міжнародної міграції, глобальних діаспор. **Публікації:** звіти, окремі серії.

Ш Р І Л А Н К А

Міжнародний центр етнічних досліджень – *International Centre for Ethnic Studies*

Центр був заснований у 1982 році за підтримки Фонду Форда. До його складу входять дослідники із Шрі Ланки та зарубіжних країн. Має спеціальний консультативний статус при ООН. **Поле діяльності:** етнічність, ідентичність та насильство; держава, політика та влада; справедливість та боротьба за мир; стать та сексуальність; глобалізація; мистецтво, засоби масової інформації та культура. **Публікації:** Монографії, книги, доповіді. **Друковані органи:** журнали “*Nethra*”, “*Domains*”.

ЖУРНАЛИ, У ЯКИХ ДИСКУТУЮТЬСЯ ЕТНОСОЦІОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ

Міжнародний науковий форум – Інститут соціології, психології та управління Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Народна творчість та етнографії – Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України

Політичний менеджмент – Український центр політичного менеджменту

Соціальна психологія – Український центр політичного менеджменту

Соціологія: теорія, методи, маркетинг – Інститут соціології НАН України

Українська діаспора – Центр етносоціологічних та етнополітичних досліджень Інституту соціології НАН України

Український історичний журнал – Інститут історії України НАН України

Український соціум – Громадська організація "Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка"; Громадська організація "Центр "Соціальний моніторинг"; Державний інститут проблем сім'ї та молоді; Державна установа "Інститут економіки та прогнозування НАН України"; Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України імені М. В. Птухи

Журнал социологии и социальной антропологии – Санкт-Петербурзький державний університет; Російська академія наук (РАН); Соціологічне товариство ім. М. М. Ковалевського

Мир России – російський незалежний журнал

Общественные науки и современность – Президія Російської Академії наук

Расы и народы – Інститут етнографії АН СРСР

Советская этнография – Інститут етнографії АН СРСР

Социологические исследования (Социс) – Російська академія наук

Социологический журнал – Інститут соціології РАН

Социум (електронний журнал) – Кафедра педагогіки та психології Михайлівської філії Волгоградського державного педагогічного університету

Этнографическое обозрение – Інститут етнології та антропології РАН

Этнометодология: проблемы, подходы, концепции (Ежегодник) – Інститут етнології та антропології РАН

Этнопанорама – науково-публіцистичний журнал, Оренбург

African and Asian Studies – Університет Корнелл (Джермантаун, США).

Amerasia Journal – Центр азійсько-американських досліджень, університет Каліфорнії (Лос Анджелес, США).

American Indian Culture and Research Journal – Центр американсько-індіанських досліджень, університет Каліфорнії (Лос Анджелес, США).

Annual Review of Anthropology – Неприбутковий науковий видавець (Пало Альто, США).

Anthropological Journal on European Cultures – (Нью Джерсі, США).

Asian Ethnicity – Група “Тейлор та Френсіс” (Рутледж, США).

Asian and Pacific Migration Journal – Центр міграцій Скалабріні (Нью Маніла, Філіппіни).

Canadian Ethnic Studies/Etudes Ethniques au Canada – Канадська асоціація етнічних досліджень (Калгарі, Канада).

Canadian Review of Studies in Nationalism/Revue Canadienne des Etudes sur le Nationalisme – Університет провінції островів Принца Едвардса (Шарлоттентаун, Канада).

Cross-Cultural Research – Товариство кроскультурних досліджень (Флоріда, США).

Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology – Американська психологічна асоціація (Вашінгтон, США).

Cultural Studies – Університет Північної Кароліни (Чапел Хілл, США),

Current Anthropology – Університет Чікаго (Чікаго, США).

Demography – Асоціація населення Америки (Сільвер Спрінг, США).

Diaspora – Університет Торонто (Торонто, Канада).

Estudios Migratorios Latinoamericanos – Центр дослідження латиноамериканської міграції (Аргентина).

Ethnic and Racial Studies – Університет Серрей (Серрей, Великобританія).

Ethnic Studies Report – Міжнародний центр етнічних досліджень (Канді, Шрі Ланка).

Ethnography – Університет Кілі (Великобританія).

Ethnohistory – Американське товариство етноісториків (Вайомінг, США).

Ethnology – Університет Пітсбурга (Пітсбург, США).

Ethnos – Група “Тейлор і Френсіс” (Рутледж, Великобританія).

Europa Ethnica – Віденський університет, наукове видавництво “Браумюллер” (Відень, Австрія).

European Journal of Cultural Studies – Університет Тампере (Тампере, Фінляндія).

Forced Migration Review – Центр дослідження біженців, Університет Оксфорда (Оксфорд, Великобританія).

Identities: Global Studies in Culture and Power – Група “Тейлор і Френсіс” (Філадельфія, США).

Identities: An International Journal of Theory and Research – Товариство дослідження формування ідентичності, Університет Нью Джерсі (Евінг, США).

Immigrants and Minorities – Університет Ессекс (Ессекс, Великобританія).

Intercultural Education – Міжнародна асоціація міжкультурної освіти, Університет Монаша (Клейтон, Австралія).

International Journal of Cultural Studies – Технологічний університет Квінсленда (Квінсленд, Австралія).

International Journal of Intercultural Relations – Міжнародна академія міжкультурних досліджень, університет Гаваї (Хіло, США).

International Journal of the Sociology of Language – Видавництво “Мутон де Круйтер (Берлін, Німеччина; Нью Йорк, США).

International Migration – Міжнародна організація міграції (Женева, Швейцарія).

International Migration Review – Центр міграційних досліджень (Нью Йорк, США)

Journal of American Ethnic History – Товариство імміграції та етнічної історії (Даллас, США).

Journal of Black Studies – Університет Темпл (Темпл, США).

Journal of Contemporary Ethnography – Університет Північної Айови (Айова, США).

Journal of Cross-Cultural Psychology – Міжнародна асоціація кросскультурної психології (Сан Франциско, США).

Journal of Ethnic and Cultural Diversity in Social Work – Колледж соціальної роботи університету штату Огайо (Колумбус, США).

Journal of Ethnic and Migration Studies – Центр міграційних досліджень університету Суксес (Суксес, США).

Journal of Immigrant and Refugee Services – Університет штату Міссурі (Сент Луїс, США).

Journal of International Migration and Integration/ Revue de l'integration et de la migration internationale – Корпоративна служба “Спрінгер”

Journal of Multilingual and Multicultural Development – Університет Святого Френсіса Ксав'єра (Канада).

Journal of Refugee Studies – Університет Оксфорда (Оксфорд, Великобританія).

Journal of Sociolinguistics – незалежний міжнародний форум міждисциплінарних досліджень мови та суспільства, Бібліотека On-Line Wiley

Migracijske i etnicke teme – Інститут міграційних та етнічних досліджень (Загреб, Хорватія).

Migraciones – Аргентина.

Migration – Міжнародна організація міграції (МОІ)

MOST Journal on Multicultural Societies – UNESCO

National Identities – Університет Кембріджа (Кембрідж, США).

Nationalism and Ethnic Politics – Університет Колорадо (Булдер, США).

Nationalities Papers – Асоціація дослідження національностей, Колумбійський університет (Нью Йорк, США).

Nations and Nationalism – Асоціація дослідження етнічності та націоналізму, Лондонська школа економіки та політичних наук (Лондон, Великобританія).

Population Studies – Лондонська школа економіки та політичних наук (Лондон, Великобританія).

Race and Class – Інститут расових відносин (Лондон, Великобританія).

Race, Ethnicity and Education – Інститут освіти, Університет Лондона (Лондон, Великобританія).

Race, Gender and Class – Департамент соціології, Університет Нью Орлеана (Нью Орлеан, США).

Refugee: Canada's Periodical on Refugees – Центр дослідження біженців, Йоркський Університет (Північний Йорк, Канада).

Research on Language and Social Interaction – Університет Лубору Великобританія

Research in Race and Ethnic Relations – Центр досліджень етнічних відносин, Університет Ворвіка (Ворвік, Великобританія).

Research on Russia and Eastern Europe – Центр дослідження Росії та Східної Європи, Бірмінгемський університет (Бірмінгем, Великобританія).

Space and Culture – Група дослідження простору та культури, Альбертський університет (Едмонтон), Канада).

Studi Emigrazione/Migration Studies – щоквартальний міждисциплінарний журнал Цетру еміграційних досліджень, Рим.

Studies in Symbolic Interaction – Товариство вивчення символічного інтеракціонізму Університету Сальфорд (Великобританія).

Zeitschrift fur Ethnologie – Німецьке товариство народознавства; Берлінське товариство антропології, етнології та стародавньої історії (Берлін, Німеччина).

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Аза Л. О. Етносоціологія: сучасний контекст. Соціологічна теорія : навчальний посібник. – Київ : ІС НАНУ, 2007.

Арбеніна В. Л. Етносоціологія : навчальний посібник. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007.

Головаха Євген, Горбачик Андрій. Тенденції соціальних змін в Україні та Європі: за результатами “Європейського соціального дослідження”, 2005-2007-2009. – Київ : Інститут соціології НАН України, 2010.

Данилюк Іван. Етнічна психологія як галузь наукового знання: історико-теоретичний вимір / І. В. Данилюк. – Київ : САММІТ-КНИГА, 2010.

Енциклопедія української діаспори. – Том 4 (Австралія. Азія. Африка). – Київ – Нью-Йорк – Чикаго – Мельбурн, 1995.

Енциклопедія української діаспори. – Том 1 : Сполучені Штати Америки. Книга 1 : А-К. – Нью Йорк – Чикаго : Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Америці, 2009.

Етнічні спільноти України : довідник / за редакцією В. Євтуха. – Київ : Фенікс, 2001.

Етнічний довідник. У трьох частинах. Частина перша / за редакцією В. Євтуха. – Київ : Фенікс, 1997.

Етнонаціональна структура українського суспільства. Довідник. – Київ : Наукова думка, 2004.

Етносоціологія. Етнічна динаміка українського суспільства. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010.

Етносоціологія. Терміни та поняття : навчальний посібник. – Київ : Фенікс, 2003.

Євтух В. Б. Етнічна меншина: поняття, характеристика та функції // Філософська і соціологічна думка. – 1994. – № 1.

Євтух В. Б. Етнополітика в Україні: правничий та культурологічний аспекти. – Київ : Фенікс, 1997.

Євтух В. Б. Етносоціологія: можливості застосування // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000. – № 2.

Євтух Володимир. Етносоціологія: об’єктно-предметне поле і перспективи досліджень // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2007. – № 2.

Євтух В. Б. Етносоціологія: проблеми формування понятійно-термінологічного апарату // Проблеми розвитку соціологічної теорії. – Київ : 2002.

Євтух Володимир. Етнічність. Глосарій. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009.

Євтух В. Б. Український етнос: структура та характер взаємодії з навколишнім середовищем // Вісник Академії Наук України. – 1993. – № 10.

Євтух В. Б. Концептуальні конструкти етносоціальних реалій: досвід трьохлітніх досліджень. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010.

Євтух В. Б., Трощинський В. П., Аза Л. О. Міжетнічна інтеграція: постановка проблеми в українському контексті. – Київ, 2003.

Євтух В. Б., Трощинський В. П., Попок А. А., Швачка О. В. Українська діаспора. Соціологічні та історичні студії. – Київ, 2003.

Зварич І. Т. Етнополітика в Україні: регіональний контекст / І. Т. Зварич. – Київ : Дельта, 2009.

Ідентичність як соціокультурний феномен. – Київ, 2002.

Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. – Київ : Либідь, 1999.

Кісла Г. О. Етносоціальне вимірювання життєвих цінностей особистості / Г. О. Кісла // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент : збірник наукових праць. – Вип. 3. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010.

Кулик В. М. Дискурс українських медій: ідентичності, ідеології, владні стосунки. – Київ : Критика, 2010.

Лупул Тарас. Політизація етнічності як інституційний фактор сучасного процесу канадського націєтворення : монографія / Т. Я. Лупул. – Чернівці : Чернівецький національний університет, 2010.

Львів-Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні // Україна молода. Спеціальний випуск. – Львів, 2007.

Малиновська О. А. Міграція та міграційна політика : навчальний посібник. – Київ : Центр учбової літератури, 2010.

Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. – Київ : ІПіЕНД, 2008.

Нагорна Лариса. Регіональна ідентичність: український контекст. – Київ : ІПіЕНД, 2008.

Наулко В. І. Етнічний склад населення УРСР: статистично-картографічне дослідження. – Київ, 1965.

Націоналізм. Антологія / за редакцією О. Проценко та В. Лісового. – Київ, 2000.

Паніна Н. В. Чинники національної ідентичності, толерантності, ксенофобії та антисемітизму в сучасній країні // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2005. – № 4.

Ручка А. О. “Свої” та “чужі” в ідентифікаційній свідомості громадян України / А. О. Ручка // Проблеми розвитку соціологічної теорії. Соціальні процеси в Україні. – Вип. 4. – Київ : САУ, ІС НАНУ, 2004.

Скрипник Ганна. Етносоціологічна школа Володимира Євтуха: академічний проект структурування наукової галузі // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2008. – № 2.

- Трощинський В. П.* Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. – Київ : Наукова думка – Інтел., 1994.
- Українська діаспора. Соціологічні та історичні студії. – Київ, 2003.
- Українське суспільство. 1992-2010. Соціальний моніторинг. – Київ : Інститут соціології НАН України, 2010.
- Цапок Сергій.* Етнодемографічна картина сучасного світу. – Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2007.
- Черниш Н. Й.* Поколінні моделі групових ідентичностей львів'ян та донеччан (1994–2004) // Україна молода. Спеціальний випуск. Львів – Донецьк : соціальні ідентичності в сучасній Україні. – Київ-Львів : Критика, 2007.
- Чернова К. О.* Українська діаспора як соціокультурна система. – Київ : ДАКККиМ, 2007.
- Шлепаков А. М.* Українська трудова еміграція в США і Канаді (кінець XIX – початок XX ст.). – Київ : Наукова думка, 1960.
- Арутюнян Ю. В., Дробижева Л. М.* Этносоциологические исследования // Социологические исследования. – 1981. – № 1.
- Арутюнян Ю. В., Дробижева Л. М.* Этносоциологи: перед вызовом времени // Социологические исследования. – 2008. – № 7.
- Арутюнян Ю. В., Дробижева Л. М.* Этносоциология: пройденное и новые горизонты // Социологические исследования. – 2000. – № 4.
- Бромлей Ю. В.* Очерки теории этноса / послесл. Н. Я. Бромлей. – изд. 2-е доп. – Москва : ЛКИ, 2008.
- Бромлей Ю. В.* Типологизация этнических процессов // Проблемы типологизации в этнографии. – Москва : Наука, 1979.
- Бромлей Ю. В.* Этносоциальные процессы: теория, история, современность. – Москва : Наука, 1987.
- Воронков В. М.* Расизм в языке социальных наук. – СПб. : Алетейя, 2002.
- Гарфинкель Г.* Исследования по этнометодологии. – Санкт-Петербург : Питер, 2007.
- Губогло М. Н.* Языки этнической мобилизации. – Москва : Наука, 1988.
- Гумилев Л. Н.* Этногенез и биосфера Земли. – Санкт-Петербург, 2001.
- Даниленко О. А.* Язык конфликта в трансформирующемся обществе: от конструирования истории – к формированию социокультурных идентичностей / О. А. Даниленко. – Вильнюс : Европейский гуманитарный университет, 2007.
- Де-Вос Дж.* Этнический плюрализм: конфликт и адаптация / Дж. Де-Вос // Личность, культура, этнос: современная психологическая антропология ; под общей ред. А. А. Белика. – Москва : Смысл, 2001.
- Денисова Г. С., Радовель М. Р.* Этносоциология. – Ростов-на-Дону, 2000.
- Дробижева Л. М.* Методологические проблемы этносоциологических исследований // Социологический журнал. – 2006. – № 3-4.

Дробижева Л. М. Социальная и культурная дистанция: Опыт многонациональной России / Институт этнологии и антропологии РАН ; авт. проекта и отв. ред. Л. М. Дробижева. – Москва : Институт социологии, 1998.

Дробижева Л. М. Социология межэтнической толерантности / отв. ред. Л. М. Дробижева. – М. : Изд-во Института социологии РАН, 2003.

Евтух В. Б. Концепции этносоциального развития США и Канады: типология, традиции, эволюция. – Киев : Наукова думка, 1991.

Ермолаев В. Ю. Толковый словарь понятий и терминов теории этногенеза. – Москва, 1989.

Конструирование этничности / под. ред. В. Воронкова и И. Освальд. – Санкт-Петербург, 1998.

Ксенофобия в современном мире / Ачкасов В. А., Ачкасова В. А., Ланцов С. А. [и др.] отв. ред. В. А. Ачкасов и Д. З. Мутагиров. – СПб. : Изд-во С.-Петербургского ун-та, 2008.

Лебедева Н. М., Татарко А. Н. Этническая идентичность, статус группы и тип расселения как факторы межгрупповой интолерантности // Психологический журнал. – Том 26. – № 3.

Мукомель В. И. Грани интолерентности (мигрантофобии, этнофобии) // Социологические исследования. – 2005. – № 2 (250).

Национально-гражданские идентичности и толерантность. Опыт России и Украины в период трансформации / [Е. Головаха, Е. Иващенко, В. Середя, Н. Панина, О. Стегний] ; под редакцией Л. Дробижевой, Е. Головахи. – Киев : Институт социологии НАН Украины ; Институт социологии РАН, 2007.

Низамова Л. Р. Сложносоставная концепция современной этничности: пределы и возможности теоретического синтеза // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2009. – Том XII. – № 1.

Сергеева З. Х., Сергеев С. А. Этносоциология и проблемы политики. – Москва, 2000.

Сикевич З. В. Социология и психология межэтнических отношений. – СПб. : Издательство Михайлова В. А., 1999.

Скворцов Н. Г. Этничность: Социологическая перспектива // Социологические исследования. – 1999. – № 1.

Тавадов Г. Т. Этнология : учебник для вузов. – Москва : Проект, 2002.

Тишков В. А. Очерки теории и политики этничности в России. – Москва, 1977.

Тишков В. А. Реквием по этносу. Исследования по социально-культурной антропологии. – Москва : Наука, 2003.

Чебоксаров Н. Н., Чебоксарова И. А. Народы, расы, культуры. – Москва : Наука, 1985.

Шульга Н. А. Этническая самоидентификация личности. – Київ : Інститут соціології НАН України, 1996.

Этничность на постсоветском пространстве: роль в обществе и перспективы. – Киев : Феникс, 1997.

- Этнос. Нация. Общество. Этнологический словарь. – Москва, 1996.
- Barth Frederick, ed. Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference. – Boston : Little Brown, 1969.
- Bell Daniel. Ethnicity and Social Change // Glazer and Moynihan, ed. Ethnicity. – Cambridge : Harvard University Press, 1975.
- Benhabid S.* The Rights of Others. Aliens, Residents and Citizens. – Cambridge : Press Syndicate of the University of Cambridge, 2002.
- Berghe Van Den P. L.* Social Trends in Ethnic Processes. – New York : Harper and Row, 1979.
- Van den Berghe Pierre. The Ethnic Phenomenon. – New York : Harper and Row, 1981.
- Bonacich E. A.* Theory of Ethnic Antagonism: The Split Labor Market // American Sociological Review. – 1973. – Vol. 37. – № 4.
- Breton R.* Institutional Completeness of Ethnic Communities and the Personal Relations of Immigrants // American Journal of Sociology. – Vol. 70. – № 2.
- Breton R.* The Structure of Relationships between Ethnic Collectivities // The Canadian Mosaic / Edited by L. Driedger. – Toronto : Toronto University Press, 1978.
- Brunner Georg.* Nationalitaetenprobleme und Minderheitenkonflikte in Osteuropa. – Guetersloh : Bertelsmann Stiftung, 1996.
- Diversity and Cohesion: New Challenges for the Integration of Immigrants and Minorities. – Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2000.
- Diversity in Action. Local Public Management of Multi-Ethnic Communities in Central and Eastern Europe / Edited by Anna-Maria Biro and Petra Kovacs. – Budapest, 2001.
- Dun Olivia and Gemene Francois. Defining “Environmental Migration” // Forced Migration Review. – Issue 31. – 2008.
- Ethnicity. InterCocta Glossary. Concepts and Terms Used in Ethnicity Research (Pilot Edition) / Edited by Fred W. Riggs. – Hawaii, 1985.
- Ethnicity: Theory and Experience / Edited by N. Glazer, D. P. Moynihan. – Cambridge : Cambridge University Press, 1975.
- Ethnic Relations in Eastern Europe. A Selected and Annotated Bibliography / Edited by Margit Feischmidt. – Budapest, 2001.
- Fishman Joshua A.* Language and Ethnicity. – Amsterdam & Philadelphia: J. Benjamins Pub. Co, 1991.
- Fishman Joshua A.* The Rise and Fall of the Ethnic Revival: Perspectives on Language and Ethnicity. – Berlin & New York : Mouton, 1985.
- Fishman Joshua A.* The Sociology of Language: an Interdisciplinary Social Science Approach to Language in Society. – Rowley, Mass.: Newbury House, 1972.
- Glazer N.* Dynamics of Ethnic Identification // American Sociological Review. – 1958. – Vol. 23. – № 1.

Hansen Holley E., Hesli Vicki. National Identity: Civic, Ethnic, Hybrid and Atomised Individuals // *Europe-Asia Studies*. – Vol. 61. – № 1.

Harvard Encyclopedia of American Ethnic Groups/Edited by S. Thernstrom. – Cambridge : Cambridge University Press, 1981.

Kim Y. Y. Association and Dissociation: A Contextual Theory of Interethnic Communication // W. Gudykunst (Ed.). *Theorising about Intercultural Communication*. – Thousand Oaks, CA : Sage, 2005.

Korporowicz Leszek. Współczesne koncepcje ewaluacji w kontekście wyzwań rozwoju regionalnego // *Ewaluacja programów operacyjnych na poziomie regionalnym – teoria i praktyka*. – Opole, 2010.

Kymlicka Will. Immigration, Multiculturalism, and the Welfare State // *Ethics & International Affairs*. – 2006. – Volume 20. – 3 Fall.

Managing Diversity in Plural Societies: Minorities, Migration and Nation-Building in Post-Communist Europe / Edited by Magda Opalski. – Nepean, 1998.

Manco A. Competences interculturelles des jeunes issus de l'immigration. Perspectives theoriques et pratiques. – Paris: L'Harmattan, 2002.

Multikulturalitaet und Multiethnizitaet in Mittel-, Ost- und Suedosteuropa/Herausgegeben von Ernst-Peter Brezovszky, Arnold Supan, Elisabeth Vyslonzil. – Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH, 1999.

Penninx Marius. Migration and the City: Social Cohesion and Integration Policies // *Migration*. – 2001. – № 28 (1).

Reconciling Migrants' Well-Being with the Public Interest. Welfare State, Firms and Citizenship in Transition. – Strasbourg : Council of Europe, 2008.

Rose P. J. They and We. Racial and Ethnic Relations in the United States. – New York, Harper and Row, 1964.

Rupersinghe Kumar, Tishkov Valery (eds.) Ethnicity and Power in the Contemporary World. – Tokyo : United Nations University Press, 1996.

Salt John. Evolution actuelle des migrations internationales en Europe. – Strasbourg, Editions du conseil de l'Europe, 2005.

Sarjveladze Nodar, Shushania Nino, Melikishvili Lia, Baliashvili Marina. Tolerance in Multiethnic Georgia (Training Methodology Manual for Educators. – Tbilisi, Publishing House "Mtsignobari", 2009.

Smith Anthony. Ethno-Symbolism and Nationalism: A Cultural Approach. – Oxford, 2009.

Smith Anthony. National Identity. – Reno : University of Nevada Press, 1993.

Smith Antony. The Ethnic Origins of Nations. – London : Basil Blackwell, 1986.

Smith Antony. The Ethnic Revival in Modern World. – Cambridge : Cambridge University Press, 1981.

Violence, Conflict and Intercultural Dialogue. – Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2003.

З М І С Т

В с т у п.....	3
Етносоціологія: від протоісторії до визнання як науки	7
Базові поняття етносоціології	34
Терміни, дотичні до етносоціологічних досліджень	86
Методики в етносоціології	120
Персоналії: довідки про дослідників етнічності	124
Центри дослідження етнічної проблематики	168
Журнали, у яких дискутуються етносоціологічні проблеми.....	192
Рекомендована література	197

C O N T E N T

Introduction	
Ethnosociology: from protohistory to an acknowledged science	
Basic terminology of ethnosociological studies	
Terms used in ethnosociology	
Methodics in ethnosociology	
Persons in ethnosociology: short researchers' biographies in ethnicity	
Scientific centers of ethnic research	
Journal discussing ethnosociological problems	
Literature	

National Pedagogical Dragomanov University
Institute of Ethnic, Regional and Diaspora Studies
Center for Ethnoglobolistic Studies

ETHOSOCIOLOGY: HANDBOOK

Kyiv: National Pedagogical Dragomanov University Publishing House, 2011

В. Б. ЄВТУХ

ЕТНОСОЦІОЛОГІЯ: ДОВІДНИК

Відповідальні редактори – *Л. Л. Макаренко, Л. В. Савенкова*
Редагування – *Т. Меркулова*

Підписано до друку *11 травня 2011 р.*
Формат 60х84. Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.
Умовн. друк. аркушів 12,81. Облік. видав. арк. 13,86.
Наклад 55. Віддруковано з оригіналів

Видавництво

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29. 10. 2002
(044) 239-30-26, 239-30-85